

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

É R T E S I T Ő.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,

FŐTITKÁR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

X. (UJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

1894.

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A X. (új) évfolyam általános tartalma.

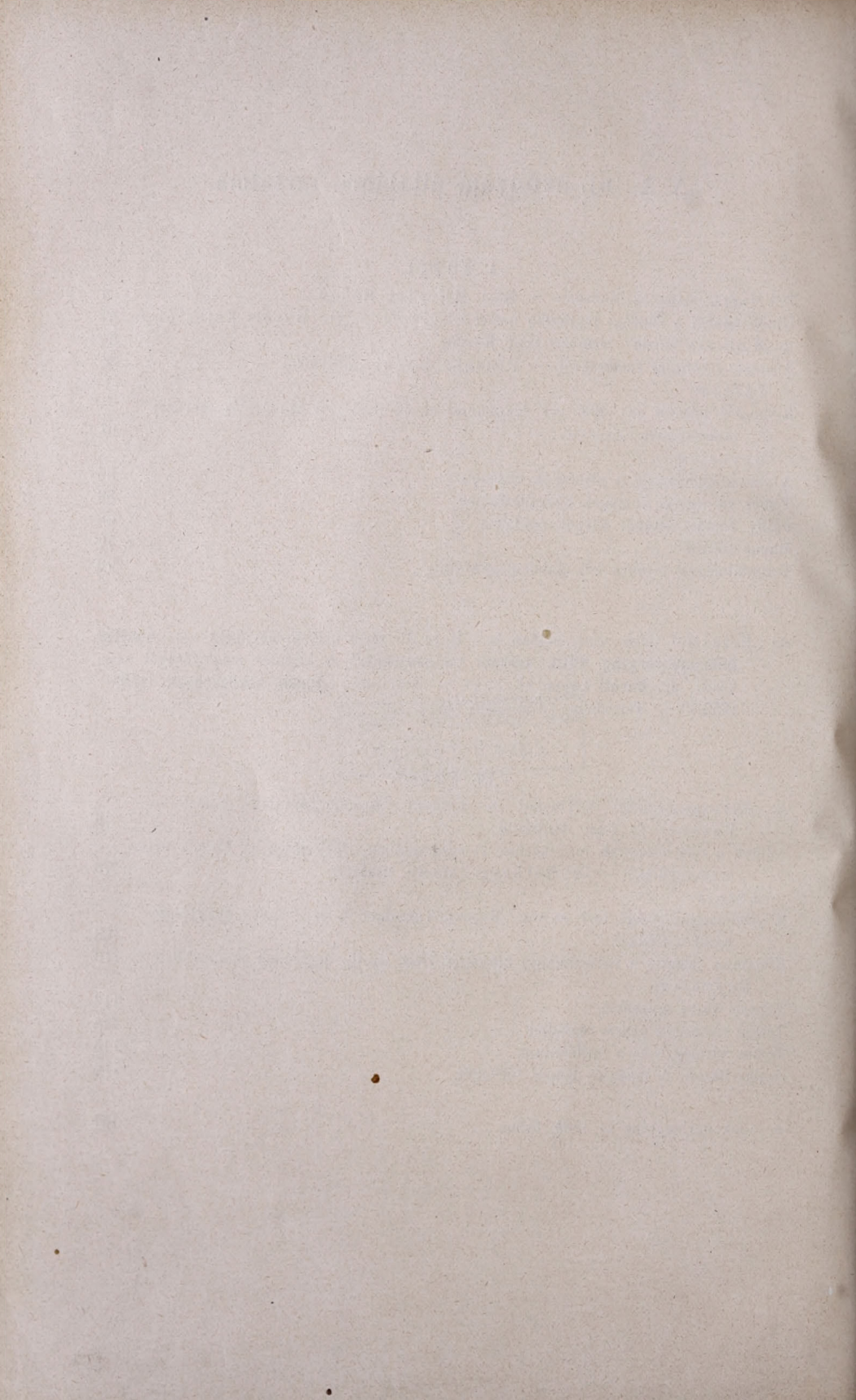
I. FÜZET.

Dél-Magyarország az őskorban. — Irta: Milleker Bódog	1
Ujabb adatok a bánsági legrégibb német telepítésről. — Dr. Baróti Lajostól	47
A „Kurjaeska Greda“ ősemeri telep Kécsán	54
Jelentés a vattinai ásatásokról. — Patzner István, főtitkártól	58
Tárcza:	
Kivonatos jelentés az 1893. évi decemberi és az 1894. évi januári és februári választmányi ülésekről	61
Egyveleg:	
A csanádegyházmegyei plebániák története	66
Temes vármegyei községek névváltoztatása	68
Pálffy Tamás, csanádi püspök rendelete	68
Magas életkor	70
Torontálmege nevének két újabb magyarázata	70

Az „Értesítő“ jelen évfolyamában is a II. és III. füzet helyett megjelent az: **„Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.“** A társulat megbízásából szerkeszti: **dr. Baróti Lajos.** II. rész. — Tartalma: **„Admin. körözüvények. (1718—1753.)“** — Terjedelme: 129—296. lap.

IV. FÜZET.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat“ gyászja. — Patzner István, főtitkártól	73
Adatok a reformkorszak történetéhez Temesmegyében. (Különösen az 1825/7. évi országgyűlés.) — Dr. Berkeszi István, titkártól	78
Tárcza:	
A „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat“ X. évi rendes közgyűlése. Közli a főtitkár	103
Kivonatos jelentés a választmányi ülésekről 1894. ápril—december hónapokban	110
Egyveleg:	
Versecz város muzeuma	113
Temes vármegye nemes családjai	114
Temes vármegye és a millennium	115
Szalay-Baróti, A magyar nemzet története	116
A tagok névjegyzéke az 1894. évben	
	147

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

X. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1894.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZÁRTÓN.

Megvételre kerestetnek:

1) A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“
Értesítő-jéből:

1876. évi (II.) évfolyam 2. füzet.

1878. „ (IV.) „ 1. „

1879. „ (V.) „ 1. „

1884. „ (X.) „ 4. „

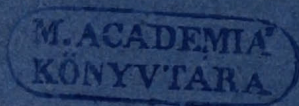
2) Az Orthmayer T. és Szentkláray J. által szerkesztett „Történelmi
Adattár“-ból:

1871. évfolyam jan., ápr., aug. és jul. füzet.

1872. „ ápr., aug., szept., okt. és nov. füzet.

1874. „ febr., ápr. és (ha megjelentek) jul.—decz. füzetek.

A kiknek birtokában e füzetek megvannak, s azokat eladni hajlandók,
szíveskedjenek az Értesítő szerkesztőjénél jelentkezni s az eladási árt is
megjelölni.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

X. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

1894.

I. FÜZET.

DÉL-MAGYARORSZÁG AZ ŐSKORBAN.

Művelődéstörténeti vázlatok. Irta MILLEKER BÓDOG.

(Vége.)

IV. A bronzkor.

(Első fele.)

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A bronzkulturának ősz hazája és elterjedése. — A délvidéki leletek átnézete. — A lelet-nemek. — A lelettárgyak. — A szerszámok. — A fegyverek. — Az ékszerek. — A jellemző típusokról.

A tiszta réz használatának korszaka után bekövetkezett azon időszak, midőn a rezet ónnal keverve használták. Ezen korszakot az uj, kevert fémnek neve, a bronz után, bronzkornak szoktuk nevezni. A bronz azonban, mely sokkal keményebb, mint a tiszta vörös réz, s eszerint kivált a vágó eszközök és fegyverek előállítására emennél sokkal alkalmasabb, nem a rézkorszaki embernek találmánya, hanem egy külön, Ázsiából bevándorolt népnek kulturáját jellemzi.

A réznek ónnal való keverése, azaz a bronznak feltalálása, minden eddigi régész egyhangú tanúsága szerint nem Európában, hanem Keleten, talán Indiában, hol a réz- és az óntelepek gyakoriak, történt. Azon nép, mely ezen új találmánya következtében hatalmának megállapítására több eszközzel birt, Európába is behatolt s vele a bronz használata is elterjedt földrészünkön. Az ónnak ritkasága azonban, mert e fém Magyarországon és a Duna medencéjében épen nem, Spanyolországban ritkán és csak Angolországban találtatott nagyobb tömegekben, — a bronzeszközöknek használatát csak a jobb módúaknak engedte meg, és a nép kőeszközökkel és fegyverekkel, kova- és obsidiánnilakkal élt még soká a bronz használatának elterjedése után is.

A bronzkori eszközök összehasonlítása a civilisatio útjáról ad felvilágosítást. Eddig két áramlatot lehet nagy valószínűséggel megállapítani. Az egyik Olaszországból terjedt el Francia-

Délnémet- és Angolországba; Irlandban azonban megint külön jelleggel bir; a másik Magyarországon keresztül Lengyelország felé Morvaországnak, Sziléziának és északnak terjedt, s Dániában és Svédországban találta legszebb kifejlődését¹⁾).

A bronzleletek épúgy, mint Magyarország többi részein, vidékünkön is gyakoriak. Ezt mutatja leginkább a leletstatistika, melyet alább közlök, s mely a lelethelyeket és tárgyakat átnézetben adja, az abc sorrendjében:

Alibunár. Füles véső. (Tört. és rég. Értesítő, VII, 183.)

Nagy-Becskekerek. „Bronz eszközök“. (T. és r. Értesítő, U. F., I, 177.)

Borjas. Öntőműhely maradványa, mely 74. dbból áll; névszerint van a leletben: 6 öntőrög, 1 ép és 3 csonka füles véső, 1 ürvéső, 4 egész és csonka keskeny véső, 1 ép fűrészlemez és 11 töredék, 1 késpenge, 4 sarló és 9 sarlótöredék, 4 kaperecz; továbbá sodrott karikák töredékei, gombostűk, csüngődíszek, lemezkék, több határozatlan rendeltetésű tárgy, minő egy hengerke és egy lapos gomb. (Arch. Értesítő, XIV, 158, 159.)

Csóka. Emberi csontok társaságában találtattak a következő, részben a tűz által megtámadott tárgyak; 4 korong, kardmarkolat töredéke, kardpenge töredéke, határozatlan rendeltetésű tárgy, egy hajlitott bronzlap és néhány darab rög. (Arch. Ért., U. F., VIII, 157, 158.)

Drenkova. Edényben 16 kaperecz, 2 kartekeres, kardpengék 2 töredéke, 2 fűlnélküli tokos véső, 1 sarló, 8 kisebb karika, sok töredék s néhány idomtalan nyers bronz-töredék. (Arch. Ért., U. F., XIII., 259.)

Fehértemplom. Kard és beretva. (Hampel: A bronzkor, II., 33.)

Gilád. Emberi csontvázal együtt bronztekeres. (Emlékönyv a délm. t. és r. társulat III. [1874.] évi közgyűlésének emlékére, 17.)

Grebenác. 3 nyilhegy és 1 csüngődísz. (T. és r. Értesítő, III., 39.)

Török-Kanizsa. Sirokban sok ékszer és diszitési tárgy. (Arch. Ért., U. F., XIII. 744.)

Karánsebes. Különféle tekeresek. (Arch. Közl., VII, 76.) — 4 kilogramm súlyu, 172 dbból álló lelet, melynek tárgyai voltak: 10 ürvéső, 1 keskeny véső, 19 fűrészlemez,

¹⁾ Pulszky F.: Az őstörténelmi leletekről Magyarországon, 13—15.

1 edénytöredék, 1 edényfogantyú, 14 sarló, 2 kardpengetőredék, 2 lándzsacsústőredék, 21 karperecz- és fülbevaló-tőredék, 2 fülesgomb, 7 boglárka, 2 kettősgomb, több öntörög és sok töredék. (Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, 12—16; III.—V. tábla.)

Szerb-Keresztúr. Tőr. (Arch. Ért., U. F., XIII., 305.)

Királykegy. Több celt. (Emlékkönyv a délm. t. és r. Társulat III. [1874.] évi közgyűlés emlékére, 16, 17.)

Kovácsi. Buzogányfő. (Tört. és rég. Ért., U. F., II. 113.)

Kubin. Tőr. (Saját jegyzeteim.)

Kudricz. Sok bronzeszköz egy rakáson. (Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 33.)

Laczunás. Edényben: 2 füles véső, 1 fületlen ürvéső töredéke, 3 töredékes sarló, 5 fűrészlemez, 1 öntörög és 1 határozatlan rendeltetésű pálczika. (Saját jegyzeteim.)

Lippa. 2 sima kalapács (Arch. Közl., VII. 76.)

Gornyi-Lyupkova. Edényben 8 kgr. súlyú lelet, mely állott ép sarlók, vésők, kardpengék és karpereczekből. (Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 34.)

Majdán. 2 karika. (Tört. és r. Ért., V., 195.)

Mehádia. Ürvéső. (Arch. Közl., X, 99.)

Meszics. 2 töredékes ürvéső. (Milleker, 36.) — Egy töredékes szárnyas véső (U. o.)

Mramorak. 4—5 tárgy, köztük 1 tokos ürvéső és 1 lándzsacsúcs. (Saját jegyzeteim.)

Oroszlámos. „Bronzleletek“. (Arch. Értesítő, U. F., XI, 47.)

Uj-Palánka. Fibula, kardmarkolat és csüngődisz. (Milleker, 39.)

Paulis. Csákány. (Saját jegyzeteim.)

Perjámos. Csontváz körül tőr. (Tört. és r. Ért., V, 83, 150.)

Nagy-Szredistye. Kbl. 30 bécsi font súlyú lelet. (Milleker, 45, 46.)

Tamásfalva. 62 dbból álló, edényben elrejtve volt „kincs“ (Milleker, 46, 47.), melyben lándzsacsúcsok, kardpengetőredékek, karpereczek, gombok, törők, tokos vésők, övek, gombostűk és öntörögek voltak (Hampel J.: A bronzkor. I. kt., CXXVI., CXXVII. t. és II. kt., 161.)

Temesvár. Karperecz. (T. és r. Ért., U. F., II, 170.) 28 dbból álló öntőműhely maradványa, mely 1876-ban a vadász-erdőben találtatott. Van ebben: 3 kardpengetőredék, 1 tokos

vésőnek fele két darabban, 5 sarlótöredék, 1 késtöredék, 6 karperecz, ill. töredék, 3 pléhtekerestöredék és 2 öntörög. (Saját jegyzeteim.)

Nagy-Tikván. Karika és 5 nyilvég. (Arch. Közl., X, 128.)

Ulma. Öv és 4 karperecz. (Milleker, 50.)

Vaskő. Öntőműhely maradványa, melyben sarló, 2 ép és 11 töredékes karperecz és 1 hengerded tekercs töredéke, összesen 16 db. volt. (Arch. Ért., U. F., XI, 82.)

Varadia. Két tör-féle szúró eszköz. (Milleker, 52.)

Vattina. Csontváz-sirban kard és fokos. — Tú. (Saját jegyzeteim.)

Versecz. Füles ürvéső. (Milleker, 53.) — Ugyanolyan. (U. o. 53. 54.) — Kés. (U. o. 54.) — Urnatemetőben töredékek. (U. o. 68, 69.) — Palstab, sarló és tűtöredékek. (U. o. 63.) — Palstab. (Saját jegyzeteim.) —

Vlajkovác. Karperecz. (T. és r. Ért., U. F., II, 140.)

Kis-Zsám. Öntőműhely maradványai rakáson. Kbl. 50 db., melyből láttam: 8 lándzsacsúcsot, 9 sarlót, 6 füles ürvésőt, 1 késpengét, karpereczet, 3 fűrészlemez és 8 öntörögöt (T. és rég. Ért. VIII, 172—174.)

Összesen ismerünk tehát vidékünkön 37 lelethelyet 44 lelettel s közel 750 tárggyal. Ha tekintetbe vesszük, hogy vidékünkön a bronzleletek összeírása ügyében úgyszólván csak e sorok írója fáradozott, ki egymaga 12 év alatt 17 új lelet-helyet 23 lelettel ismertetett meg, akkor kimondhatjuk bátran, hogy a Duna-Tisza-Marosköznek gazdagsága bronzleletekben elvitázhatlan s hogy ezen területről még sok érdekes leletet várhatunk.

Háromféle bronzleleteink vannak. Vagy elszórva egyenként fordulnak elő a tárgyak vagy pedig tömegesen. Az utóbbi esetekben ismét kétféle leletet ismerünk: „kincs“-eket és öntőműhely-maradványokat. A kincsekben ép tárgyak vannak, az öntőműhelyek maradványaiban pedig összegyűjtve látunk átöntésre összegyűjtött anyagot, t. i. az öntésből félig kikerült tárgyakat, töredékeket és érczet (aes collectanum-ot). Mindkét gyűjteléses leletfajta gyakran edényben elrejtve találtatott, a mint ezt nálunk is a tamásfalvi, gornilyupkovai és laczunási leletek mutatják.

Östörténelmi öntőműhelyek maradványai fordultak elő Borjason, Drenkován, Karánsebesen, Laczunáson, Vaskón és Kis-Zsámon. Ilyenek külföldön elég ritkán fedeztetnek fel, nálunk igen gyakoriak. Ezekről sokáig azt hitték, hogy áldozatként

lettek volna elrejtve valamely istenség tiszteletére. De a tapasztalás azt bizonyítja, hogy ezek őstörténelmi öntőműhelyek maradványai. Az ily leletek a legnagyobb figyelemben részesülnek, mert az összegyűlt töredékekből itélni lehet azon vidék egykori civilisációjáról, melyen találtattak, sőt némely őstörténelmi eszköz csakis ily töredékekből ismeretes, míg ép állapotban nem fordul elő.¹⁾

Legérdekesebb az öntőműhelyek maradványai közül a Borjason, Torontál-vármegyében, előfordult lelet. Itt 1879. szept. 20-án Dr. Szentkláray Jenő a földvártól és az ugynevezett „Hunká“-tól mintegy 250 m.-nyi távolságra eső téglatelep gödrös talajából, 0.5 m.-nyi mélységből egy 74 darabból álló bronzleletet ásott ki. A tárgyak 2—3 m.²-nyi területen s közel egymáshoz találtattak. Pár lépésnyire a lelhetől a Tisza egykori kanyargós folyásának mélyedései szelik keresztül a síkságot. Ezen leletben van: 6 öntörög; 1 ép és 3 csonka fűles ürvéső; 1 ürvéső; 4 keskeny véső (egész és csonka); továbbá 1 ép fűrészlemez és 11 töredék, 1 késpenge; 4 sarló és 9 sarlótöredék. Fegyverekből találunk: 1 egész lánzsacsúcsot és 1 másodiknak csonka kis töredékét. Az ékszerek csoportját képezik: 4 karperecz; továbbá sodrott karikák töredékei; gombostűk; csüngődíszek; lemezek. Végre volt még több határozatlan rendeltetésű tárgy, minő egy hengerke és egy lapos gomb. A lelet a temesvári muzeumban őriztetik.

Hampel József szerint az áttekintés mutatja, hogy itt öntőműhely maradványaival van dolgunk. A nyers bronzanyag, a beolvasztásra gyűjtött, vagy az öntésből hiányosan kikerült töredékek s az a körülmény, hogy az ép tárgyak felülete is érdes és még nincs kisimítva, mind megannyi jelenség, mely ezt bizonyítja. A leletben előforduló idomok majd mind olyanok, minőkkel legtöbbször más honi leletekben is találkozunk, ilyenek a fűles vésők, ilyenek a sarlók, gombostűk és lánzsacsúcsok. Kevésbé gyakoriak a fületlen ürvéső és a fűrészlemez, mely itt feltűnőleg nagy számmal jelentkezik. Legérdekesebb azonban, hogy itt először találjuk együtt egyéb őskori bronzokkal a keskeny vésőt és a hegyes vésőt. Volt ilyen szerszám már eddig is a m. nemzeti muzeumban, de Hampel csak tartózkodva merte az őskori tárgyak sorába iktatni. Bármilyen igénytelenek ez eszközök, nagy volt fontosságuk az őskorban, mert miként ma sem nélkülözhetik őket minden fajta kézmű-

¹⁾ Pulszky F.: A rézkor, 32, 33.

vesek, úgy a bronztárgyak gyártásában, kiválólág pedig azoknak disztítésében épenséggel nélkülözhetetlenek voltak az őskorban. Mindeddig függő kérdésnek lehetett tekinteni az ősbronzoknak helybeli előállítását és disztítését — itt az országban — míg authenticus leletekkel nem birták előmutatni az eszközöket, melyek erre a célra szolgáltak. A borjasi lelet meghozta nekünk a várt bizonyítékot és magyarországi bronzleleteink sorában különösen ez adja meg neki a kiváló érdeket.¹⁾

Délvidéki bronz „kincseink“ közt a legérdekesebb az, mely 1871-ben Tamásfalván, Torontál-vármegyének csenei járásában, fordult elő s jelenleg a budapesti nemzeti muzeumban őriztetik. Ott ugyanis a nevezett év nyarán kútásáskor egy agyag edényre akadtak, melyben sok bronz tárgy volt elrejtve, úgy hogy a szuró, vágó és késalaku tárgyak a lemeztékercsekbe rendesen voltak berakva, míg a többi darabok rendetlenül feküdtek az edényben. Az edény összezuzatott, darabjai elkallódtak. A bronzok legnagyobb részét Szentpétery Pál a n. muzeumnak küldte föl, négy darab kivételével, melyek a faluban széthordattak.

A nemzeti muzeumban látható tárgyak a következők: 3 db. lándzsacsúcs, egyik 0.325 m., a másik 0.20, a harmadik 0.16 m., hosszú. — 4 db. szokatlan alaku tőr, melyek közül 2 egészen ép, kettőnek hegye le van törve. Az egyik ép 0.225, a másik 0.19 m. hosszú; a törött hegyű 0.075, a másik 0.12 m. hosszú. — 3 kardpengetőredék. — 7 tokos véső füllel. — 2 öv, az egyik csüngő lemezkéssel, a másik töredékes. — 10 karperecz, melyek mindkét végök felé vékonyulnak s patkó alakúak (6 db. kivájt s 4 db. teli.) — 6 karperecz, melyek mindkét végükön kigyófejjel vannak disztítve (az egyik csavart.) — 5 sima karperecz (3 egész, 2 töredék.) — 10 db. gombostű, melyek közül 1 hármás gombú, 4 egy gombú, 2 egész, 2 töredék s egy tűtöredék. — 21 db. boglár vagy korongos gomb csekélyen kihajló felülettel és hátul füllel, melyből 1875-ben azonban csak 16 találatott. — Temesvárt őriztetik valószínűleg ugyanezen leletből 1 füles véső, 1 lándzsacsúcs és egy nagy füles gomb. — Összesen közel 80 db. ²⁾

Más helyen is leltek ilyen „kincseket“. Így Királykegyen és Gornyi Lyupkován. A kudriczi és nagyszredistyei gyűjte-

¹⁾ Arch. Ért., XIV. 158, 159.

²⁾ Arch. Ért., V. 162, 163. — Catalogue & 113. — Trouvailles, 103. — Hampel: A bronzkor, I. kt. CXXVI, CXXVII. és II. kt. 161, 162. — Milleker: Dél-Magyarország őskori régiséglelei, 46—49.

lékes leletekről azonban adatok hiányában nem mondhatjuk, hogy melyik fajtaéhoz tartoznak.

E leletekből megtanuljuk, hogy minő szerszámaik voltak őslakóinknak a háztartásban, a földművelés és az ipar körében, s hogy milyen fegyverekkel védték magukat ellenségeik ellen és a férfiak és a nők mivel ékesítették fel magukat és ruhájukat.

A háztartás és az ipar szükséges eszközei között a véső, a kés, a borotva és a fűrész fordul elő leleteinkben.

A véső nagy változatosságban jön elő délvidéki leleteinkben. Ezt nemcsak szerszámul, hanem fegyverül is használhatták. Fanyéllal mint balta jó szolgálatot tett. Többféle változatban ismerjük. A kőkorszaki kőckhez hasonló rézkorszaki réz lapos véső idoma bronzban csak egy-két példányban fordult elő Magyarországon. Annál gyakoribb a palstab és főleg a celt előfordulása, mely mind a kettő már a rézkorban találtatott fel.

A kőnek anyaga és természete soha sem engedte volna meg a celtnek létrejöttét. A celt czélszerűen csak az engedékenyebb és formálhatóbb ércből készülhetett. Tulajdonkép nem egyéb, mint az egyszerű kőbalta vagy véső utánzása. Az érc megengedte, hogy e szerszám oldalszéleit készítői felhajthassák. Így jött létre a palstab, vagy is egy oly eszköz, melyet már nem kellett a hasított végű fanyélbe csipetelni, hanem a melynél a fanyelet a felhajtott oldalszélek közé csipítették. De az érc még azt is megengedte, hogy a felhajtott széleket fülekké nagyítsák s azokat aztán összeolvaszszák. Így keletkezett a tokos, hengeresvéső s balta.²⁾

Palstabot eddig csak Versecz vidéke szolgáltatott. Versecz határában két ép példányt leltek. Az elsőt 1888. június elején találták. Ez csinos és jó fentartású, karcsu darab; hossza 0.15 m. A másik 1891-ben fordult elő közelebbről ismeretlen helyen. Ez utóbbi 0.175 m. hosszú; súlya: 61 dkgr.; tehát nehéz, vastag példány. Meszicsről 1888. év végén kapott Rittinger Ede Verseczen egy töredékes zömök szárnyas vésőt, melynek erősen kifejlett szárnyai vannak.

Tokos vésőket eddig a következő helyeken találtak: Alibunár, Borjas, Drenkova, Karánsebes, Királykegy, Laczunás, Gornyi-Lyupkova, Mehádia. Meszics, Mramorak, Tamásfalva, Temesvár, Versecz és Kis-Zsám. Tehát nem kevesebb mint 14 helyen.

¹⁾ Ortway T.: Ő. vizsg., I. 30; Montelius után,

A tokos véső (celt) túlnyomólag füllel lép fel. Csak a drenkovai lelet tárgyai közt említetik 2 fülnélküli tokos véső, de hogy ezek minők voltak, adatok hiányában meg nem mondhatom. A borjasi leletben van egy, mely keskenysége által tűnik ki. A füles ürvéső uralkodó idomát egy Temesvárt őrzött tamásfalvi példány mutatja. Ennek leírása Hampel szerint következő¹⁾: Tokos véső bronzból, széle kidudorodott, éle kevésbé kihajló, szélesebb oldalain szögben álló párhuzamos domboru vonaldisz, közepett domboru kördisz. Hossza közepett 0.132 m., nyílásának átmérői 0.032 és 0.034 m., szélességi átmérője a fül alatt 0.042 m., élének átmérője 0.047 m.

Még egy vésőidomot kell itt felhoznom. Ez a keskeny véső, melynek tömör hengeralaku teste van. Ilyeneket ismerünk a borjasi és karánsebesi leletekből s ezek a bronztárgyak készítése és diszítésénél használtattak. Ezek nagyon ritkák.

A kés is gyakori. Ép példányt azonban nem ismerünk területünkről. A verseczi darab még a legjobb fentartású. Ez 1891. május elején találtatott az ugynevezett „sánczárók“ mellett, a „Helvetia“ közelében.

Alakja karcsu, vékony és könnyű. Hossza 0.2 m. lehetett. Ebből esik a pengére 0.105, a nyéllemezre pedig 0.095 m. 0.009 m. széles markolatlemezében 3 szöglyuk van, a negyediknél letört a vége; a pengének háta vastagodó és hullámozó vonalat képez.²⁾ A karánsebesi leletben a kést 2 töredék képviselé. Az egyik egy pengének a hegye; a másik egy másodiknak a töve és markolata, mely utóbbi nyélbe való, keskenyülő lemezből áll, melyet átlukasztottak. Végre van a temesvári leletben egy töredék, mely vonaldiszítéssel van ellátva.

Bronz borotva csak egy ismeretes és pedig Fehértemplomról, mely 1886-ban a budapesti n. muzeumba került. Ez kétágú, csipkésélű, közepén kerek lyukkal. Kétágú fogója kerek gyűrűbe megy át. Hossza: 0.08 m., szélessége 0.045 m. Hozzá hasonló példány találtatott Bilinben, csak avval a különbséggel, hogy ennél a közepén hosszukás négyszögű lyuk van.³⁾

A fűrészlemezek, melyek másutt ritkábbak, nálunk szép számmal jelentkeznek. Nálunk találtatott Borjason 12 db., Karánsebesen 19 db., Laczunáson 5 db., Temesvárt 1 db., és Kis-Zsámon 3 db. ép illetőleg töredékes lemez. A karánsebesi példányoknál a lemezeknek mind a két széle fogasan kicsip-

¹⁾ A bronzkor, II. 161.

²⁾ A esonka darabnak hossza 0.18 m. Jelenleg az én birtokomban.

³⁾ Hampel J.: Catalogue & 128, 125. ábra.

kézett, csak egy darabnak töredékein vettem észre, hogy az csak az egyik szélén van csipkésen fogakkal ellátva. Az utóbbiak vagy nagyon finomak, v-gy — mint a széles lemezeknél — nagyobbak is. A fűrészeknél is tapasztalható, hogy lemezök mindkét vége nyélbe való jobb megerősíthetősök végett, lyukakkal bir.

A földmivelés körében használt szerszámokat leleteinkben csak a sarló képviseli. Ez nagy számban tűnik fel. A borjasi leletben 14-szer, a drenkovaiban 1-szer, a karánsebesiben 14-szer, a laczunásiban 3-szor, a gornilyupkavaiban, a temesváriban 5-ször, a vaskőiben, a versecziben és a kis-zsámban 8-szor fordul elő. Ezen sarlók nagyrészt azon nemből valók, melyek nyélbe való lemezzel birnak. De van olyan is, melynek tövén a nyélhez való megerősíthetése végett egy kis csücsök van.

Bronz edény csak a karánsebesi leletben fordult elő s ott sem volt ép példány, hanem csak két töredék. Az egyik egy oldaltöredék csészealaku edényből, melyet papírvastagságu pléből vertek ki; a csésze keskeny alapból fölfelé ki-kiszélesedve és a szája kerülete körül nyakat képezve összeszorul: a karimája pedig kissé le van hajlítva. Czifrázata nincsen, szájnnyilása kbl. 0.13 m. Hazai leleteink közt több azzal analog darabot mutathatunk fel.¹⁾ A másik darab edény-fogantyú volt, mely szintén kisebb edény maradványa.²⁾

A fegyverek közül előfordult a mi területünkön a kard, a tör, a lándzsacsúcs, a nyilhegy, a buzogányfő és a harezsi csákány; a sisak, a paizs és a vért hiányoznak. Ez utóbbiak fajtájából csak a védő pléhkorongot leltük.

Kardpengét, egészet és töredéket, 10 helyt találtak, u. m. Csókán, Tamásfalván, Temesvárt, Kis-Zsámon, Vattinán, Fehértemplomon, Uj-Palánkán, Karánsebesen, Drenkován és Gornilyupkován. Az alak két változatot mutat. Az egyik, mely Csókán, Temesvárt, Fehértemplomon és Vattinán fordult elő, Nyugat-és Észak-Európának általános alakja. Két ép példányt ismerünk, t. i. Fehértemplom- és Vattináról. A fehértemplomi 1886-ban került vétel útján a bpesti n. muzeumba. Leírása a következő: Bronzkard, hegye felé keskenyedő nádlevél idomu; markolata fából lehetett, 6 szög ma is kiáll a penge végéből, a melyre szögekkel a markolat volt fölerősítve. Hossza: 0.574 m.,

¹⁾ Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek; III. tábla, 6. ábra.

²⁾ U. o., V. tábla, 8. ábra.

szélessége; 0·04 m. Patinája szép.¹⁾ A vattinai is 0·57 m. hosszú, de átlag csak 0·032 m. széles.

Az ugynevezett magyarországi idom csak töredékek által van képviselve, melyek Kis-Zsámon, Karánsebesen, Új-Palánkán és Tamásfalván találtattak. Új-Palánkáról van a fehértemplomi városi muzeumban egy ilyen kard markolatának csésze alaku gombja, a karánsebesi és kis zsámi leletekben penge töredékek és hegyek vannak, melyek gerinczével birnak.

A drenkovai és gornilyupkovai töredékeket nem osztályozhatom, mert azokat nem ismerem.

Török három alakban mutathatók fel. Az első levélidomu pengelemezből áll. Ilyen találtatott Kubinban és Szerb-Kereszturon. Az előbbi 0·14 m., az utóbbi 0·08 m. hosszú. Mindkettő tőjén szöglyukak vannak a markolat megerősítésére. (Analógia: Hampel J.: A bronzkor, I. XVIII. t., 1 ábra.) A második alakot a perjámosi tör képviseli, mely 0·23 m. hosszú. Ennek markolatlemeze van, mely szöglyukakkal van ellátva és karikában végződik. A markolatlemeznek hossza: 0·09 m. (Analógia: Hampel J.: A bronzkor, I. XIX. tábla, 1. ábra.) A harmadik alak tömör, a pengével összeköttetésben álló, bronzmarkolattal bir, és csak a tamásfalvi kincsben találtatott. Ezen alak szokatlan. Hampel az ő művében (XIX. t., 4. és 5. ábra) két példányt mutat be a tamásfalvi példányokból. Az egyik 0·225 a másik 0·19 m. hosszú. Két hasonló példánynak hegye le van törve. Hampel hajlandó, ezekben külön délvidéki típust elismerni.

Lándzsacsúcsokat is gyakran leltek. Így Karánsebesen 2 töredéket, Borjason 1. Mramorákon 1, Tamásfalván 3 és Kis-Zsámon 5 ép lándzsacsúcsot. Tulnyomólag az egyszerűbb fajtából valók. A borjasi, karánsebesi és kis-zsámi példányok köpüsek és karesuformájúak. Mindegyiknek a köpűjén egy, már az öntésnél készült lyuk van, hogy szög segítségével a nyélhez lehessen azt erősíteni. Ilyenek a tamásfalviak is. Ezek közt van egy példány, melynek hossza kbl. 0·325 m., míg a többieké 0·16 és 0·23 m. közt változik.

Nyílhegyek csak két helyről ismertesek, névszerint 5 Nagy-Tikvánról és 3 Grebenáczról. Ez utóbbiak közül 2 köpüs és 0·03—0·03 hosszú, 1 lemezből való és 0·05 m. hosszú.

Buzogányfőt csak egyet ismerünk, s pedig Kovácsiról. Ez 0·26 m. kerületű, 0·08 m. széles és csillagszerű.

¹⁾ A bpesti N. Muzeum szerzemény-naplója, 1886, 31.

Harci csákány is csak egy találtatott. Ennek lelhelye Temes-Paulis; hossza kbl. 0·25 m. Ez abból a fajtából való, melynek egyik oldalán függőleges élű pengéje, másik oldalán pedig korongja van. (Analogia: Hampel: A bronzkor, I, XXX t., 1. és 2 ábra.)

Védelemre szolgáltak még pléh-korongok csekélyen kihajló felülettel, melyeket fűlek vagy lyukak segélyével a mellre varrtak. A tamásfalvai kincsben egy tuczat ilyen volt; átmérőjük 0·06—0·08 m. Egynek rajzát lásd Hampelnél, I. LV. t., 1 ábra.

Az ékszerek részletes leírását az övekkel kezdjük. Az övet két válfajban ismerjük. Az elsőt a giládi képviseli. Ez bronztekeres, hengeridomu szalagos lemezből, négy hajlatu; a lemez közepén kidomborított gerincez fut végig és szélesre kidomborított pontdisz keríti be; egyik vége négy hajlatu sodronyos tekereset képez, mely lapos; a sodrony négylapu. másik vége kerek sodrony, mely a hengeridomot folytatja s végül egyszerű gyűrűt képez. Hossza: 0·258 m.; belső átmérője: 0·09—0·10 m.; a lemez szélessége: 0·035 m.; a sodronyos tekeres átmérője 0·036 m.; a sodrony vastagsága: 0·003 m.¹⁾

Az övek ezen fajtáját leltük Ulmán és Tamásfalván is.

A másik válfaj sokkal diszesebb és ritkább. Rómer Fl. mutatott be egy ilyet, melyet typicus idomul fogadhatunk el. Ez Erzsébetfalván, Erdélyben, az ott talált óriási leletben fordult elő.²⁾ A már többször idézett karánsebesi leletben van több lemeztöredék, melyek ilyen övmaradványok. Ezek többnyire párhuzamosan egymás mellett haladó, közben-közben köröket képező, pontozott vonalakból álló czifrázattal bírnak, mely nemcsak a fővonalakban, hanem az egyes részletekben is az erzsébetfalvi öv diszitményeihez hasonlít.³⁾

A tűk, melyek területünkön találtattak, az egyszerűbb fajtához tartoznak. A fej vagy gomb- vagy korong alakú, s csak a tű vége megvastagodásából keletkezik. A szár körülfutó vízszintes vonalakkal van diszintve s hengeridomu. A tamásfalvi kincsben volt 10 darab, köztük 4 egygombu és 1 háromgombu. A verseczi és a vattinai példányok fejei korongalakuak. Ez utóbbi ép darabnak hossza 0·30 m. Hosszabb tűt ennél nem ismerek vidékünkéről.

Bronz ékszereink közül nem épen utolsó helyen említendő a fibula (ruhakapocs), mely a rézkorból ismeretlen, a bronzkor

¹⁾ Hampel J.: A bronzkor, II, 46.

²⁾ Arch. Értesítő, IV. 81.

³⁾ Milleker B.: Újabb délm. őstelepek, V. tábla, 2. ábra.

szülöttje. A fibula a tűt helyettesítvén, szőtt gyapjuból készült ruhát tételez fel, s arra való, hogy annak két végét fűzze össze, a hol ezek találkoznak. A hol mi gomblyukat alkalmazunk, ott a régiek fibulát használtak, mert a gomblyuk, ha beszegve nines, nagyon hamar keresztül szakad, a szegély pedig s különösen a gomblyukszegély, egy sokkal későbbi kornak találmánya. A fibula, melynek tűje vékony, hosszú s hegyes, hogy a szövetet, melyet erősen összetart, ki ne lyukasztssa. föltételezi már a szövés mesterségét, s midőn ezt használták, nem ruházkodtak az elejtett vadak bőrével. Az egész bronzkoron keresztül a ruhakapocsnak ezen neme használtatott leginkább s a nők ruháját a két vállon fűzte össze, ugyanazért a bronzkori női sírookban a fibula, néha igen nagy alakban, mindig párosan fordul elő a felső karcsont felett. Férfi-sírookban a mellett találunk szintén fibulát, mely a ruhát vagy nyakbavetőt fűzte össze.¹⁾

A fibulának előzője azon gombostű fajta, mely a fej táján át van lyukasztva vagy melynek korongja alatt fül van a száron. Magyarország más helyein már akadtak ilyenekre²⁾, minálunk azonban még nem került elő. Ezen tüktől a legrégebb fibula-alakig már csak egy lépés volt. A legrégebb fibula alakja e nemben a legkezdetlegesebb; mert nem egyéb, közepén kétszer, tehát tekerescsés összehajlított sodronynál, mely alsó felével a felsőhöz tér vissza és bele kapcsolódik

Ilyen 1891-ben került a fehértemplomi városi muzeumba Uj-Palánkáról. Hossza: 0.075 m.

Hasonló példány találtatott Vác mellett egy vizárookban egy agyagedénnyel együtt. Hossza: 0.073 m. Ez jelenleg a budapesti nemzeti muzeumban őriztetik. Körülbelül ugyanazon alak kimutatható az olaszországi terremarekből is, s pedig egy változatban is, melynek a lábán tekeres-korong van.³⁾ Ilyen példány a bodrog-keresztúri lelettel is került a n. muzeumba.⁴⁾

Ezen alak a terramarek legifjabb leletei közül való.⁵⁾

Gemeinlebarn, Alsó-Ausztriában, is szolgáltatott ilyen fibulákat síkföldi sirjaiból.⁶⁾

Undset ezen rendkívül egyszerű alakból azt következtette,

¹⁾ Pulszky F.: A rézkor, 76.

²⁾ Arch. Értesítő, U. F., X. 76.

³⁾ Dr. Ingvald Undset: Terramaren in Ungarn; S.-A. aus d. Millh. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, Bd. XIX, 9, és 172. 173. ábra.

⁴⁾ Hampel: A bronzkor, I. kt., XCVI, 2.

⁵⁾ Dr. M. Hoernes: Urgesch. d. Menschen, 430.

⁶⁾ Hoernes M.: Die Urgeschichte d. Menschen, 420.

hogy valószínűleg a Balkán-félsziget tartományyaiból fogunk több világosságot nyerni ezen fontos szerszám eredetét illetőleg.¹⁾

Egyidejűleg sikerült a nevezett tudósnek kimutatni, hogy ez a legrégibb görög alak.²⁾ Schliemann ugyanis 1876-ban Görögországban Mykéne vára romjait ásatván, a várban egy fibulát lelt, mely ugyanazt a jellemző alakot mutatja, csak hogy nagy teljes félkört képező kengyele van.³⁾

Később — 1886—1888-ban — 3 ilyen szerszám az alsó városban is került elő. E három példány a mykénei cultura meghatározására nagy fontosságu vala, mert idáig azt kellett hinnünk, hogy a mykénei cultura emberei a homerosi és későbbi görög szokásokkal ellentétben, csakis varrott ruhákat viseltek és ez okból sokan kétségbe is vonták, hogy a mykéneiek és a későbbi görögök közelebbi viszonyban állottak volna egymással. E lelet arra tanít bennünket, hogy már a mykénei korszak végén, ép úgy, mint Hoerosnál s a későbbi Görögországban, használtak ruhának négyszögű szövetdarabokat, a melyeket áthajtottak és a vállakon összetűztek.⁴⁾

Schuchardt képen is bemutatja ezen fibulát.⁵⁾ Hossza: 0.074 m. S különben tökéletesen hasonló a vácsi és az ujpálánkai fibulákhoz.

A mykénei műveltség virágzását Kr. e. 1400—1100 vagy 1000-re tehetjük.⁶⁾ Vagy Hozernessel a 12. századba s ezen kormeghatározás az összes idézett fibulákra is alkalmazható.⁷⁾

Az ujpálánkai lelet az összehozó kapocs Vác és Mykéne között. De vannak még más kapcsolatok is. Ezeket Szerbia szolgáltatta, mely országban az utóbbi időben a régészet iránt is kezdenek figyelmet tanusítani.

Milykovics Lyubomir az ő 1891-ben kiadott „emberisméjé”-ben 3 ilyen bronz biztosító tű képét közli, melyek Szerbiában, közelebbről azonban ismeretlen helyeken, találtattak.⁸⁾ Ezen fibulák a belgrádi muzeumban őriztetnek.

Boszniában is találtatott ezen alak.⁹⁾ A német philologusoknak Bécsben 1893-ban tartott 42. gyűlésük alkalmából rendezett

¹⁾ Undset i. h.

²⁾ Schuchardt Károly: Schliemann ásatásai, 377. a „Zeitschrift für Ethnologie” után; 1889. 214.

³⁾ Schuchardt: Schliemann ásatásai, 377.

⁴⁾ Schuchardt: Schliemann ásatásai, 396, 397.

⁵⁾ U. o. 379, 311. ábra.

⁶⁾ U. o. 438.

⁷⁾ Dr. M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 420, 421.

⁸⁾ Lyubomir Milykovics: Nauka o csoveku; 1891; 507.

⁹⁾ Dr. M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 420.

régészeti kiállításon láttam ezen alakot a boszniai tartományi muzeum által kiállított tárgyak közt.

Különös, hogy területünkről más bronzkori fibulát nem ismerünk, s így az ismeretes sodronytekercses korongokkal bíró későbbkori fibula-idom is ismeretlen nálunk.

Nyakgyűrűt (torquest) csak Török-Kanizsán konstatáltunk.¹⁾ Itt bronzkori csontváz-sirokban 4 példányt leltek. Mind a négy vastag hengeralku huzalból volt, melyek nyílt végekkel bírtak. Háromnak végei három egyhajlatu tekeréseket képeztek. Belső átmérőjük 0·17, 0·13, 0·14 és 0·15 m. volt. Különös, hogy mind a négy példány két egyenlő darabból áll, mintha a középen ketté volna törve, de nem az. A negyedik torquesnek a két végén vékonyabb huzalból olyan diszitmény van, mely a fehértemplomi²⁾ és a szegedi³⁾ II. századbéli sodronyos barbár fibulák fejéhez tökéletesen hasonló.

A karpereczek már nagyobb számmal lépnek fel. Ebből több fajtát mutathatunk be. A karánsebesi leletben van egy tuczatnál több töredék, melyek majdnem mind megannyi karperecznek maradványai. Ezek vagy huzalból vagy lemezből készítvék. Van köztük kerek vagy négyélű huzalból készült: némelyikök egyenes bekarczott vonalu czifrázattal diszített, és valamennyi tompa nyílt végű; továbbá van köztük sima egy szerű és szintén egyenes vonalakkal ékesített, keskenyedő nyílt végekkel bíró lemezes karperecz. Két lemezes karperecz kifelé domborodik és rovátkos diszitménynyel és nyílt végekkel bír. Ezek egyike tekercsben, a másika pedig tompa ékitményben végződik.⁴⁾

A tamásfalvi leletben volt 21 darab. Köztük volt: 10, melyek patkóalakúak és mindkét végök fele vékonyulnak; 6, melyek mindkét végökön kigyófejjel vannak diszítve, az egyik csavart; s végre 5 sima karék.⁵⁾

A törökkánizsai 6 csontváz-sírban volt ugyanannyi karék, mely több hajlatu, vastag hengeralku diszítetlen huzalból állott.⁶⁾

Ulmán⁷⁾ és Temesvár-Gyárvárosban⁸⁾ igen súlyos, tömör karpereczek gazdag ékítéssel fordultak elő. Az ulmai 4 pél-

¹⁾ Arch. Ért., U. F. XIII. 444.

²⁾ Tört. és rég. Értesítő., 1881, II. tábla, 4. sz.

³⁾ Arch. Ért., XIV, 329, LII. tábla, 8. sz.

⁴⁾ Milleker B.: Újabb délm. őstelep., 14, 15; IV. tábla, 1. sz.

⁵⁾ Hampel. J.: A bronzkor, II, 161.

⁶⁾ Arch. Ért., U. F., XIII. 441.

⁷⁾ Milleker Bódog: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 50.

⁸⁾ Töt. és rég. Ért., U. F., II, 170.

dányból kettőnek súlya 25—25 dkgr volt. Alig két éve, hogy egy ilyen karék a budapesti n. muzeumba Tatáról került¹⁾

A fülbevalók, melyek a karánsebesi leletben láthatók, többnyire kerek, bekarczott vonal-diszitményű huzalból alkotvák, s többféle változatot mutatnak.²⁾

Ujjgyűrűről nem tudok semmit

Ezen sorozatban még felemlítendőek a boglárok, gombok és csüngődíszek. Boglárok a már többször említett karánsebesi leletben találtattak. 6 darab, két helyt átlukasztott domboru lemezből állott. A hetedik példányon csak egy lyuk volt, s pedig a korong közepén, míg a nyolczadiknak nem volt lyuka, hanem közepén pupja. Ezeket nyilván ékességül varrták fel a ruhákra vagy lószerszámokra is. Ilyeneket hazánkban más helyeken és nagy számmal találtak.³⁾ Területünkön pedig még Török-Kanizsán leletek.

A maihoz tökéletesen hasonló fülesgomb 2 példányban volt a karánsebesi leletben képviselve. A fölötte ritka kettősgombok is előfordultak a karánsebesi leletben. Ezek két-széleiken négy helyt összekötött, kerek lemezből állanak és a mai ólomgombokhoz (plombékhez) hasonlóak. Az egyiknek felső oldalán vonalékitmény, a másikan pedig csücsök van.⁴⁾ Hasonló kettősgombok találtattak Karintiában, Fröggön, melyek jelenleg Klagenfurtban a tartományi muzeumban őriztetnek.⁵⁾

Csüngődísz többféle volt. Az egyik egy 0·01 m. átmérőjű karikához illesztett hosszukás levélalaku lemezből áll. Ilyen ép példány egy másiknak töredékével a karánsebesi leletben van.⁶⁾ Ezenkívül taláztatott az a tamásfalvi és ulmai leletekben, mindig egy öv huzal-végére fűzve. Uj-Palánkáról ismerek ilyen két-szárnyut⁷⁾; Grebenácson lelteke gy 8-alaku lemezes csüngődísz, melynek hossza: 0·05 m.⁸⁾ Török-Kanizsán pedig többször fordult elő olyan csüngődísz, mely hasonló a szemüveghez, kerek huzalu, két korongalaku 5 hajlatu tekerescsel.⁹⁾ Hosszúságok 0·03—0·055 m. között változik.¹⁰⁾

1) Arch. Ért., U. F., XII. 376.

2) Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, 15; IV. tábla, 2. ábra.

3) Milleker B.: Ujabb délm. őstelep, 15.

4) U. o.; IV. tábla, 5. sz.

5) Much: Praehistorischer Atlas, XLI. tábla, 18. és 19. sz.

6) U. o. Analogia: Hampel J.: A bronzkor, I, LIV. t., 4. sz.

7) A fehértemplomi városi muzeumban. — Analogia: Hampel J.: A bronzkor, I, LIV. tábla, 6. sz.

8) A temesvári muzeumban.

9) Analogia: Hampel J.: A bronzkor, I, XLVII. t., 6. sz.

10) Arch. Ért., U. F., XIII, 444.

Ruha- vagy lószerszámdisztítésre használhatták a hengerded huzaltekereseket is, melyeknek átmérőjük néha csak 0·008 m. s huzalvastagságuk csak 0·004 m. Ezekből sokat láthatni a karánsebesi leletben.

Érdekes ruha- vagy övdisztítés volt a török-kanizsai sírokban konstatálható, mely a boglárók s más ilyen disztímenyek felhasználását illusztrálja. Ugyanis a 3., 4. és 5. sír mindegyikéből szedtek egy egész csomó (30—40 db.), 0·04—0·06 m. széles lemezből készült, 4 egymás mellett elhelyezett vékony csövet képező bronztárgyat, és sok (közel 25 db.) néha 0·025 m. átmérőjű, kerek bronzboglárkát, melyek közül 2 a szélén, egymásnak átellenében elhelyezett lyukkal volt ellátva. A találó elbeszélése szerint a két disz széles szalagot képezett, melyen egymásután felváltva 4 csöves tárgy és 3 boglárka volt elhelyezve.¹⁾

Gyöngyöket bronzból a közönséges golyóidommal vidékünkön még nem találtunk; a helyett elfordult a karánsebesi leletben egy nagyobb három águ gyöngy, mely ritka.²⁾

Vidéink a magyarhoni bronztartomány területéhez tartozik. Az idomok többsége, mely eddig konstatáltatott, majd mind olyan, minőkkel sokszor más magyarhoni leletekben is találkozunk. Ilyenek a vésők, sarlók, gonbostűk, lándzsacsucok, török, csészés kardok, fűrészlemezek stb.

De van több idom, mely vidékünkön eddig még nem fordult elő. Ilyen a tokos véső csúcsban futó széllel, továbbá az ugynevezett erdélyi, ~-alaku sarlóidom, melynek sajátja, hogy a nyélbe való végén kampós nyujtványnyal bír; a korongos tekeresű fibula; s végve a hengerded huzaltekeres mindkét végén korongos tekerescsel.

Másrészt van szokatlan, illetőleg az észak- és kelet-magyarországi idomoktól eltérő tör- és kardtypusunk. Az előbbi képviseli a tamásfalvi kincsesel előkerült 4 szokatlan alaku tör, melyeket Hampel hajlandó külön magyarországi déli typusnak elismerni. Azért sorol ő délvidéink leletei közé egy kardot is a Graffenried-gyűjteményből,³⁾ mivel idoma a tamásfalvi törökéhez tökéletesen hasonló.

¹⁾ Arch. Ért., U. F., XIII. 444.

²⁾ Rajzát l. Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, III. t., 5. sz.

³⁾ Hampel J.: A bronzkor, II. kt., CLXXX, 12. ábra.

V. A bronzkor.

(Második fele.)

A telepek. — A bronzkori ember foglalkozása és életmódja. — Ipar és kereskedelem. — Az aranyleletekről. — A temetkezési mód. — A vas feltűnése. — A hallstadti kultúra. — Az első történelmi tudósítások.

A lakásban azt tapasztaljuk, hogy a barlangokat már nem kedvelik. Azonban biztos tudomásunk annak e korbani alakjáról és szerkezetéről még sincsen. Csak Vattinán akadtam — ugy látszik — lakás-nyomokra. Ott a nagy homokgödörben, a keleti oldalfalban, a felső humusrétegben, 0·02 m. vastag égetett földtapaszból álló katlanszerű mélyedésnek átmetszetét láttam. Ezen katlannak felső átmérője kbl. 1·5 m., mélysége a közepén 0·07 m. Nagyon valószínű, hogy ez egy lakásnak alsó fele, a felsőrésze, illetve teteje és falai talán fachwerkből lévén. Fájdalom, nem volt alkalmam, ezen érdekesnek ígérkező helyet felásatni.

A telepek számosak és terjedelmesek. Ezt a sok maradványból következtethetjük, melyek főleg tűzhelyek- és cserepekből állanak. A telepek részint a síkságon, részint a halmokon vagy hegytetőkön voltak elhelyezve; de czölöpépítményeken is éltek. A magaslatokat gyakran sánczokkal megerősítették.

A síkságon volt egyebek közt a vattinai őstelep. Magaslaton volt a varadiai, melyet 1881-ben Torma Károly fedezett fel. Helye a verseczi szigethegység nyujtványainak legkeletibbjé, a Varadia feletti „Kilia“ nevű domb teteje. Ezen őstelepet fedezője át nem kutatván, ezen czélból 1883. júl. 2-án magam rándultam ki a helyszínére. Két napi ottlétem alatt a következőket konstatáltam: Varadia községe házaival majdnem körülfogja a Kiliát, mely nyugatra az egyszerűen „Valje“-nak (völgynek) nevezett és mind a két partján házakkal szegélyezett patak által a többi hegyágazatoktól el van választva; csak kelet felé a helység főrésze és az attól északra eső „Csoben“ nevű mellékrész közt nincsen házak a hegy tövében építve. Északon egy völgyület különíti el a Kiliát a szomszédos hegy-csúcsoktól. Mindjárt a község felőli oldalon, ott a hol a g. kel. temető felé vezető út van, barbár cserép-töredékeket vettem

észre, melyek a hegy csúcsa felé mind sűrűbben tűntek fel. Az említett temető keleti részén árok van, mely amannak határát képezvén, 0·5—1·2 m.-nyi mélységű lehet. Ennek oldalai a legtöbb emléktárgyat szolgáltatták nekem. Egy másik lelettárgyakban szintén gazdag pont a Kilia nyugati oldalán, a gör. kel. templom felett van. A hegynek a Karas-felőli oldala, hol különben a hegynek meredeksége a kutatást nagyon megnehezíti, leletekben szegényebb. A Kiliának, mint azt leleteim bizonyítják, csak a csucsán és közvetlen az alatt lévő részein laktak emberek.

A déli részen volt maga a telep; mert itt találtam a tűzhelyeket, melyek néhol igen terjedelmesek, — egynél 1·5 m.-nyi átmérőt konstataáltam — s növényi részek- és földtapaszából készültek. Ezek mellett cserepeken kívül, még konyhahulladékokat is találtam. A nyugati oldalon, a g. kel. templom felett, egy kukoriczásban a telepnek temetkező helyét konstataáltam; mert itt már nem tűzhelyekre, hanem nagyobb edények, urnák, cserepein kívül, elszenesedett emberi csontokra is akadtam, mi azt is bizonyítja, hogy kiliai őslakóink halottaikat elégették, a maradványokat öblös urnákban helyezvén el. Azt azonban, vajjon körül volt-e véve telepünk sánczczal, mint az sok más honi őstelepünknel tapasztaltatott, most már csak valószínűségkép gyanítani lehet, mert az egész domb mivelés alatt áll. De feltehető ez azért is, mert olyan földhányásokra akadtam, melyek ugylátszik, hajdan összeköttetésben állottak, és mivel a hegy-csúcsot fekvésénél fogva még mai nap is stratégiai fontosságúnak lehet tekinteni. A Kilia uralkodván a vidék majdnem három-negyed részén és a negyediktől is független lévén, kitünő menhelyül és védpontul szolgálhatott őslakóinknak.

Az itt nagy számmal előforduló cseréptöredékek az agyag-mivességnak már fejlettebb fokára utalnak. A töredékekből következtetve, az edények valamint nagyságukra, úgy alakjukra nézve egyaránt igen különbözők. Van azok között köcsög-, fazék-, palaczk-, tál- és csészealaku; van szűknyakú és kistalpú, van nagyöblű és végre urnaalaku edény töredéke is. Némely edénynek űrtartalma 30 l.-re is tehető; míg másoké csak 0·2 l.-nyi lehetett. Az edények szájszéle egyenes; lehajtott karimájut minden szorgos kutatásaim daczára sem tudtam találni. A kihasasodás és a nyak alatti rész néha ékitve is volt. Ez a disztítés többnyire ujjal benyomott, vagy valamely éles eszközzel bekarczott, párhuzamos vonalokból áll, melyek a legtöbb esetben az edény körül futnak. Egy urnánál, annak kihasasodását

körülfutó csücsöksort láttam; egy másikon ismét apró, egymás mellé vont ferde vonássor látható; egy harmadik darabon pedig cikkezakkos disztményt vettem észre. Az edények nagyobb darabjainak anyaga, u. m. a halotti urnamaradványokéi, iszapolatlan agyagból áll, melyekbe még kavics-részletek is kevervék; a kisebb edényeké azonban iszapolt; és ténykép konstatálhatom azt is, hogy a Kilia őslakói keramiákat tartósságuk és szépségük emelése céljából grafittal simították és fényesítették ki. Tulnyomó része az edényeknek szabadkézzel volt kidolgozva. A falvastagság némelykor 0.015 m. volt. A nagyobb edényeken láthatók azok a különféle alaku és nagyságú csücsök, melyek a bronz-kort jellemző sajátságok közé tartoznak.

Az itt lelt bronztárgyakról keveset mondhatunk; mivel eddig csak egy bronzleletet ismerünk, és annak a mivoltát sem vagyunk képesek tökéletesen meghatározni. A 70-es években ugyanis a gör. kel. templom felett, ott a hol a temetkező helyet konstatáltam, két tör-féle bronz szűrő eszközt találtak, de melyek időközben elvesztek.

Kiliai őstelepünk a rómaiak előtti korszakból való. Igazolják ezt az akkori agyagipar fejlettségének foka, az edényeken előforduló csücsök és a temetkezési mód. Ezen két utóbbi körülmény a bronzkorra utal. Különben meg kell itt jegyezni, hogy a varadiai cserepek tökéletesen hasonlítanak a Fehértemplomon, a Siegl-féle gőz-téglavetőnél lett bronzkori cserepekhez¹⁾.

Földvárak gyakoriak déli vidékünkön, csakhogy ezeket még senki sem kutatta át rendszeresen, s e miatt nem is vagyunk abban a helyzetben azokat kor szerint osztályozni és különösen a bronzkori földvárakat itt megnevezni. Ennélfogva csak az eddig ismeretes sánczoknak felsorolásával kell beérnünk. Névleg van

Berényen, a Poganyist-patak mellett egy²⁾.

Drenkován, a Muntjana mellett félhold idomú földsáncz van, előtte mély árok, mely a sánczot az egyik sziklától a másikig szegélyezi³⁾.

Duplajtól félórányi távolságban a Karasvölgy délnyugati részén emelkedik egy magaslat, melyen földvár van, mely az egyik oldalán ötös sánczczal és árokkal bír⁴⁾.

Grebenácztól északra, a homokhalmoknak egy nyujtványán, szintén praehistoricus vár volt⁵⁾.

¹⁾ Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, 7—10.

²⁾ Tört. és rég. Ért., VI, 84, 155.

³⁾ Arch. Ért., U. F., XIII, 258, 259.

⁴⁾ Rómer Fl.: Resultats, 93.

⁵⁾ Tört. és rég. Ért., V, 90.

Iktár határában is van egy földvár¹⁾.

Máslakon van egy földvár, mely kettős sánczczal bir²⁾.

Oresácztól délre egy kerek magaslaton földvár volt, melynek sánca azonban már eltűnt³⁾. Innen vannak a fehértemplomi városi muzeumban cserepek, melyek bronzkoriak.

Török-Szákos vidékén is több földvár nyoma látható⁴⁾.

Szécsányon van egy hatalmas hármassánczú földvár⁵⁾.

Szépfalunál a Maros mentében két kerek földssáncz van, melyek közül a községtől nyugatra fekvő kettős körsánczú erőd⁶⁾.

Czölöpépítményű telep, ügylátszik, Módoson az ugynevezett Weckerle-féle „Budzsák”-ban volt. A nevezett helyen a Temes kanyarulatával egy háromszög csúcsát képezvén, a part oldalában a víz mosása következtében láthatóvá lettek tömördek edénydarabok vegyítve állati csontokkal és kagylókkal. És a hol ez látható, ott a folyóban czölöpök is talátnak. Az edénytöredékek 1—2 m.-nyire a föld színétől láthatók égetett földdel együtt. Cserepeket különben fenn a szántóföldön is találunk. — A Temes folyó más helyein szintén vannak czölöpök, és mint az emberek beszélik, ásatások alkalmával egész nagy urnákat találtak⁷⁾, melyek a vattinai bronzkori hamvedrekhez hasonlóak.

A bronzkori ember foglalkozása változatosabb volt a kőkorszaki emberénél, mit fejlettebb műveltségi foka is igazol. A földmivelés általános elterjedtségét a bronz sarlók gyakori előfordulása bizonyítja. A földmivelés gyümölcsét, a gabonaművek felhasználását a kőből készült kézi malmok bizonyítják, melyek azonban még mindig azon szerkezettel bírtak, mint a kőkorszakban; t. i. alsó vályúalakú lapból és felső golyóalakú részből állottak. Ezt Vattinán konstatáltam. Talán ezen korból származnak azon gabonavermek is, melyeket 1857-ben Temes-Sztrázsán vasutépítéskor a hegyoldalba eszközölt bevágás alkalmával fedeztek fel 2—4 m.-nyi mélységben hamvedrek közelében. Ezek körtealakú, kbl. 2·5 m. mély vermek, kiégetett falakkal, elszenesedett gabonamaradványokkal és beiszapolt földdel tele⁸⁾.

A bronz-kor embere kifejlődött iparral bírt. A két, eddig legjobban ismert iparfaj: Az agyag- és a bronz-ipar.

¹⁾ Tört. és rég. Ért., II, 43.

²⁾ Römer Fl.: Resultats, 94.

³⁾ Tört. és rég. Ért., VI, 63.

⁴⁾ U. o. III, 83.

⁵⁾ U. o. X, 144.

⁶⁾ U. o. X, 144.

⁷⁾ U. o., U. F., II, 35, 36.

⁸⁾ Mitth. d. Centr.-Comm., 1867, LXII.

Az agyag-ipar magasabb fejlődési fokát az edények változatosabb alakja és díszítése, valamint csinosabb kidolgozása mutatják. A keramiai tárgyak közül a nagy hamvvedrek alakja olyan mint a soroksári, dunaalmási urnatemetőkből ismerünk, azokkal a jellemző bütykökkel, fülekkel és beszurkált kör-, szög- és pontdíszítésekkel. Ilyeneket több helyt, főleg Verseczen 1888-ban és Vattinán 1893-ban konstatáltunk. Ezen két helyen letek a kisebb edények közt egy-egy kis kétfülű edényre is, minőt Hatvanban is találtak. A fül gyakran az ansa lunata- (félholdas fül) alakot mutatja; a díszítési motívumok közül pedig főleg a kör és a spiralis gazdag változatosságban mutatható ki. Az idomok közül mint ezen korban kedveltet a madáridomot kell felemlítenünk. Madáridomu edények gyakoriak; nem csak agyagból, de bronzból is készítettek ilyeneket. 1880-ban kapott a temesvári muzeum Dr. Szentkláray Jenőtől egy 0.11 méter magas madáridomu korsócskát, melynek lelhelye Borjas, Torontál-vármegyében. E korsónak 0.03 m. magas, fölfelé szélesedő findza-alakú alsó része, a talpán 0.025 m. átmérőjű; hasasodásának legnagyobb kerülete pedig 0.22 m.-re terjed. A korsónyaka annak csészéjénél másfél cm.-rel magasabb és sajátságos madárfejjel, melynek csőre 0.02 m. széles és 0.015 m. hosszú; szemei pedig 0.01 m. hosszúak, végződnek. A korsó legnagyobb kerületének két ellentétes oldalán levő csücskei átfúrtak; úgy a 0.035 m. széles, homorú madárfej is, az említett csücsköknek megfelelő két oldalán és az ezek közötti középponton átluggatott, mely egymás fölötti két lyukon, a korsó mindkét oldalán, zsinór huzatot keresztül ezen különben egyszerű alkotású és sajátságos alakú agyagedénynek felfüggesztésére¹⁾).

Ma már elvitázhatlan, hogy Dél-Magyarország őslakói saját bronz iparral bírtak. A bronz tárgyakat nemcsak kereskedelem útján szerezték meg, hanem maguk is készítették. Habár Dél-Magyarország területén a homokkőből készült öntőminták hiányával vagyunk, mégis elég bizonyítékokat szolgáltatnak erre a feltevésre az úgynevezett öntőműhely-maradványok, minők eddig nálunk is több helyt fordultak elő, ú. m. Borjason, Kis-Zsámon, Karánsebesen és Temesvárt. Az ezekben előforduló nagyszámú öntörögök és különféle töredékek csak beolvasztás végett voltak összegyűjtve; de az egyik vagy másik tárgyon észrevehető öntővarrányok is a helybeli gyártást tanúsítják.

Rendkívül fontos bizonyíték azonban a borjasi leletben volt

¹⁾ Tört. és rég. Értesítő, VII, 30; rajzát l. u. o. I. tábla, 7. szám alatt.

keskeny és hegyes véső. Bármilyen igénytelenek ez eszközök, nagy volt fontosságuk az őskorban, mert miként ma sem nélkülözhetik őket minden fajta kézművesek, úgy a bronztárgyak gyártásában, főleg azok diszítésében évenséggel nélkülözhetetlenek voltak azok az őskorban. A borjasi lelet előtt még függő kérdésnek lehetett tartani a bronzok helybeli előállítását és diszítését, de ez meghozta a várt bizonyítékokat és most ismerjük az eszközöket is, melyek erre a célra szolgáltak.

1881-ben Fehértemplomon a Siegl-féle gőztéglavetőnél egy kis olvasztó-tégelyt találtak. 1882-ben ott egy másik példányt leltek. Ez graphitos volt és alig 0.02 m. átmérővel bírt.

A bronzgyártáshoz szükséges ón nem fordult elő hazánkban, bár Schliemann „Ilios“ című művében Oravicza környékét is bevonta a praehistoricus ónbányák lajstromába. Ezen feljegyzés alapján Téglás Gábor bejárta Bogsán és Oravicza vidékét; felkereste a Szemenik hegység lábánál eső Weidenthal havasi helységet, honnan egy bányász állítólagos ónérczeket mosott ki; ellátogatott az oraviczai bányakapitánysághoz, hol erről legbiztosabb értesülést remélhetett; de fáradságos kutatásának ismét csak az lőn az eredménye, hogy Schliemann értesülése téves közlésből származhatott és se a resiczai, se az oraviczai kerületben az ónnak nyoma sem mutatkozik¹⁾.

Az ónt tehát importálták.

Tekintve Magyarország délkeleti és keleti részeinek sokoldalú gazdagságát eleve fel kell tenni, hogy e vidékek lakói már a legrégibb időkben a szomszéd népekkel virágzó kereskedést űztek. Ez dél felé minden kétséget kizáró módon bebizonyítható. Hisz innen terjedt a műveltség is tájékunkra. A délen kifejlődött fém-ipar mesterei a Balkán-félszigeten át éreztették hatásukat s több mint valószínű, hogy az ó-kor mozgékony kalmár népe, a phoeníciai működött közre a bronz-ipar átplántálásában²⁾. Az agathyrsek és a pontusi görög városok szoros összeköttetésben állottak. Annyival valószínűbb, hogy az etrusk kereskedők, kik a Keleti-tenger partjain a borostyán követ vásárolták, vidékünket látogatták³⁾.

Az Adriai tenger partjai az erdélyi medenczével a legrégibb idők óta sűrűn járt kereskedelmi úttal voltak összekötve. Az egyik kereskedelmi útvonal az Adriai tenger partjáról, Dyrrhachium (Durazzo) és Apollonia (Avelone) városok kikötőjé-

¹⁾ Arch. Ért., U. F., XII, 405, 406.

²⁾ Téglás G.: Az erdélyi medence őstörténelméhez, 68.

³⁾ Borovszky: A dákok, 28.

ből indult Dacia felé. Ez Scodrán (Skuttari) át Theranda (Trenonitza) és Naissus (Nis) érintésével a Margus (Morava) folyó mentén északnak huzódva, Margumba ért, mely helyen már csak a Dunán át kellett szállniok a kereskedőknek, hogy dák területre jussanak¹⁾. Salonichiból jött a görög tengerpart kereskedője Naissuson át fölfelé a Morava völgyébe.

A másik útirány felső Italiából vezetett s az Okra folyón és a Julii-Alpokon keresztül vivő ősrégi és élénk forgalmú útból, melyről már az argonauták mondája emlékezik, indulván ki Emonaig (Sziszek) a Szávához ért. Nagyrészt ezen irányból hozta az etrusk kereskedő a maga árúit — mint Strabo értesít — nagy társzekereken, melyeknek tartalmát aztán óriási főtörzsekből vájt hajókra rakta át s a Száván szállította a Dunára, mig nem alkalmas kikötőhelyeken a kiskereskedőnek szolgáltatva át, ki azt a Vaskapu-szoroson keresztül Erdélybe juttatá²⁾.

Területünkön keresztül a Vaskapúig két ősrégi útvonal vezetett. Az egyik a Karas alsó folyását követte s aztán Berzovián (Zsidovin) át a Temes- és ezután a Bisztra-völgybe huzódott. A második Orsovánál kezdődött s a Cserna és Felső-Temes völgyeit szelte át, Karánsebesnél az elsővel találkozáván. Ősrégi útvonal lehetett a Maros hosszában is.

Bevitt érczárúért az etrusk kereskedő nemcsak aranyat, bőrt és rabszolgákat fogadott el, de kereskedelmi cikket képeztek az elpusztult bronzeszközök is, az ugynevezett aes collectanum. Mint fenn láttuk, nálunk is akadhatni ilyen érczre³⁾.

Nagyon régen jöhetett használatba a Duna mellékein egy a cserét szabályozó pénz-surrogatam. Erre a nagyon élénk kereskedelmi közlekedés kényszerített. A leletek minden kétségen kívül helyezik, hogy mint ilyen mérlegelt fémek karika és más ékszer alakjában szerepeltek. Ezen karikákat a barbár érmeken is látjuk megjelölve. Magyarországon gyakran fordul elő ezen karikapénz.

A karikapénznél a bronz karikák ugyszólván a váltópénzt képviselik. Ezüst karikák fölötté ritkák. Ellenben az aranyból készült karikák a Közép-Duna vidékének tulajdonképeni pénzneme. Azért találhatik az arany oly gyakran tömör rudak alakjában. Ezen rudak rendszerint négyélű, a közepén vastagodó, a két nyílt végén pedig vékonyodó testtel birnak. Néha a test csavarva van és rovátkokkal ellátva. Egy másik faj huzalalaku,

¹⁾ Archiv für siebenb. Landeskunde, XIV, 51.

²⁾ Archiv, XIV, 52.

³⁾ Borovszky: A dákok, 28.

mely spiralist képez, melyből szükség szerint levágtak. Végre előfordul az arany szarv alakjában vastagodó véggel, vagy láncztagokban:).

Vidékünknek eddig ismeretes arany lelőhelyei a következők:

Armönis: Határában „Dossu Surovalaj“ nevű dűlőben 1843-ban $3\frac{6}{16}$ sulyu huzalt leltek, mely a bécsi császári mnzeumba került.²⁾

Birkis. Az ötvenes években egy szántóföldön 5 tömör, négyélű, egyik végükön vékonyabb és szabálytalanul lehajlitott, arany rudacsát leltek, melyeknek összsúlya 245 gr. volt.³⁾

Dales. 1856-ban találtak itt 2 egymásban függő arany karikát tekeresalakúlag hajlitott sodronyból, melyeknek sulya 13·9 gr. volt.⁴⁾

Fehértemplom. 1848-ban egy sáncz felhányatása közben arany sodronytekerceset leltek, melynek sulya 5 # volt.⁵⁾

Mehádia. Ezen helységénél, „Ulics“ dűlőben, találtatott 1844. jun. 24-én egy 4 # sulyu arany sodrony.⁶⁾

Szlatina. 1855. jul. 7-én Rain Maximinus szlatinai lakos atyjának a „Dosszu“ nevű dűlőben lévő földjén kukoriczakupálás közben aranylánczot talált, mely 9 tagból állott és $28\frac{1}{2}$ # nyomott. Az egyes tagok sulya differált 70 grantól kezdve, 140, 150, 158, 160, 208 gran sulyú fokozatokban, 1 lat 60 granig. A tagok négyélűek és a legtisztább aranyból valók; egyik végök hegyes, a másik lapos. A lelet a bécsi udvari muzeumba került. Ki volt állitva 1884-ben Budapesten.⁷⁾

Nagy-Szredistye. 1873 körül egy verseczi német földműves a Kis-Rét-ben az eke vasával egy közönséges kocsi-kerék agykarikájához hasonló nagyságú, tömör arany karikát hozott napfényre, mely azonban beolvasztatott.⁸⁾

Versecz. 1885-ben találtatott a verseczi szőlőkben 1 halvány, tehát erdélyi aranyból készült, 3·4 gr. sulyu karika. —

¹⁾ Kiss: A karikapénz. Pest, 1859. — Gooss: Skizzen; Archiv, XIV, 61—67 és VIII. tábla, 3.—9. sz. — M. Much: Baugen und Ringe. Mitth. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, 1879, 89—131. — Hampel J.: A máramarosmegyei arany lelet. Arch. Értesítő, XIV, 29—32.

²⁾ L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II. 309. — Sacken u. Kenner: Catalog, 345.

³⁾ Archiv f. öst. Gesch. XXIV. 377.

⁴⁾ U. o. 405.

⁵⁾ L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II. 310.

⁶⁾ Arneht: Gold- u. Silberanalekten, 39. — Ezen leletnél „Ulics“ tévesen mint helynév szerepel.

⁷⁾ Archiv für öst. Geschichte, XV, 320. — A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma, I. füzet, 17. lap, 43. sz.

⁸⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország ősk. régiségleletei, 46.

Az 1888-ban a város nyugati szélén csatornaásás alkalmával feltárt őstelepről 4 arany karikát kaptunk. U. i. július 8-án találtak kettőt, melyek közül az egyiknek súlya 17·7 gr. volt; ennek egy hajlata volt és az egyik vége vissza felé volt hajlítva. Hasonló karika van lerajzolva az „Arch. Közl.“ II. kötetéhez csatolt „Atlas“ I. tábláján a „lápújtói régiségek“ közt. A második karika nyomott 12·5 grammot és hasonlított egészen a Hampel J.: A bronzkor emlékei, I. k., XLVIII. tábláján közölt, a n. muzeumban lévő karikához. Ezen utóbbi fajta gyakran fordul elő Magyarországon, részint egyenkint, részint lánczba összekötve. Egészen hasonlót leltek már 1883-ban az említett telep közelében, az Obrádovics-féle szőlők irányában, a magaslaton, melynek súlya szintén 12·5 gr. volt. Végre láttam 1889. szept. 26-án egy negyediket, mely szintén ezen telepről látszik származni, s mely 15·2 grammot nyomott; ennek azonban hengerded teste van.¹⁾

A tudósok már rég hozzá szoktak, hogy ezeket az arany karikákat ne pusztán ékszereknek nézzék. A karikák olyan korból származván, mely a vert pénz használatát a mi vidékeinken megelőzi, természetszerűen közvetítették, mint arra igen alkalmas értékjelzők, az adásvevést.

Kiss Ferencznek értekezése a karikapénzről nem talált lelkes hívőkre; hiányai is voltak. Much M. bécsi anthropologus is foglalkozott ezen kérdéssel. Dr. Hampel József, egy 1880-ban Mármarosban előfordult nagy aranylelet tanulmányozása közben, ezen kérdéssel kénytelen lévén foglalkozni, az anthentikus leleteket autopsián alapuló vizsgálat alá vette és minden egyes előforduló esetben a súly- és érték- viszonyokat gondosan megállapította. Az eredmény meglepő volt. Hampel t. i. azt hozta ki, hogy alighanem a mi praehistoricus népeinknél is az ősi babyloni súlyrendszer volt uralkodó, a mely súly- és értékrendszer Ázsiában és Európa déli részein már a X. században Kr. e. általános érvényben állott.²⁾

Leleteink közt sok olyan van, mely világot vet a temetési módra, mert sirokat eddig már meglehetősen szép számmal fedeztünk fel. Az eddig gyűjtött adatok alapján két temetési módot különböztetünk meg: vagy elhelyezték a hullát a földbe, vagy elégették azt, a maradványokat öblös urnákban temetvén el.

Vattina az első módnak egy érdekes példáját mutatta fel. Itt a csontváz a nála talált elkorhadt fadarabok után ítélve:

¹⁾ U. o. 63.

²⁾ Arch. Ért., XIV, 31, 32.

fakoporsóban feküdhetett. Mellékelve volt kis edény, egy 0·57 m. hosszú kard és egy csákány bronzból; az utóbbi azonban oly kicsiny volt, hogy csak jelvény gyanánt szerepelhetett. A halott arca kelet felé nézett.¹⁾

Török-Kanizsán a csontvázak egészen más helyzetben találtattak. Itt a csontvázak ültek s pedig kbl. 0·4 m. átmérőjű és 0·05 m. magas tálakban, kissé előrehajolt felső testtel és előre kinyújtott lábakkal. Öt sirt tárván fel, csak egyben volt agyagból egy kis bögre mellékelve; annál több volt a bronzékszer.

Előfordult nyakgyűrű, karperecz, övrészlet és csüngődísz nagy számmal.²⁾ Szegeden, a percesorai magaslaton, hasonló bronzkori sírokat fedeztek fel, melyekben a csontvázak ülő helyzetben voltak eltemetve.³⁾

Bronzkori csontváz-sírok még Perjámoson és Giládon konstatáltattak. Ezeknél azonban, fájdalom, a leletkörülményekről majdnem semmit sem tudunk.

Perjámoson 1878. tavasszal földmunkálatok alkalmával 1 m. mélyen fekvő emberi csontvázat ástak ki, mely körül egy bronz tör és szarvasagancs-töredék fordult elő. Ez a délm. muzeumba került.⁴⁾

Gilád határában pedig 1867-ben fedeztek fel egy sirt csontvázal, egy bronzövvel és egy cserépedényvel. A bronzövet id. Ormós Zsigmond szerezte meg.⁵⁾

A csontváz-sírok eszerint aránylag ritkák.

Annál gyakoribb vidékünkön a halottégetés. Ez a bronzkornak tulajdonképeni temetkezési módja. Az elégett hulla maradványait tartalmazó urnát vagy a földbe ásták el, vagy halmot raktak fölé.

Ilyen halmok nagy számmal találhatók a Duna-Tisza-Marosköz nyugati részein, a torontáli síkságon; sőt Temes-vármegye dombos vidékein is konstatálhatni azokat. Szentkláray a Tisza-folyó mentieket írta össze, kimutatván hogy Torontál felső részén egymagában nem kevesebb mint 192 nagyobb halom s mintegy 15 dombsorozat a nevezett folyó mentén van elhelyezve.

Nevezetesen: Szerb-Keresztúr községe határában van 11 halom, melyek közül három külön vált csoportot képez. A

¹⁾ Arch. Ért., U. F., XIV, 3, 4: Milleker B.: A vattinai őstelep.

²⁾ Arch. Ért., U. F., XIII, 444, 445: Milleker B.: A törökkánizsai leletekről.

³⁾ Arch. Ért., U. F., XI, 355.

⁴⁾ Tört. és rég. Ért., V, 83, 150.

⁵⁾ Emlékkönyv a délm. t. és rég. társ. III. (1874) közgyűlésének emlékére, 17.

törökkanizsaiban 13 halmot találni, és pedig keletről délnek öt halomsort, nyugatról északnak egyet. A jozefovai határban pedig, a községi szőlőkertek között, hosszú tömör dombor huzódik, melynek legmagasabb halmát a köznép „Szmilyevacsá“-nak nevezi. Ez a dombor délnek a szőlőkön túlra is elhuzódik. Nem messze a Tiszaparttól a „Kolondzsolósz“ nevű legmagasabb jozefovai halom áll egymagában; ettől déli irányban ismét egy hosszú domborozat vonul el, két kiválóbb magasságu halommal. Hasonlókép a szanádi országúttól balra is, alig negyedóránnyira Jozefova alatt, keleti és déli irányban kapcsolatosan egybefüggő földhányásokat látni, melyeknek hossza kétezer méternél is több lehet. Ezek déli részén, a kelet felé beszögellő sarkon két tetemesb halom áll, melyek a nép ajkán „Kortnyácsa“ név alatt ismeretesek. Legmagasabb dombor a jozefovai határban az, mely három kiválóbb kupjával a czernabarrai országút jobb- és baloldalán, az ugynevezett „Hadnagy-Budzsák“-ban létezik. Van ezeken kívül még a réthben s az oroszlámosi határszélen is egy-egy jókora magasságu halom. Tehát egymagán a jozefovai község területén tizenegy nagy halom, és négy domborportozat található mintegy 30 kisebb halommal. A szanádi határban 4, a csókaiban 9 halmot és két domborozatot láthatni. A padéiban áll 5, a monostoriban 8 és a hegyesi legelőn s a bocsári határban 4—4, a beodraiban 8, a karlovai határookban 3, az aracsiban 13 nagyobb és 5 kisebb halom. A törökbecsei határban 5 messze kimagasló halom áll, melyek közül a „Szentkirály“ egy a török hódoltságban elpusztult magyar helység nevét őrzi. A kumándi határ tele van halmokkal; csak a ritkább nagyságuak száma 11-re megy, nem is említve itt a rét felé fekvő szőlők hatalmas dombfűzését. Az elleméri községi határban 5, a tarrasziban 7, a mellenczeiben 9, az aradácziban 7 halmot lehet számlálni. A nagybecskereki telekföldek, melyek már távolabbra esnek a Tiszától, messze elhúzódó kiszáradt vízmedrek magaslatain csak 3 halommal bírnak; de már a Tiszához közelebb eső kincstári réten, szemben a titeli hegylánczczal, 1 nagyobb alkatu halmot szemlélhetni. Az écskai határban van 3, a perlasziban pedig 1 izolált halom, meg egy 3 halomból álló halomesoport.¹⁾

Ezen összeállításban nincsenek érintve a többi torontáli halmok, u. m. a szőregghi, oroszlámosi, gyálai, szt-iváni és mokrini halmok. De vidékünk más tájékain is gyakoriak azok.

¹⁾ Dr. Szentkláray Jenő: Torontáli östelek a Tisza mentén, 14, 15.

Versecz vidékén is, az ettől nyugatra elterjedő nagy mocsarak keleti szélén, sűrűen jelentkeznek. Itt láthatni azokat Vattinán, Verseczen, Rettisován, Paulison, Vlajkovácson, Izbistyén, Ulmán, Nikolinczén, Károlyfalván és Alibunáron.

Voltak geológok, kik ezen halmokat geologiai formatióknak tekintették.¹⁾ S van is halmaink közt nem egy, mely ezt bizonyítja. Ilyenek vannak a temesvármegyei Zsadány község határában is. Ezek neptunicus képződésűek s néha 20 m. magasságúak; Temesvármegye útjai jó részének számára kövecstelepül használtatnak.²⁾

Halmaink legnagyobb része azonban az emberi kéz alkotása, mit több azok belsejében véletlenül előfordult lelet igazol. Legtöbb esetben sirokul szolgáltak s pedig nem épen csak egy korban, hanem egészen a magyar középkorig. Azonban az évek ezre óta az Alföldön eltemetettek vagy elégettek és urnába rakott hullák számához képest csak kivételes családoknak, egyéneknek lehetett fentartva a halom alá való temetkezés.³⁾

Hogy a bronzkorból a halmoknak egy talán tekintélyes része származik, mutatják az alibunári és ujpalánkai leletek. Alibunár könyékén gyakoriak a sirhalmok: 1861-ben Gradl salétromfőző egy ilyent széthordatott, benne öt nagyobb agyagurnát találván. Négyet összetörték a munkások, az ötödiket megmentették. Ez is mint a többi szürke színű volt, s 2 bécsi láb magas; átmérője a kihasasodásnál $1\frac{1}{2}$ láb, a szájnál és a talpnál pedig csak 6—6 hüvelyk. Cizfrázatát bútýkők képezték. Tartalma föld-, hamú, félig égetett emberi csontok- és vörös hajból állott. Az edény a zágrábi tartományi muzeumba került.⁴⁾

Ezen családi temetkező-helylyel szemben áll az ujpalánkai halom mint egy egyénnek sirhelye. 1861-ben ugyanis elhordott egy palánkai lakos egy a földjén volt halmot, benne egy szürkés fehér agyagedényt találván. Ezen edény magassága 8", talpának átmérője $2\frac{1}{2}$ ", középső részének átmérője $6\frac{1}{4}$ ", kihajló szájnnyilásáé pedig $4\frac{1}{2}$ " volt. Tartalma félig elszenesedett gyermekcsontok-, hamu- és mészből állott. A szájnnyilást elzárta egy kerek, lapos, ugyanazon anyagból készült fődő, melynek átmérője $5\frac{1}{4}$ ", kerülete $16\frac{1}{2}$ " és vastagsága $\frac{1}{2}$ " volt. Diszítésül volt az edény kihasasodásán 4 mogyoró nagyságu csü-

¹⁾ Így Dr. Szabó József 1868-ban a bácsvármegyei, vaskuti tumulusokat.

²⁾ Tört. és rég. Ért., VI, 160.

³⁾ Arch. Ért., U. F., X, 279.

⁴⁾ L. Ilie: Arch. Funde im Banat. Mittheilungen d. Centr.-Comm., 1865, XXXI.

csök symmetriailag elhelyezve. Ezt is a zágrábi muzeumnak küldték be.¹⁾

Az előbbiekhöz hasonló sirhalom lehetett azon tumulus is, mely 1880. nyarán Perlason hordatott szét s melyből durva készítményü, őskori edényeket a bpesti n. muzeum kapott.²⁾

Érdekes egy negyedik halom tartalma. Ez Csőszteleken, Torontál-vármegyében, nyitattott meg. Itt a földesur, Gróf Csekonics E., 1881-ben templomot emeltetni szándékozván, e célra a község közepén emelkedő 48 m. hosszú és 21 m. széles halmot jelölte ki. Az alapmunkálatok alkalmával a halom többszörösen keresztül metszetvén, az tapasztaltatott, hogy abban kétsorjában önnálló sirkamrák léteznek, melyek minden támasz nélkül, pusztá földből készültek. A halom közepén egy nagyobb sirüreg tátongott, ettől pedig jobbra és balra két sorban három-három, összesen 12 kisebb sirkamra feküdt s ezek mindegyikében többé-kevésbé ép emberi csontváz volt.³⁾

Ezen halomhoz alig találunk analógiát hazánk többi halmai közt. A sirkamrájú halom fajtája ugyan nem ritka, de ily emeletszerűleg berendezett sirüregekkel nem igen találkozunk.⁴⁾ A csőszleteki halomban azonban semminemű eszközöket vagy fegyvereket nem találván, egyelőre még eldöntve nincsen, hogy az melyik korból való.

A síkföldi elszórt urnasírok is gyakoriak. Rendszeres urnatemetőt azonban csak Verseczen láttam, midőn 1888-ban az ugynevezett Ludos-esatornát ásatták és a Cservenka nevű dülőben kő- és bronzkorszaki maradványokra akadtak. Itt az 1.5 m. mélyen feküdt kőkorszakbeli csontvázsírok felett, fordultak elő az urnasírok, melyekre már 0.6—0.7 m.-nyire a föld színe alatt bukkantak. Körülbelül 100 urnasírt bolygathattak fel akkor a munkások. Túlnyomó részét szétrombolták, mert az akkor uralkodott nagy fagy a földet kőkeménynyé tette. Az urnák 0.5—1 m.-nyi távolságban állottak egymástól, és a legtöbb urnában csak egy hulla maradványai voltak elhelyezve; csak egyben láttam kettőnek maradványait. A szájnylásban egy kis füles bögre volt elhelyezve. Egyszer láttam, hogy egy-egy tál a szájnylást befödte és a tálban volt a kis edény. Három urnában voltak a maradványokon bronzeszközök; kettőben ugyanis pléhtöredékek és egyben hosszú tűk maradványai. A

¹⁾ U. o.

²⁾ Arch. Ért., XIV, 342.

³⁾ Dr. Szentkláray J.: A esesztregi halomról. Arch. Ért., 1881, 217.

⁴⁾ Dudás Gyula: Az alföldi halmok, 11.

legtöbb urnánál egy tál szerepelt mint fődő, csak egy volt lapos kövel befődve. Egy izben akadtak 4—5 kis, körben felállított füles bögrékre, melyek egy nagy tállal voltak leborítva.¹⁾

Elszórt urnasírok, melyeknél az edények alakja és czifrázata a verseczi urnatemetői hamvvedrekéihez hasonlók és a többi körülmények is analogok, még az említett csatorna alsó, a város nyugati széle mellett elvezető, részében, valamint a Füzesvölgy nyugati szélén és a közeli Vattinán fordultak elő.

Vattina határában elszórva több helyt akadtak urnasírokra. Itt is az urnák mind puszta földben voltak elhelyezve s vagy a maradványokat tartalmazó urna egyedül fordult elő mindenemű mellékletek nélkül, vagy volt az urna szájában egy tál elhelyezve, melyben megint egy füles bögre volt. A tálak bekarcsolt, krétabetétes czifrázatokkal voltak díszítve.

Hasonló hamvvedrek előfordultak a szomszédos N.-Stamórán is. És ezekhez hasonlók lehetnek azon urnasírok is, melyek Módoson fedezettettek fel, s melyekről tudjuk, hogy az ottani urnák alakja a verseczi és vattinai alakok egyikével azonos: alul szűk, közepén nagy domborusággal, a csücs ismét keskeny, szűk.²⁾

Az eddig felsorolt urnasírok hamvvedreinek idoma olyan, minőt a soroksári, dunaalmási és egyéb bronzkori temetőkből ismerünk.

Van még néhány helyünk, hol a halottégetés konstatált és a leleteknek bronzkori provenienciája is bizonyos, de a hol a leletkörülmények hiányosak. Mint ilyenek említendők Varadia, Bogsán, Dubovác és Torontál-Bresztovác, valamint Csóka.

Varadián a Kilia-hegyen volt bronzkori őstelep temetkező helye az ottani g. kel. templom felett volt, mert ott nagyobb edények cserepein kívül elszenesedett embercsontokat is leltem.³⁾

Bogsánon a „cleantiu lui variu“ nevű hegyháton volt őstelepen egy 0.35 m. átmérőjű urnát is találtak, mely csontot, szenet és hamut tartalmazott.⁴⁾

Ó-Dubovácson a Duna folyam partjának falában partleszakadás következtében 1879-ben egy kettős urnasír került napfényre. Ugyanis 2 mintegy 0.3 m. magas hamvveder egymás mellett állott, kíséretükben egy 0.09 m. magas fülesedény.

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarorsz. őskori régiségleletei, 66.

²⁾ Tört. és rég. Ért., U. F., II. 35, 36.

³⁾ Milleker B.: Újabb délm. őstelepek, 8, 9.

⁴⁾ Tört. és rég. Ért., IV, 15, 16.

Az egyik urna bűtykökkel volt díszítve és közönséges kőlapal fedve.¹⁾

Torontál-Bresztovácson 1886-ban a Novak-féle téglavetőnél 1 m.-nyi mélységben egy nagy urnára akadtak, melyben föld, hamu és elszenesedett embercsontok voltak.²⁾

A csókai lelet nagyon hiányos. A helység keleti részén 1889-ben fordult elő az. A tárgyak kiásása minden gond nélkül történvén, csak azt tudjuk, hogy a tárgyak alig 1 m.-nyi mélységben emberi csontok kíséretében találtattak. E tárgyak bronzból valók. Van köztük 6 korong, fölvarrásra. Kardmaradványok, u. m. pengerezület és markolat. A kard régtől fogva el volt törve, és rajta tűz okozta olvadás és összehuzódás nyomai látszóttak. Egy ismeretlen rendeltetésű, háromágú tárgy. Egy hajlott bronzlap és néhány darab rög, mely a bronznak megolvadásából származott. Kétségtelen, hogy itt bronzkori sírlelettel van dolgunk. A temetkezés a holttest elégetésével s a halott összetört fegyvereinek tűzbevetésével történhetett.³⁾

Végre a fehértemplomi síkföldi urnasírokat kell felemlítenünk. Fehértemplomon is a hullát elégetvén, a csontmaradványokat egy nagy urnába tették, mely mellett legtöbbször egy kisebb bögre állott s ahol egy izben egy őrlőkőtöredéket is találtak. Az urnát pedig a mellékletekkel együtt a legtöbb esetben a melléklet állított terméskövekkel rakták körül, hogy a föld azokat össze ne zuzza. A csontmaradványokat tartalmazó nagy urna szájára gyakran nagy lapos követ tettek födelül.⁴⁾ A fehértemplomi hamvvedrek azon sajátossággal bírnak, hogy egyszerű fazékalakúak, s semminemű czifrázattal nem bírnak. Csak lesimitott felületük van. Egyszer-kétszer láttam kivételképen egy-két párhuzamos vonalat az edény hasa köré futni.

Ha leleteinket közelebbről megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy azok két korszakból valók. Az első az ugynevezett tiszta bronzkor, melyben túlnyomóan bronzból, mellette réz-, kő- és csontból készítették az eszközöket. A másik korszak az, melyben a bronz mellett már a vas szerepel. Ezen utóbbi korszakból származnak egyebek közt a tamásfalvi és karánsebesi leletek. Tárgyaik csínossága ugyanis arra mutat, hogy ezen leletek nem a bronzkor elejéről valók. Az egyes darabok formája, díszítési módja és a készítés technikai foka csak azt a feltevést

¹⁾ U. o. VI, 65. rajzát u. o. I. ábra alatt.

²⁾ „Banater Post,” 1886. febr. 27. szám.

³⁾ Arch. Ért., U. F., VIII, 157, 158.

⁴⁾ Milleker B.: A fehértemplomi barbár leletek. Tört. és rég. Ért., IX, 22.

engedik meg, hogy azok a bronzkornak úgynevezett „virágási korá“-ból valók, azon időből, midőn mint azt az utóbbi időben hazánkban előfordult leletekből következtethetni, — a bronz eszközöket a vas használata egyik-másik irányban már kiszorította, vagyis, midőn a bronz főuralmát már a vassal osztotta meg.

Ezen korszakot Hallstadt után, mely felső-ausztriai városnál, a hallstadti tó színétől mintegy 400 m. magasságban egy ősi temetőt fedeztek fel, hallstadti korszaknak is nevezik. Az 1847 óta ott eszközölt ásatások, melyeknek eredménye nagyrészt a bécsi udvari muzeumban őriztetik, kelta-german kultúrát tártak fel előttünk, melynek hatása egészen mihozzánk is elhatott.

Az ezen korszakbeli vas eszközök egészen hasonlóak a bronz szerszámokhoz. Eddig csak egy ilyen vas leletet ismerünk, mely ezen korból való. Lehelnye Orsova vidéke. 1889-ben ugyanis az Orsovától keletre fekvő Allion-hegyen ásatás alkalmával a következő vastárgyakat lelték: 1 balta, nyéllyuk nélkül; 1 lapos véső; 2 tokos véső, melyek egy karikába vannak dugva; 1 lándzsacsucs tokkal és horoggal; 1 nagyobb és 2 kisebb sarló és 1 tömör edényláb. A tárgyak kovácsoltak és jól vannak fentartva. Alakjukra nézve oly egyszerűk és a bronz szerszámokhoz oly hasonlóak, hogy azokat egész nyugodton a hallstadt-korszakbeli régiségek közé lehet sorolni. Böhm Alfréd, orsovai m. k. adóellenőr ajándékából a fehértemplomi városi muzeum bírja.¹⁾

Vidékünk lakossága a hallstadti műveltség fokán állhatott, midőn a történelem első sugára ide elhatott. Ez délről jött. A görög nép az, mely legelőször jött érintkezésbe vidékünk lakosságával. A III. századbéli görög író Apollonius az ő „Argonautica“-jában az Istrosról (Dunáról) beszélván, régibb írók nyomán fejtegeti, hogy a folyó a Kauliakon nevű szikla mellett, mely nem igen távol esik az Anguron hegységhez, két felé válik, az egyik ága a Feketetengerbe ömlik, a másik az Adriába s hogy ama sziklával határos a Laurion síkság, melyen a sindok laknak. A folyó ezen bifurkátióját úgy látszik, már a VI. századbéli Hipponax költő is ismerte ezen név alatt, hogy „sindosi hasadás,“ és ezen téves nézet fenmaradt akkor is, a mikor pontosan ismerték a Duna vidékét. A tévedés onnan eredhetett, hogy a görögöknek általában nem volt tiszta fogal-

¹⁾ V. ö. „Nera,“ 1890. évf. 47. sz.

muk folyórendszerrel, mivel Görögországban a folyók egy része föld alatt teszi meg útját s mivel a Szávát lassu folyósánál fogva nem tekintették mellékfolyónak, hanem ágnek, mely a közlekedést az Adria felé közvetítette, a miből azt magyarázták, hogy ez az ág az Adriába ömlik, s ezt annál is inkább képzelhették, mert az istriai félszigetnek neve a folyó nevével összefüggőnek látszott. Az Anguron hegység megfelel a Vaskapu körül lévő hegységnek, a Kauliakon szikla azon domb, melyen Belgrád épült, a Laurion síkság az alsó Tisza mindkét partján elterülő síkság.¹⁾

Herodotos, a történelem atyja, ki Kr. e. 484—405 között élt, szintén érdekes híreket közöl vidékünkéről és lakóiról. Szerinte már Dariusnak a skythák elleni hadjáratában, Kr. e. 513-ban, a „Maris“ folyó mellékeinek lakói az agathyrsek voltak. A Maris folyó pedig a mai Maros. Mivel azonban Herodotos szerint a Maris a Dunába ömlött, mit a későbbi Strabo is vallott, úgy el kell fogadnunk azt a nézetet, hogy akkor a Tizsának az alsó folyását Szeged alatt Titelig a Maros folytatásának tekintették. Időszámításunk előtti első félezerreddel tehát Dél-Magyarország és Erdély vidékeit az agathyrsek népe lakta.

Ezen agathyrsek egy elpuhult nép voltak, kik thrák szokások és törvények szerint éltek. Sötét hajak volt; testöket tetoválták; kedvelték az aranyat és ismerték a drágaköveket, s női közösségben éltek.²⁾

Herodotos azt is meséli, hogy az agathyrsektől feljebb, tehát a Duna és Tisza között, az Istros bal partján a sigynnek laktak (tehát ugyanott, a hol Apollonius szerint a sindok földje volt.) A sigynnek földjéről Herodotos azt a mesészerű dolgot is említi, hogy ott a tömerdek méh miatt nem lehetett jární. E méhek talán a híres golumbácsi legyek ősei.³⁾

¹⁾ Akadémiai Értesítő. 1894, 66. (Fröhlich Róbert: Magyarország őskori földrajza.)

²⁾ Dr. E. Rössler: Die Geten u. ihre Nachbarn; Sitzungsberichte d. kais. Akademie; XLIV, 140—148.

³⁾ V. ö. Ak. Ért., 1894, 67.

VI. A vaskorszak.

A vasnak általános elterjedése. — La Tène. — Az orsovidéki kard és a nagyszredistyei töredékek. — A lakosság. A kelták és a dákok. — A kereskedelmi forgalom. — Az ezüst fellépése. — A római korszaki barbár leletek.

A vas általános használatának elterjedése a keltáknak szomszédságunkba településével hozható összeköttetésbe. Az pedig a Kr. e. IV. században volt.

A mint a követ lassankint a bronz, úgy ezt a közönséges használatból a vas szorította ki. A bronz-használat több tapasztalást, nagyobb műveltséget tételez fel, mint a kő-használat. A vas előállítása még nagyobb ügyességet és még több tapasztalást igényel, mint a bronz, azért annak készítése és alkalmaztatása legutóljára tűnik fel. A vas szerszámokkal együtt rendszeren az ezüst is mutatkozik.

Az ifjabb vaskorszakot La Tène-korszaknak is szokták nevezni a tudósok, egy a neuenburgi tóban, mintegy harmincz év előtt felfedezett La-Tène nevű állomás után, hol számos vastárgy fordult elő, melyeknek külön, kifejezett stylje van.

Csak egy délvidéki vasleletünk van, mely kétségenkívül La Tène-korszaki. 1877-ben kapott a délm. muzeum Temesvárt Schwerer János útján Orsova vidékéről egy vas kardot, melynek La Tène idoma van. Hossza: 0.9 m., melyből 0.19 a markolatra és 0.71 m. a pengére esik. A markolat tövisalaku; a penge gerinczczel bir és legnagyobb szélessége: 0.042 m.¹⁾

1891-diki októberben szereztem Nagy-Szredistyéről 1 ezüst és 8 bronz-töredéket, melyek valószínűleg sírmaradványok.²⁾ A bronz-töredékek közül 1 egy bronz La Tène idomu fibulának gömbbel ellátott lába (analogiák: Rómer Fl.: Műrégészeti Kalauz, I. 43. 65.); 3 db. pedig karperecz-töredékek, mely karpereczek vékony kerek huzalból valók voltak. Az ezüstitöredék egy karperecz maradványa, mely lapos, s némely helyt csavart huzalból készült.

¹⁾ Leltárszáma: 192.

²⁾ Saját jegyzeteim; v. ö. Dél-Magyarország őskori régiségségeletei, 46.

Az agathyrsek hamar eltűntek, illetőleg egy másik népbe olvadtak be. E nép a dák nép volt, mely a keltáknak Kelet-Európába nyomolásakor tűnik fel először.

A kelták vagy gallusok, kiket Heradotos legnyugatibb népnek ismert, a mai Franciaországban hatalmasodtak el. Innen egyrészt a britt szigetekre jutottak, másrészt délfelé terjeszkedvén Kr. e. 388 körül Rómát is szorongatták. Egy részök a Rajnán átjövén, mint boiok, tauriskok és skordiskok váltak híresekké. A tauriskok egészen a Száva torkolatáig nyomultak, hol Taurunum (Zimony) városát alapították. Belgrád eredete is a keltákig felvihető, kiknek itt Singidunum nevű városuk volt. A skordiskok még keletiekre vonultak s talán 350—336-ig a Moraváig foglalták el a területet, ennek ősi lakosait vagy kiszorítván vagy magukba olvasztván. Az itt lakott népet, a thrák triballok törzsét keletiekre nyomták. De az új hódítók itt sem állapodtak meg s Kr. e. 280—218-ig egész Thraciát, Macedoniát és Thessaliát pusztították, végre Kis-Ázsiába átkelvén, itt Galata nevű országot alapítottak, mely Kr. e. 189-ig fennállott.¹⁾

Ezen kelta mozgalom az egész Duna mentén nagy változásokat okozott. Ez időtájt — a IV. században — Menander vígjátékaiban *Δῶς* és *Γέλις* nevű rabszolgákat szerepeltet, és úgy látszik, hogy a művelt görögök legelőször innen értesültek azon népről, melyet a későbbi kor dák néven rettegett. E két elnevezésen kívül előfordulnak még ez alakok is: Davus, Daciscus és Daca. Majdnem bizonyos, hogy e nevet Athenaebe, hol a rabszolgákat országuk vagy népük neve után volt szokás elkeresztelni, a kelták vándorlásai vitték, kik épen akkor özönltek délkelet felé, egyebek közt a dák népet a Duna balpartjára szorítván. A kelták tömérdek foglyot ejtettek útközben, kik aztán rabszolgákként keltek el Görögország fővárosának piaczáin.²⁾

A dák nemzet 15 törzsből állott, melyeknek elhelyezését kizárólag a görög Ptolomaeus beszéli el egy olyan tudósítás alapján, mely nyilvánvalóan azon népnek legnagyobb virágzása és kiterjedése idejéből, tehát a Kr. e. I. századból származik.³⁾

Vidékünkön akkor az albokok, saldok és potulok birtak telephelyekkel.⁴⁾ Az albokok úgy látszik a Dunamentén Orsovától Pancsováig laktak. A potulok törzse inkább a torontáli rónán terjedt el, mivel meglehetősen biztos, hogy Potula fővárosuk

¹⁾ Hunfalvy: Magyarország ethnographiája, 62, 63.

²⁾ Borovszky: A dákok, 7, 8.

³⁾ K. Gooss: Skizzen; Archiv, XIII. 462.

⁴⁾ Ptolomaeus, III, 8, 5.

Denta helyén volt. A saldok végre talán az északkeleti sarokban, a hegységben, birták lakhelyeiket.

A Ptolomaeus tudósításában előforduló dák eredetű városok közül 3 a Bánságban volt, u. m. Arcidava (Varadia), Zurobovara (Temesvár?) és Ziridava (Bules?). Ezen helynevekben fordul elő a thrák -dama képző -dava alakban, mely minden valószínűség szerint ugyanaz a szó, a mi a sanskrit damas, görög *δομος* latin domus, sláv ДОМ. Ziri-dava város Daciában és Ziras folyó Alsó-Moesiában, Zirmis thrák helység és a dák Zermiz-irga és Zermiz-egethusa egyforma elemeket rejtenek magukban.¹⁾

A dák nép nemzetiségét illetőleg a thrák népesoporthoz tartozott, a mely csoport a dél-európai indogermán családnak egyik tagja.

A Kr. e. I. században egyesítette Burvista királyuk (a görögöknél Boerebistas) az összes dák-gét törzseket jogara alatt. Kormányja idejében — Kr. e. 80—40 — a dák birodalom nagy és hatalmas lett. Kr. e. 60 körül megtámadta Burvista a Dunán túl tanyázó kelt boiokat, azokat megsemmisítvén. Ezen háborúnak közvetlen következménye az lett, hogy a Duna és Tisza közt elterülő vidéket a dákok megszállották és az előbbi folyam a dákok birodalmának nyugati határává lett. Burvista kelet- és délfelé is kiterjesztette országának határait is hadjárataival Macedoniát, majd pedig Illiriát özönlötte el.

Burvista azonban némely főnök által a papok segélyével a trónról letaszíttatván, birodalma több részre oszlott. A dákok hatalma azonnal csökkent. A rómaiak, kik a dák birodalmat már megtámadni készültek, elálltak ezen szándékuktól, és a Duna és Tisza közötti vidékre a jazyg nép telepedett le.

Julius Caesar, ki először említi meg a Dunát és a dákokat, tervezgette Daciának meghódítását, midőn Kr. e. 44-ben a gyilkos életének végét vetett. Caesar halálával, mondhatni, végződik Magyarországnak és Erdélynek — s eszerint vidékünknek — történelemelőtti kora, mint Octavianussal vagy Augustussal a valóságos történelme kezdődik.²⁾

Legalább a Kr. e. a IV. században lépett a karikapénz helyébe a valóságos pénz. Thrakia déli partjáról, hol a thasosiak arany- és ezüstbányákkal birtak, hatolt ezeknek tedrachmája fel a görög félszigetnek barbár északi vidékeibe és a

¹⁾ Borovszky: A dákok, 13.

²⁾ Hunfalvy: Ethnographia, 66.

Dunán át.¹⁾ Ezen a Bachusfővel és Herkulesselel díszített thasosi érmeikkel leghatásosabban versenyeztek a Közép-Duna tájékban a macedon királyi pénzek. II. Fülöp-, Nagy-Sándor- és Lysimachos-féle arany staterek a Bánságban és Erdélyben igen gyakoriak. Előfordulásuk területe északra egészen a Szepességig és nyugatra Alsó-Ausztriáig terjed. II. Fülöp ezüst-érmei gyakran elszórva találtnak; Nagy-Sándoréi valamivel ritkébbak.

Fölötte számosak a leletek, melyekben Apollonia (Avelone) és Dyrrhachium (Durrazzo) városok ezüst drachmái vannak. Ezek bizonyítékai azon élénk forgalomnak ama városokkal, melyek egy észak felé vezető főút felett uralkodtak. Vidékünkön és Erdélyben százakra megy azon lehelhelyek száma, hol ilyen érme előfordultak.

1882. tavasszal Drenkován kikötői munkálatok közben 200 db. Nagy-Sándor-féle statert leltek. Mirkovácson és Vracsevgájón fordult elő egy-egy.

1876-ban Kaprioránál egy agyagedényt találtak, melyben 85 db. Dyrrhachium-városi drachma volt²⁾.

1862-ben Potokon egy földművelő szántás alkalmával 20 db. ezüst illir érmet lelt, melyek közt a legtöbb apolloniai és dyrrhachiumi volt, csak kettő származott Scodrából és 1 Issából (insula Illirici, a mai Lissza nevű dalmát sziget).³⁾

Vracsevgájón 1889. ápril havában egy házkertben árokásás közben egy agyagedényre akadtak, melyben ezüstérmek voltak. Azon 400 db. közül, melyeket Böhm L. láthatott, körülbelül 100 db. dyrrhachiumi és apolloniai drachma volt; a többi római családi érem vala.⁴⁾

1842 azonban Potokon egy leletben 171 római családi érmet találtak és csak egy apolloniai drachmát.⁵⁾

Mindjárt az ezüst pénzverés kezdete után léphetett vidékünk Rómával is összeköttetésbe, mert itt a ritka numi incusi és consularis denárokat is találták. De ezek, úgy látszik, az apollonia-kostolácsi utvonalon jöttek be, mert nyugati Magyarországon csak a későbbi időből származó családi érmek, és ezek is ritkán, találtnak.

Vannak szándékosan elásott kincsek is a családi denárokból. Egy ilyen kincslelet 1840-ben fordult elő a temesvár-

¹⁾ V. ö. K. Gooss: Skizzen etc.; Archiv, XIV, 68—83.

²⁾ Tört. és rég. Ért., II, 104.

³⁾ Mitth. d. Cent.-Com., X. (1865.), XXXI.

⁴⁾ Temesv. Zeit., 1889. 108. sz.

⁵⁾ Seidl: Fundchronik, I, 26.

megyei Szent-Andráson, mely 75 dbból állott.¹⁾ Hogy ezek vidékünkön minő nagy számmal vannak elterjedve, mutatja azon körülmény, hogy egy gyűjtő Zsidovin (Bersovia) környékén lassankint mintegy 100 darabot tudott összehozni.²⁾

Egyidejűleg a római családi érmekkel Daciában főleg még két, a Balkán félszigeten vert éremfaj cursált: az első Macedonia tetradrachmái és aranyérmek Κοσων felirattal. Mindkét faj csak rövid ideig, de igen nagy számmal veretett, mert nagyon gyakran fordulnak elő. Az első Macedonia tetradrachmái tudvalevőleg az amphibolitaniai bányák ezüstjéből a 158—146 közti rövid időszakban verettek. Épügy fentartották magukat nagy számban sokáig a Bánság és Erdélyben azon 8·21—8·54 gr. súlyú aranyérmek a lictorok közt lépdelő consullal és a sassal, melyeket Kozon thrák fejedelem az arany Fülöp-féle érmek mintájára rövid ideig a Philippi melletti csata előtt, Kr. e. 42-ben, jutalmul verethetett, hogy magát kincseivel együtt a republikán pártnak kiszolgáltatta. Egyes példányokat ebből ismerek Vizesdiáról³⁾ és Verseczről⁴⁾.

Ezen leletek eléggé érthetően beszélnek. Azt mondják, hogy volt olyan korszak, melyben a macedon és thasosi érmek vidékünkön uralkodtak. Ezen korszak Macedonia felosztása előtt kezdődött, ezt mindenesetre túlélvén. Azért versenyeznek velök 158 óta az amphibolitaniai köztársaság tetradrachmái, sőt mintaképévé válnak egy tekintélyes dák utánveretésnek.

A III. évszázad vége felé vegyülnek a macedon pénzek közé az apolloniai és dyrrhachiumi érmek. Ezen időpont azonban nagyon korán nem lehetett, mert a nevezett városok pénzeiből nem a legrégibb fajták, hanem a római victoriatus szerint szabályozott drachmák azok, melyek a Duna északi partján oly sűrűn előfordulnak.

Egy ideig ezen érmek egyedül szerepelnek a leletekben, azután vegyülnek közéjük a római családi denárok, mely utóbbiak végre túlsúlyra vergődnek. Azután tűnnek fel a leletekben a császári denárok is, s a családi denárok Dacia meghódításával egészen kiszorulnak a forgalomból; és biztosnak vehető, hogy ez utóbbiakat, melyek 3 évszázadon át Erdélynek és a Bánságnak főpénzét képezték, Trajanus császár vonta ki a forgalomból.

¹⁾ U. o., I, 23.

²⁾ Arch. Közl., VII, 146, sk. I.

³⁾ Archiv. f. öst. Gesch., XXXIII, 111.

⁴⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország ősk. régiséglei, 55.

Ámde saját veretű pénzeik is voltak a Duna-vidék lakosainak. A Közép-Duna egész keleti és déli táján nagyon elvannak terjedve és sokszor találtatnak 9—17·5 gr. súlyú ezüstérmek, melyek II. Fülöp, macedon király, tetradrachmái után verettek. Ezek részben jól vannak kidolgozva, sőt olvasható körirattal is bírnak. Az aversnek szakállas feje erősen ki van vágva és mindig jobban kidolgozva, mint a lovas alak a másik oldalon. Azonban ezeknél a haladás a barbárság felé félreismerhetetlen.¹⁾

Ezen osztály képviselői előfordultak a Bánságban a lakhely tüzetes megnevezése nélkül 1840-ben 40 példányban.²⁾ Pottoknál ezek többször elszórva és tömegesen találtattak. Rajzait bemutatják Böhm L. német művében³⁾ XIII. tábla, 5. és 7. alatt; és Gooss K. is.⁴⁾

Ezen éremnek egy sokkal ifjabb válfaja is van. Ez súlyában — 10—14·3 grammot nyom — a régi Fülöp féle tetradrachma után következik, de stilben ez előképétől nagyon távol van. Jupiter feje a Fülöp-féléknek komorságát veszítette, 2—5 gyöngy-sorral van díszítve s a hajdíszre különös tekintettel vannak, a szakáll rendszerint hiányzik és az arcz néha en face van tartva. A reversen majd egy durva lovas, majd egy ló egyedül. Ez utóbbi nagyon realistikusan van felfogva, sörényt és körökből vagy pontokból képezett farkot mutat. E sorozatban a ló felett vagy mellett gyakran egy többküllőjű kerék, vagy tekeres, triquetrum, pont, vonás, korong vagy kalapács is látható. Ezen érmek anyaga szintén oly jó, mint az előbbi osztályé — 16-latos ezüst. Színük rendszerint sötétszürke. Több példányon monogram-féle feliratok vannak, s ezek arra engednek következtetni, hogy ezen érmek veretése a 154. esztendő előtti római denár befolyása alatt történt, mivel tudvalevőleg addig Rómában sem fordult elő egész név az érmeken. A Fülöp-féle utánveretéseknél ezen ifjabb válfaját úgy látszik a déli Dunavidéknek kell tulajdonítani, mert leleteik oda helyezik azt.⁵⁾

Ezen válfaj képezte egy 100 dbból álló leletnek állományát, melyet egy bánsági oláh paraszt a negyvenes években Fehértemplomon adott el. Az avers egy jobbranéző férfifejet

¹⁾ K. Gooss: Skizzen, Archiv, XIV, 76. 77.

²⁾ Seidl: Fundchronik, 23.

³⁾ Gesch. d. Tem. Banats, II.

⁴⁾ Skizzen; Archiv, XIII, XIV. tábla, 1. és 2. sz.

⁵⁾ K. Gooss: Skizzen; Archiv, XIV, 78, 79.

mutat, melynek hajzata 2 gyöngysorral van körülkötve; a revers pedig egy jobbratekintő sisakos lovast. Súlya: 14·3 gr.¹⁾

Pottokon is fordult elő ezen válfaj.²⁾ Ennek rajzát közlik Lelewel (Pl. III. 16.), Böhm L. (Gesch. d. Tem. Banats, XIII. tábla, 6. sz.) és Gooss Károly (Skizzen; Archiv, XIII, XIV. tábla, 3. sz.)

Nagy Sándor tetradrachmái és drachmáinak utánzatai sem ritkák a déli Magyarországon és Erdélyben³⁾.

Ezen érmekhez, melyeknek azonban dák származást tulajdonítani nem szabad, csatlakoznak mások, melyek lelhelyeik után ítélve csak Erdélyben verethettek. Ezek az ugynevezett dák-érmek, melyeknek tál alakjuk van. Ezeknek átmérője 0·030—0·036 m. és 0·001—0·002 m. a vastagságuk. Színük ingadozik sárgásbarna és szürkésfehér között. 100 súlyrészben csak 18·75% ezüst, 1·41% arany és 79·84% réz, ön és más anyagok mutatkoznak. Ezen érmek ennélfogva nyilván erdélyi ezüstműből készültek, melyből az aranyat kiválasztani nem tudták, és bronzból, mint ezt a déli bevétel szolgáltatta. Több ilyen válfajt ismerünk. Az aversen durva rajzu fő és a reversen ugyanolyan lovas van. Némely darab a thasosi tetradrachmák utánzata, mások ismét Macedonia amphibolitaniai köztárságának tetradrachmái után verettek. Az utóbbiak egy minta után készültek, mely a 158—146 közti időszakban veretett.⁴⁾

A vassal együtt lépett fel az ezüst is, mert az ezüst eszközök mindig vassal járnak együtt. Az ezüst hazánkban csak oly vegyületekben fordul elő, melynek megolvasztására és szétválasztására sokkal több tudomány szükséges, mint a bronzkorban tapasztalható.

Az ezüst részint érmekre, részint ékszerekre használtatott fel. Az érmekről már lévén szó, itt csak az utóbiakkal kellene foglalkoznom, de fájdalom, nincs tudomásom délvidéki leletű oly ezüstműtárgyról, melyek a Kr. e. első századokból származnának.

Vidékünkön gyakoriak a csontváz-sirok, melyek a mellékletek után ítélve, a K. e. IV. századtól kezdve a Kr. u. IV. századig divatosok voltak. A római korszakbeli ilyen sírokban van ugyan többször határozottan római provenienciájú tárgy, de több körülmény és a hasonlatosság következtében az elren-

¹⁾ U. o., 79.

²⁾ L. Böhm, Gesch. d. Tem. Banats, II, 322.

³⁾ K. Gooss: Skizzen; Archiv, XIV, 50.

⁴⁾ O. o. 80—82.

dezésben, ezen sírokat barbár népnek kell tulajdonítani. Kettő közülök a mellékelt érmek alapján még Kr. e IV. századból való. Ez Glogonban és Kis-Zomborban fordult elő.

Glogonban 1881-ben pinceásáskor csontváz-sirra bukkanván, 3 karpereczet bronzból, 1 füles bronzpikkelyt, fekete agyaggyöngyöt és 1 barbár érmet letek. Ez utóbbi macedoniai Fülöp tetradrachmájának utánzata volt. Schwanfelder Gusztáv, glogoni jegyző, ezen tárgyakat a bpesti n. muzeumnak ajándékozta.¹⁾

Kis-Zombortól délre, mintegy 800 m.-nyi távolságban a községtől, 1872. májusban, téglaverő munkások kbl, 1 m.-nyi mélységű sirban csontvázra akadtak, mely arczával kelet felé fordítva feküdt. A csontvázon torques, karperecz és 2 gyűrű, valamint gyöngyök disznófogakból, csigákból és zöldes színű agyagból voltak. Macedoniai Fülöp egy érme volt mellékelve²⁾.

A többi csontváz-sir úgy látszik majdnem mind, egy hozánk közelebb eső időből származik. Legtöbb a Kr. u. II. századból. Tekintélyes sorozatot tudunk már felmutatni ezen barbár csontváz-sírokból. Nem kevesebb mint 16 lelethelylyel dicsekedhetünk, hol ezen sírok konstatáltattak, u. m. Billéd, Fehértemplom, Jaszenova, Károlyfalva, Mercyfalva, Német, Orczyfalva, Padé, Uj-Palánka, Páncsova, Potporány, Szakálháza, N.-Szredistye, Varadia, Vattina és Versecz.

Legtöbb leletet, illetőleg csontváz-sirt, Fehértemplom szolgáltattott, hol mint az ottani muzeum gondozója 1881—1883-ban magam gyűjtöttem az adatokat.

Tulságos hosszúra nem akarván nyújtani dolgozatomat, itt minden egyes leletet részletesen nem tárgyalhatok. Legyen tehát szabad: „Dél-Magyarország őskori régiségletei“ című munkálatomra utalom, hol az illető lelethelyeknél az egyes leletek a lehetőség szerint körülményesen leírvák.

E fajta leleteink analogiájukat a szegedőthalmi sírokban³⁾ találjuk. Minálunk is, épügy mint Szegeden, a temetkezés pusztá földbe történt, mert koporsónak sehol semmi nyoma sem konstatáltatott. Sok sírban a csontok még jó állapotban találtattak. A sírok elhelyezésében semmi rendet nem lehetett tapasztalni; külső jellel, kővel vagy halommal, sem voltak ellátva. A sír feneke és oldala kővel kirakva, vagy kitapasztva nem volt. A csontváz mindig hosszában kinyújtott tagokkal feküdt, arcczal fölfelé. A fej alatt, vagy a lábaknál 0.08—0.12 m. magas,

¹⁾ Arch. Ért., U. F., I, 284 és II, 154.

²⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségletei, 70.

³⁾ Arch. Értesítő, XIV, 323—33.

korongon készített öblös fül nélküli edényke, vagy füles korsóska, vagy kis tál volt elhelyezve. A nyaknál találtatott bronzhuzalból készült torques (Varadián és Verseczen) vagy gyöngyfűzér (Károlyfalván s több helyt). A mellen fibula (Verseczen és Fehértemplomon); a karon bronz vagy ezüst karperecz vagy gyöngyfűzér (Fehértemplomon, Károlyfalván); az oldalon rozsdás vas késpenge és agyagkarika (Fehértemplomon); az ujjon bronzgyűrű (Verseczen); azonkívül találtattak: csiptető (Fehértemplomon), bronzhajtű (Oreczifalván), arany fülönfüggők (Verseczen) és bronz csat (Fehértemplomon). Csak egy tárgy, mely ezekkel rokon, érem-kincsben fordult elő, tehát nem sírlelet; ez a Rékáson találtatott ezüst láncz a III. századból.

Az anyag tehát, melyből tárgyaink készültek, arany, ezüst, bronz, vas, üveg, borostyánkő és agyag.

Arany leleteket Versecz vidéke szolgáltatott. Christian József, verseczi ékszerész, 1891-ben egy középszerű arany karikát és 1893-ban 5 fülbevalót váltott be. Az előbbi szögletes sodronyból van készítve, melynek egyik vége keskenyedvén, horoggá van visszahajlitva; a másik vége, mely szintugy mint az előbbi kerek keskenyebb huzallá van átalakítva, kéthajlatú tekercset képezvén, a végével a testre van körül csavarva.¹⁾

Az öt fülbevaló közül 2 páros. A fülbevaló karika ép, de a rajta lóggó csüngőről hiányzik a kő, melyen keresztül ment a csüngő pálczácska hegyes vége. Hasonló fülbevalót őriz a m. n. muzeum a felcsúthi (Fejérm.) sírból.²⁾ Ezen még megvan a kő. A többi három fülbevaló nem páros; mindegyik más-más nagyságú. Mind az 5 példányon jellemző a horogalakító sodrony tekeresszerű körülesavarása az egyik példánynál. Analogiákból, melyek a horog ugyanoly alakítását mutatják és melyek biztosan datálhatók, tudjuk, hogy magyarországi vidékeinken a belföldi ötvösök a Kr. utáni II. és III. században ily izlésben dolgoztak.³⁾

Ezüstből karpereczeket és egy érdekes lánczot mutathatunk föl. A karpereczek két fajtában voltak képviselve. Vagy sodronyból készítvék, a fent leírt arany karikákhoz hasonló szerkezettel; vagy, mint Károlyfalván 2 példány fordult elő, 0.005 m. széles díszítetlen lemezből, záró kapocsesal.

Az ezüstitláncz Rékásról származik. Itt 1878. jun. 15-én a községen átfutó s a szomszédos magaslatokról lefolyó víz leve-

¹⁾ Rajzát l. az Arch. Ért., U. F., XIV, I. füzetének borítékján.

²⁾ Arch. Ért., U. F., I, 142.

³⁾ U. O., XIV, 93, 94; rajzát is l. u. o.

zetésére szolgáló árokban, ennek az országúttól balra eső egyik utczában lévő részében, mely a község északi részében van, a nevezett árok kitisztítása közben mintegy 0·3 mnyi mélységben a fekete agyagban közel 100 db. római ezüstérmét leltek, mely utóbbiak a római uralom 218—251 évekből Elegabalustól Deciusig terjedő időszakból származnak. Ezen érmekkel együtt volt egy 0·8 m. hosszú ezüst láncz. Ez áll 39 egymásbafeűzött kisebb-nagyobb karikából, melyeknek két végső példánya a legnagyobb karikán csüng; e nagyobb karikán csüng azonkívül 4 más eredeti alakjából kiforgatott sodronykarika, és 3 kisebb karikáról lecsüngő tárgy: egy-egy ezüst lemezke, de háromból csak egy ép, a többi csonka. A csüngő lemez idoma hajlitott, oldala háromszög idommal bir s szélén, valamint a közepén zigzeges vonal díszíti. E karikák is a római korból hazánkban sűrűn fönmaradt karika-typust képviselik, melynél jellemző, hogy a végek tekeresszerűen vannak egymásra illesztve. A láncz súlya $6\frac{1}{2}$ lat.¹⁾

Bronzból ismerünk fibulákat, nyakgyűrűket, karpereczeket, ujjgyűrűt és csiptetőt. Vasból egy szűrő eszközt. Üveg- és borostyánkőből gyöngyöket és agyagból edényeket.

A fibulák kétfélék: római és barbár jellegűek. Az első fajhoz 2 db. tartozik, melyek Fehértemplomon 1878-ban a Ristic-féle birtoknál találtattak. Mindkettő korongalakú, öntetett és sanirban mozgó (jelenleg azonban elveszett) tüvel birtak. Az egyik, mely különben 2 részre van törve, de szép patinával bir, egy mai fali órának fogas kerekéhez hasonlít, csak azzal a különbséggel, hogy küllői nem egyenesek, hanem meghajlitvák. A másik teljes korong s mint a maradványok tanusítják, kék és zöld koczka-zománczezal volt díszítve. A másik 1 alakban, de 4 példányban fordult elő. Az első példány Versezen 1860-ban az Adler-féle háztelken, a többi három Fehértemplomon s pedig egy-egy 1873-ban Piesz háztelkén, 1881-ben a Kuhn-féle téglaveremben és ugyanott 1883—1891, közti időben; a két utóbbi ép, 0·032 és 0·04 m. hosszú. Az 1881-ben a Kuhn-féle veremben talált példány rajzát közölte a „Tört. és rég. Értesítő“ (1881, II. tábla, 4. sz.). Ennek a feje sodrony-csigatekereszből van képezve, háta keskeny lemezből áll. Ezen alak közönséges. Előfordul bronzból, ezüstből és aranyból. Aranyból készültet kapott a bpesti n. muzeum 1880-ban állítólag Déváról (Arch. Ért., XIV, 81, 17. ábra). Szegeden kétszer

¹⁾ Tört. és Rég. Ért., VIII, 43; Arch. Értesítő, U. F., XIII, 191, — Rajzát l. u. 9

fordult elő bronzból. 1879-ben az öthalmi ásatások szolgáltatták ezt az alakot (Arch. Ért., XIV, 329, LII. tábla, 8. sz.); 1885-ben pedig Röszkén lelték a másodikat (Arch. Ért., U. F., XII, 166 és 165, II. t., 14. sz.). Ezen alak római-kori, de a tárgy barbár készítmény.

A fehértemplomi városi muzeumban őriztetik 2, Uj-Palánkán 1891-ben talált, íves Certosa-fibula, melyeknek tője azonban letörött. Az egyik 0.042, a másik 0.048 m. hosszú, (Analogiák: Much M.: Praehistorischer Atlas, LXV. tábla, 4. és 5. ábra).

Torques volt Varadián és Verseczen. A varadiai példány alakjából ki van vetközve, de szép patinája van. Teste tömör kerek huzal, mely a végek felé keskenyedik. A középső részén ponczolt vonal csigavonalban fut a huzal köré. A verseczi szintén kerek, de díszítetlen huzalból készült; végei lemezzé vannak lapitva és egyhajlatu tekereseket képeznek. Belső átmérője 0.16 m.; a huzal vastagsága 0.006 m.

Karperecz több változatban fordult elő. Verseczen és Károlyfalván egyszerű vékony sodronykarikából állott. Fehértemplomon egy másik alak 4 példányban fordult elő. Ez vastag kerek huzalból áll, vastagodó nyílt végekkel, melyek egy-két rövid vonással egyszerűen díszítvék. (Rajzát l. Tört. és rég. értesítő, VII, IV. füzet, II. tábla, 1 sz.). Károlyfalván a karperecz minden díszítés nélküli lemezből állott, szélesedő kerek, nyílt végekkel; hasonló a szeged-röszkei két karpereczhez.¹⁾

Érdekes egy nagy karperecz, melyet Nagy-Szredistyéről szereztem. Ez vékony bronzpléhből van készítve, üres, belől nyílt csövet képez, s a külső oldalon trébelt egyszerű ékítménnyel van díszítve.

Ujjgyűrű csak Verseczen találtatott s ez is díszítetlen karika lemezből.

A bronzcsiptetőnek felét rajzban lásd: Tört. és rég. Ért., VII, 4. füzet, II. tábla, 5. sz. alatt.

A bronzcsat egyszerű, s nem lehet határozottsággal állítani, hogy leleteinkkel egykoru; habár azok környékén találták is. Jelenleg a fehértemplomi városi muzeumban őriztetik.

Vasból eddig csak két helyt leltünk dolgokat. Az anyag, mely nagyon könnyen elporladt valamint azon körülmény, hogy a vasat leleteknél nem veszik figyelembe, teszi a vas-tárgyak ezen csekély számát érthetővé. Fehértemplomon a

¹⁾ Rajzát, l. Arch. Ért., U. F., XII, 166; 165, II. tábla, 9. és 10. sz.

Kuhn-féle téglagödörben 1881-ben egy sírban egy vas szűrő fegyvernek maradványát lelték. Ez egy lándzsacsúcs- vagy tör-féle, kétélű, szűrő eszköz, melynek nyélbe való lemeze lévén, ezen még a cserfából készült nyélnek nyomai is láthatók. Károlyfalván is találtatott egy sírban ilyen vastárgy, mely talán egy késnek maradványa volt.

Gyöngyöket részint a fej alatt, részint mélyen a karon konstatáltak. Anyaguk drágakő (almandin), borostyánkő, üveg, paszta és egy ismeretlen kétszerű anyag. A nagyság és alak is különféle. A krétaszerű anyagú, fehérszínű gyöngyök többnyire henger alakúak és nagyok. Almandin gyöngyök Verseczen jöttek napfényre. Ezek többnyire négy oldalú hasábok, lecsapott sarkokkal s szépen köszörülve. A borostyánkő-gyöngyök henger- vagy golyóalakúak; megjegyzendő, hogy ezeknél régebb borostyántárgyat területünkön még nem találtak. Az üveggyöngyök túlnyomóan zöld vagy kék színűek. A pasztából készült gyöngyök végre többnyire szürkések. Az utóbbiak közül némely darab, mint ezt a verseczi Adler-féle leletből néhány gömbalakú példány mutatja, színes, mozaik-féle kirakott, rajzokkal (csillagokkal) van csinosan díszítve. Apró vékony bronz sodrony karikák is szolgáltak gyöngy-képen, mint ezt Verseczen 1888-ban láttam.

Az agyagedények vagy fűlnélküli öblös edények vagy korsócskák, vagy tálak. Az első fajból egy Padéről a temesvári muzeumban őriztetik. E díszítetlen edénynek magassága 0.09 m.; szájvilágosságának átmérője ugyanannyi; fenekéé 0.06 m. A bögre magassága két harmadáig kihasasodó részének kerülete 0.35 m.; a nyaka alapját képező gyűrűé: 0.3 m.; a felső harmadáé 0.275 m. (Rajzát l. Tört. és rég. Ért., VII, 4. füzet, I. t., 1. sz.). Ilyen kettőt Fehértemplomon is láttam. A füles korsócskákat Fehértemplomon, Verseczen és Nagy-Szredistyén észleltem. Egy fehértemplomi példány 0.08 m. magas, 0.03 m. átmérőjű szájvilágossággal; alsó harmada hasasodásának kerülete 0.214 m., és 0.005 m. vastag sarkaljának átmérője 0.025 m. (Rajzát l. u. o. II. t., 2. sz. alatt). E két idom typicusnak mondható. Fehértemplomon egy edényt láttam, mely kívül 4-szögletes hasábot képez, belül pedig henger alakú ürrel bír; ez úgy látszik kivétel számba megy. A tálalakú, illetőleg tálcáalakú edényt Fehértemplomon 3—4-szer konstatáltam. Ezek is díszítetlenek, aljuk vízszintes és a függőleges szél csak 0.02—0.03 m. magas. Egy közülök szögletes volt. Anyag és kivitel azonban az első két idom mögött áll.

Az agyagtárgyaknál nem hagyhatjuk figyelmen kívül az agyagkarikákat sem, melyek szintén sirleletek s melyeket némelyek hajlandók parittyaköveknek tekinteni. Egynek, de nem igen sikerült, rajzát adja a „Tört. és rég. Ért., VII, 4. füzet, II. t., 6. sz. alatt. — — — — —

S evvel feladatom végéhez jutottam. Dél-Magyarország őskora gazdag maradványokat hagyott reánk; csak az sajnálandó, hogy nincs szakférfiunk, ki azokat kellően értékesíteni tudná értékök és jelentőségük szerint. Addig is, míg ilyen emberünk akad, szolgáljanak ezen igénytelen sorok déli vidékünk őskorának némi ismertetésére.

Ujabb adatok a bánsági legrégibb német telepítésről.

DR. BARÓTI LAJOSTÓL.

I. A bánsági első német telepítésről s az ottani legrégibb német telepekről Bél is közöl néhány érdekes adatot „Comitatus Temesiensis“ czimű kiadatlan művében, melyre Berkeszi István hívta föl először társulatunk figyelmét. (Tört. és Rég. Ért. 1892.)

Művével Bél 1729-ben, október 9-én, Pozsonyban készült el,¹⁾ adatait azonban már előbb, úgy látszik 1726-ban vagy 1727-ben, szerezte be.

A német telepítésről általánosságban csak röviden emlékezik. Mindössze annyit mond, hogy a törökök kiűzése után a lakosságot főleg németekkel gyarapították, akik körülbelül harmincz helységnek vetették meg alapját. Néhány falut a Maros partján s a tartomány közepe táján építettek, a legtöbbet azonban az uj-palánkai kerületben, a hegyek alján. Telepeik szépen fejlődnek, mert szőlőt ültetnek és szorgalmasan művelik földjeiket. Kezdetben három évi adómentességben részesültek, hogy erőre kaphassanak.

Mint németektől lakott helységeket Bél a következőket sorolja föl:

A temesvári kerületben: Rékast (Rékás), Freidorfot (Freydorf), Gyarmathát (Jarmoda); a csanádiban: Perjámost (Periamos), Német-Szent-Pétert (Szent Péter) és Uj-Pécset (Neu-Urén — Neu-Wien helyett); a pancsovaiban: Pancsovát (Pantzova), Deliblátot (Deliblato) és Cservenkát; az uj-palánkaiban: Uj-Palánkát, Fehértemplomot (Weiss-Kirch), Salhausent (Saalhausen), Russovát (Roszova), Petrillovát (Petri-lova), Jossovníkot (Jaszetnik), Makovistyét (Makowitz), Potokot, Häuerdorfot (Deyersdorff), Szakaloviczot (Szakállowicz), Langenfeldet (Langefeld), Rebenbergei, Divicsét (Dibicza), Suskát (?), Pozsezszenát (Poschesiena), Moldovát (Moldova), Matkoviczot

¹⁾ Ez a dátum, mely a budapesti nemzeti muzeumban levő, Gyurikovics-féle másolat 88. lapján olvasható, elkerülte Berkeszi figyelmét. Ő a mű keletkezését tévedésből 1731-re teszi.

(Maczbikowicz), Váradot, Saczowiczát, Gorni-Lupkavát, (Horny-Lubkowa), Dolni-Lupkavát (Dolny-Lubkowa), Suchenthalt (Sonthal) és Berzaszkát (Berhasta); a versecziben: Verseczet (Werschetz), Alibunárt (Aly-Bonár), Cservenkát, Kudriczot (Kuttricza), Lagerdorfot (Lagerdorff) és Perchaczát (?); a csákovai ban: Csákovát (Csákovár), Dentát, Dettát, Vojteket (Verteg), Berekuczát (Pergutza); említi még Battyát, Siczbowát, Kepetet és Buschichot, melyek közül egyikben-másikban a ráczokon kívül németek is laktak; a lippaiban: Lippát és több más helységet, de ezeket név szerint nem említi; végül a lugosiban: Lugost.

Legérdekesebbek azok az adatok, melyeket Bél az egyes helységekről közöl, s melyeket a következőkben foglalunk össze:

Alibunár. (Aly-Bonár.) — Török eredetű helység. A mult háború (az 1716—1718-ig tartott török háborút érti) alkalmával elnéptelenedvén („alioquin desertus“), 1724. július hóban németek szállták meg.¹⁾

Battya. — A csákovai kerület helységei sorában említi Bél Siczbowa, Kepet és Buschich nevű helységekkel együtt. Mindezek szép erdőkkel vannak körülvéve, — úgymond — és vidékük földművelésre alkalmas. Ráczok lakják régtől fogva, kiknek számát azonban az 1724-ben bevándorlott s itt-ott megtelepedett németek föltűnően („insigniter“) gyarapították.

Berekucza. (Pergutza.) — Ujabban („recens“) keletkezett német telep. Csekély gyarapodás mellett mégis erősödik.

Berzaszka. (Berhasta.) — Bél az Al-Duna mellett, Moldován alul feküdt német telepek egyikéül említi, ámbár az iratokban mint ilyenről nincs szó.

Buschich. — Lsd. Battya alatt.

Csákova. (Csákovár.) — Régi helység, melyet a németek újra építenek („instauratur“), kiknek megengedték, hogy tömegesen itt lakhatnak. Minden tekintetben előnyös fekvésű: a Temes partján terül el és földje művelésre kiválóan alkalmas. A helység főekessége a Mercy által újabban épített falusi lak („secessus“), mely minden kényelemmel van berendezve.

Cservenka. — Ily nevű német helységet kettőt említ Bél: egyet a pancsovai, egyet pedig a verseczi kerületben. Az elsőről azt mondja, hogy nem régiben („nuper“) keletkezett,

¹⁾ Hogy Alibunár is német telep volt, csak Bél mondja. Az adminisztráció iratai erről mit sem tudnak. Alig is hihető, hogy moesár mellé telepítettek volna németeket.

az utóbbiról pedig azt, hogy szépen fejlődik („vicus pulchre invalescens“).¹⁾

Deliblát. (Deliblato.) — Nem régiben („nuper“) keletkezett német helység.

Denta. — A Berzava (Brzowa) mossa határát. Török sánczezal volt megerősítve, melyet Mercy gróf akkor foglalt el, mikor Pancsova és Uj-Palánka ellen indult. Németek lakják, a kiknek szorgalma a helység gyarapodását engedi remélleni.

Detta. — Szomszédos Dentával. Ide is németeket telepítettek, a kik dolgaikat oly serényen végzik, hogy a helység fölvirágzását bizvást remélhetni.

Divics. (Dibicza). — Gyéren lakott német helység.

Freidorf. (Freydorf). — Uj nevét német lakosaitól kapta, a kik szorgalmasan és gondosan művelik földjeiket, gondosabban, mint e vidéken általában szokás.

Gyarmatha. (Jarmoda). — Részben németek, részben rácok lakják.

Häuerdorf. (Deyersdorff.) — Neve is mutatja, hogy német telep. Ha jövőben is úgy gyarapszik, mint eddig, népes helység válik belőle. Lakosai szorgalmasak. („Inquilinos certe solertes adepta est.“)

Jossovník. (Jassetnik). — 1723. december hóban kapta („excoli caepit“) német lakosait.

Karánsebes. — A legutóbbi háború (1716—1718.) alkalmával vérontás nélkül került a császáriak kezébe. Előbbi fényét nem nyerte ugyan még vissza, de polgárainak száma napról napra növekszik. Hogy németek is telepedtek meg itt, Bél nem említi.

Kepet. — Lsd. Battya alatt.

Kudricz. (Kuttricza.) — Szépen fejlődő német helység. („Vicis pulchre invalescens“.)

Lagerdorf. (Lagerdorff.) — Szépen gyarapodó német helység. („Vicis pulchre invalescens“.)

Langenfeld. (Langefeld.) — 1725. június hóban²⁾ ülték meg a németek. Elég népes helység.

¹⁾ A pancsovai kerületben létezett Cservenkára vonatkozólag csak egy adatot találtam 1725-ből, t. i. hogy a Kubin közelében, Cservenkán (Zerwenka) lakó egyetlen német telepest kirabolták. (Rot. Pancs. I. 40.) Ezért nem is vettem föl a német telepek közé.

²⁾ Már egy évvel előbb is említették langenfeldi német lakos.

Lippa. (Lipa.) — Népes hely. Rácok és németek lakják. Az utóbbiakat nem régiben („nuper“) telepítették ide. Lippa mégis inkább faluhoz, mint városhoz hasonlít.¹⁾

Lugos. — A törökök kiűzése és Temesvár visszafoglalása óta mindinkább gyarapszik német, rác és oláh lakossággal.

Lupkava. — Lásd Matkovicz alatt.

Makovistye. (Makowitz.) — Németek lakják („excoli coepit“), akik szőlőt is művelnek.

Matkovicz. (Maczbikowicz). — E helységet Bél Várad, Saczowicza, Horny-Lubkowa, Dolny-Lubkowa, Sonthal és Berhasta²⁾ nevű helységekkel együtt sorolja föl. Egytől-egyig a Duna partján feküdtek. Némelyiket németek szállták meg, még pedig szép számmal.

Moldova. (Moldava.) — Egykoron város volt, de az idők viszontagságai folytán faluvá silányult. A Boszna folyó torkolatánál németek kezdtek megszállani („jamque a Germanis habitari coepit“). Immár nincs kétség, hogy gyarapodni fog.

Orsova. — Elfoglalása után Eugén herczeg Splényi parancsnoksága alatt őrséggel rakta meg és elrendelte megerősítését. A szigeten az erődítési munkálatok már is oly nagy-szerűek, hogy a Dunát itt joggal a mienknek mondhatni. Orsova német lakosairól Bél nem tesz említést.

Uj-Palánka. — Német lakosokat kapott, a kik föld- és szőlőműveléssel foglalkoznak.

Pancsova. (Pantzova.) — Neve homályos értelmű. A város a vár déli és nyugati oldalán terül el és árokkal meg-sánczczal van megerősítve. A török uralom idején főleg rácok lakták, kiknek számát a minap idetelepített („numero haud exiguo nuper huc deducti“) németek nem kevésbé („egregie“) szaporították.

Perchacza. (?) — Németek építik föl újra („instauretur“.) Úgy látszik Plosicza értendő alatta, csakhogy e föltevással ellenkezik az, hogy Plosicza a pancsovai, s nem a verseczi kerületben feküdt.

Perjámos. (Periamos). — 1726-ban szállták meg a németek.³⁾ Vidéke földművelésre alkalmas, csak itt-ott mocsáros, a mi a lakosokat a föld megmunkálásában gátolja.

¹⁾ Egyéb német telepet a lippai kerületben Bél nem említ. Csak annyit mond, hogy a kerület falvait túlnyomóan rácok lakják, kik közé alkalmas helyeken németeket telepítettek.

²⁾ Várad, Saczowicza és Berhasta az admin. iratokban épen nem említettnek, mint németektől lakott helyek; a két Lupkava közül is csak az egyiket szállták meg a németek. Sonthal nem lehet más, mint az iratokban említett Suchenthal. (Lásd alább.)

³⁾ Tévedés; Perjámosra 1724 nyarán érkeztek az első német telepesek.

Petrillova. (Petrilova). — 1724. augusztus hóban szállták meg („excoli coepit“) a németek.

Uj-Pécs. (Neu Urén — e helyett: Neu-Wien.) — 1726-ban nyerte német lakosait.

Potok. — Németek lakják („excoli coepit“), a kik szőlőműveléssel is foglalkoznak.

Pozsezsena. (Poschesiena.) Gyéren lakott („nondum, quod satis est, cultus“) német helység.

Rebenberg. — Nevét részben Rebentisch báró tiszteletére, részben szőlőhegyeitől kapta.

Rékas. (Rékás). — Németek kezdik építeni („excoli coeptus“).

Russova. (Roszova.) — Rác és német lakossággal. A németek 1723-ban szállták meg.

Salhausen. — 1724-ben ülték meg a németek („incoli coeptus“). Tőlük kapta nevét, hihetőleg egykori hazájok emlékére.¹⁾

Saczowicza. — E helységről ugyanaz áll, ami Berzaszkáról. (Lsd. ez alatt.)

Siczbowa. — Lsd. Battya alatt.

Suchenthal. (Sonthal). — Lsd. Matkovicz alatt. Értekezésemben tévesen véltem Sahajával azonosíthatni. Sahaj vagy Szuhaj Fehértemplom szomszédságában terült el, Suchenthal pedig, mint Bél adataiból kitűnik, Lupkava és Berzaszka között, az Al-Duna mellett.

Suska. — Gyér lakossággal bíró („nondum, quod satis est, cultus“) német helység. Az iratok nem tudnak róla.

Szakalovicz. (Szakállowicz). — 1722. november hóban keletkezett („insessus“), eléggé népes („jam laxus habitatus“) német telep.

Szent-Péter. — Kétségtelenül Német-Szent-Péter. Bél a csanádi kerületbe helyezi, pedig a temesvári kerületben feküdt. Szerinte 1726-ban szállták meg a bevándorlott németek.²⁾

Várad. — Bél az Al-Duna mellett, Moldova vidékén feküdt német telepek közt említi. Az iratokban nincs szó róla.

Versecz. (Werschetz). — Rácok és a minapában ide telepített („nuper adducti“) németek lakják. Már elég népes („jam late habitari incipiat“). Nagy kaszárnya is van itt, melyet Temesvár visszavétele után építettek a császáriak.

¹⁾ Ez tévedés, mert Salhausen, uj-palánkai parancsnok tiszteletére nevezték el.

²⁾ Már 1724 februárban említetik, mint újonnan megtelepített német helység.

Vojtek. (Verteg.) — Nem régiben („recens“) keletkezett német telep. Gyér gyarapodás mellett is mindinkább erősül.

Weisskirchen. (Weiss-Kirch). — Azelőtt ráczok lakták, akik Bela-Cirke-nek nevezték, mi ugyanannyit jelent, mint Weiss-Kirch. Ujabban német lakosokat kapott, a kik a földművelésen kívül szőlőműveléssel is foglalkoznak.

II. „A bánsági legrégibb német település története“ czimű értekezésemben említém, mily kaposak voltak a bevándorlott németek: hogy út közben Magyarországon rájuk lestek s őket mindenképen kiszállásra csábították.

Mercy a hadi tanácsnál 1724 nyarán e miatt panaszt is tett, és különösen a Tolna-megyei alispánját vádolta, hogy a Bánságba hajózó családokat kiszállásra és jószágain való megtelepedésre rábirta.

Erre vonatkozólag az országos levéltárban, az udvari kancellária aktái között (Nr. 122 ex Majo 1724) igen érdekes adatokra bukkantam.

Ez adatok szerint Mercy panaszára a hadi tanács átírt a kancelláriához, ez pedig fölszólította Daróczy Ferencz Tolna-megyei alispánt, hogy az ellene, illetőleg a felesége ellen emelt vádakra nézve nyilatkozzék.

Daróczy erre kimutatta, hogy mikor a kérdéses frankóniai családok Paksra érkeztek, ő otthon sem volt; különben a terhére rótt dolog nem is történt volna. Egyébiránt felesége is ártatlan, mert ama családok már Földváron kezdtek elszéledni, két mérföldnyire Pakson felül. A bekövetkezett lázadásban és a jövevények elszéledésében sem felesége, sem emberei közül nem vétkes senki. Hacsak azt nem róvják fel nejének bűnül, hogy a lázongó népet, mikor Paksra ért, és nem akarta folytatni útját, engedelmességre nem szorítá. De gyöngé nő léte, hogy tehette volna ezt? Különben nem is tudta, hogy miféle emberek azok. Naponként sok hajó érkezik, mely tele van ily jövevényekkel, a kik itt-ott szoktak megtelepedni; azt gondolta, ezek is csak olyanok. Arról meg szó sem lehet, hogy felesége őket rávette volna, hogy birtokain megtelepedjenek, mert saját elhatározásukból szálltak ki Pakson. Különben késznek nyilatkozott az alispán arra is, hogy vizsgálatot tart, s az arról szóló jegyzőkönyvet fölterjeszti a kancelláriához. Nem lévén hibás sem ő, sem a felesége, nem is lehet őt kényszeríteni, hogy — mint Mercy kívánja — a szökevényeket saját költségén rendeltetésük helyére szállítsa. Méltóztassék

Mercy tábornoknak valakit értök küldeni, ő hajlandó őket kiszolgáltatni.

Jelentéséhez az alispán állításainak igazolásaul több iratot is csatolt, melyek közül a bevándorlottak nyilatkozata kétségkívül a legérdekesebb. Öten irták alá, de megjegyzik, hogy valamennyien tanuskodnak mellette.

Hogy mi birta rá őket, hogy útjokat félbe szakítva, Tolna-megyében megtelepedjenek, azt ekképen adják elő.

Marxheimben — így szól a nyilatkozat — azt ígérték nekik, hogy Belgrádig ingyen szállítják őket. Azonban ez nem történt. Majd három hétig ott kellett vesztegelniök Marxheimben, természetesen saját költségükön. Végre útra kelvén, körülbelül 277 frtot kellett fizetniök úti költségül s egyebekért, úgy hogy kifogytak a pénzből és lehetetlenség volt tovább menniök. Hozzájárult, hogy éjjelenként többnyire valamely szigeten kötöttek ki, ott kellett hálgniök a szabad ég alatt, minek következtében sokan megbetegedtek közülök, sőt néhány gyermek el is halt, a kiket minden szertartás nélkül kellett eltemetniök.

Hajójukat már Földvárnál akarták elhagyni, mert olyan nagy bajban voltak, hogy egyik-másik már a ládáját is kénytelen volt eladni. A legnagyobb szükség végül arra kényszeríté őket, hogy Paksnál kiszálljanak. Keserves állapotukat a velök volt káplár is láthatta, a ki megértvén szándékokat, ott hagyta őket.

A „Kurjácska Greda“ ősemberi telep Kécsán.

(Kivonat Orosz Endre, kécsai tanító, mint az ásatás vezetőjének ily című felolvasásából.)

Kécsa nagyközség Torontálmegye ész.-kel. részében fekszik 80 méternyire a tenger felszínétől. A terület geologiai képződményei a legfiatalabb kornak. Az új alluvialis, fekete televény földben Dél-Magyarországon elég gyakoriak a történelemelőtti ember eszközei, s már eddig is több lelhely volt ismeretes. Ezekhez csatlakozik most a Kécsa község határában levő „Kurjácska Greda“ őstelep is.

Ez őstelep Kécsától délkeletre, a Dellimanits és Cordier féle tanyák között elvezető kocsúton menve, a falutól háromnegyed óra járásnyira fekvő „Kurjácska Greda“ határon van. Az említett kocsút ketté ágazásánál, a jobbra forduló útvonal baloldalán, egy feltűnő nagy mesterséges földhalom (tumulus) látható, melytől dél-keletre, 350 lépésnyi távolságban, a tervezett párdány-zsombolyai vasutvonal baloldalán levő szántóföldeken alacsony, kör alakú, kis földhalmok vonják magokra a szemlélő figyelmét. Nagyságuk különböző; a legnagyobbak átmérője 50 lépés, a legkisebbé alig 15 lépés, s az utóbbi már oly lapos, hogy már csak jól megfigyelve vehető észre, míg a nagyobb mintegy 70 cm.-nyire emelkedik ki. Kis területen, egymás mellett mintegy tizenöt ily halom található, s ezek együttesen alkotják a „Kurjácska Greda“ őstelepet. A legtöbb ősemberi emlék e halmokban található, míg a körülöttük elterülő földeken csak szórványosan. E kis halmok voltak e szerint az ős emberek tanyái. E halmok közül hatot 1893. okt. hó 22., 23. és 29-én a „Délmagy. tört. és régész. muzeum-társulat“ költségén felásattam, illetőleg egy méternyi széles árkokat vonattam rajtok keresztül. Az első ásónyomás után még kevés tárgy került felszínre, de annál több a második után, míg a harmadik után már teljesen megszűntek. A halmok alján, alig 5–6. dm.-nyi mélyen a földben, fekszenek az 1–1½ m. átmérőjű, széttöredezett tűzpadok, miket sárga agyagból készítettek. Rajtok többnyire hamu, a tűzhely körül pedig konyhahulladékok, mint csontok, kagylóteknők, edénycserepek, kő-, csont- és cseréptárgyak, égetett agyagrögök hevertek szerteszét. Előkerült a tűzhely hamujából egy bronztű, sőt egy ősember csontváza is. Részletezve a következő tárgyak:

I. Készerek. a) Őrlőkövek; előkerült összesen 26 darab őrlőkötöredék különféle kőzetagyagból; átmérőjük 28–30. cm. lehetett, vastagságuk pedig 3–10. cm. közt ingadozik. b) Törőkövek; összesen

tizenegy darab került elő, melyek részint kavicsdarabokból lettek egyszerűen használatba véve, részint terméskőből lettek e célra mesterségesen alakítva és megcsiszolva. Alakjuk kétféle: részint gömbölyded, részint hasáb. c) Egyes kő tárgyak, mint henger alakú kő-kalapács, a nyél lyukánál ketté törve; egy négy oldalú hasáb alakú kőék (Celt.), egyenesen simára csiszolt chloritos gnaiszból, töredék, hossza 5·8. cm. — Egy derekán kettétört, finomszemű csillámos homokból alakított és csiszolt, négyoldalú hasábalakú kézi véső balta, a töredék hossza 6, szélessége 8, vastagsága 2 centm; továbbá tűzkő kések és szilánkok, összesen nyolcz darab. Egy 9 cm. hosszú, sárga quarz, három oldalú nagy kőkés.

Feltűnő e telepen a kőeszközök csekély száma, és ennek dacára azok egyszerűsége. Csiszolást feltüntető kő tárgy csak 8 darab van, holott a talált kőeszközök száma ötvennégyet tesz ki. A kő tárgyak anyaga valószínűleg az aradmegyei és krassó-szörényi hegyekből való, a basált tárgyak anyaga pedig alighanem lukareczi. A tűzkövek is alighanem krassó-szörényi származásuak s e telepre csak importálva lettek, minthogy e vidéken ily fajú kőzetek nem találhatók.

II. Csont szerszámok: Egy 12 cm. hosszú csont-ár; fiatal, alig két éves *Cervus Capreolus* agancsából a rózsatővel együtt. Teljesen ép. Egy másik, idősebb *Cervus Capreolus* három águ agancsa is valószínűleg csont-árnak használtatott, de az agancs vastagabb végét fogva, tör is lehetett. Találtatott még öt darab csontár töredéke s a *Cervus elaphus*-nak egy agancs töredéke.

III. Cserépeszközök: Orsógombok: hét darab kör alakú szürkés-fekete színű, égetett agyagból. Csak egy példány ép, a többi töredék. Ennek átmérője 5 cm, vastagsága 1 cm. A közepén levő lyuk átmérője 1·4. cm. Mindkét oldala lapos. Egy nyolczadik fél töredék példány 27 mm. vastag, s a lyuk átmérője csak 4 mm. Lehettek különben hálonehezékek is.

IV. Fémtárgyak: Egy teljesen ép, sárga bronzból készült tű. Hossza 11·5 cm. rhombalakú, 2 mm. széles, szuró vége hegyes, másik vége lapított és egyszer aláfelé be van hajlítva. E bronztűn kívül semmi más fémtárgy elő nem került.

V. Edények: A kécsai telepen is, csakugy mint máshol, legtöbb az edénycserép, csak hogy ép állapotban egyetlen edénydarab sem találtatott, csakis apró töredékekben. Anyaguk apró kavicsszemektől, homoktól teljesen ment, égetett sárga agyag. A eserepek vastagsága különböző; a legvékonyabb 2 mm. a legvastagabb 25 mm. Minden eserép égetett. Uralkodó szín a szennyes-szürke, de vannak hamvas-szürke, szürkés-fekete, szürkés-sárga és halvány téglasárga színűek. A talált edénytöredékek részletei: perem-, fogantyú-, oldal- és fenék-darabok. Mindezek igen különböző változatokat tüntetnek fel, minthogy igen különböző nagyságu

és rendeltetésű edények részeit képezték s több kevesebb formatökélyről és díszítési módzatokról nyújtanak fogalmat. A nagyobb töredékekből kivehetőleg az ösedények fazekak, csuprok, bögrék, köcsögök, tálak és csészék voltak. Ornamentikájok háromféle módzatban nyilvánul: szabadkézi rajzban, benyomatos díszben és domboru díszben.

A díszített cserepek legnagyobb része rajz-díszes. A rajzdísz ismét négyféle változatban fordul elő, mint pont-dísz, vessző-dísz, egyenes vonal-dísz és görbe vonal-dísz, de mind e négy elem együttesen is alkot tetszés szerinti rajz-combinatiót.

A benyomatos díszfaj, zsinegnek a lágy agyagba eszközölt benyomását tünteti fel, s jellemző hogy másféle rajzdíszszel együttesen egy cserepen sem volt található, ellenben csücsökdísz, és újjbenyomat kíséretében többször. Ily zsineg-barázda kettő, három, négy sőt öt is volt egy-egy cserepen, egymással párhuzamosan menve felülről lefelé vagy pedig körben. E dísz-faj a nagyobb edények sajátosságát képezi.

A díszítésnek harmadik válfaja az edény oldalán kidomborodó s a bronzkor specialitását képező u. n. „csücsök-dísz“. A mogoró nagyságu csücsökök magánosan, egyéb dísz nélkül a peremhez közel az edény körül állottak, egymástól különböző távolságban, de vannak rajzdíszszel vegyes, különösen pontokkal és körvonallal körül fogott csücsökök is.

VI. Konyhahulladékok. A kécsai őskori telepnek egyik főcsoportját a konyhahulladékok teszik. Ezek kizárólag az állatvilág keretébe tartoznak, s többnyire emlős állatok pörkölt, égetett vagy nyers csontjai, továbbá kagylóhéj-töredékek, s néhány madárcsont. Az emlős állatok csontjai között képviselve vannak az *equus caballus*, *bos taurus*, *elaphus*, *ovis aries*, *sus scrofa ferus*, *cervus capreolus*, *canis familiaris*, *canis vulpes*. Ez emlősökön kívül előkerült egy halsigolya is. Az emlős állati csontok között legtöbb a disznó, kutya és a juh; követik ezeket a tulok, szarvas, őz, ló, poczok és a róka. Kagylódarab is számos van, de igen kevés a madár és a hal csontmaradványa.

A telepen talált emberi csontváz a felszíntől négy dem. mélyen találtatott s összezsugorított helyzetben lett eltemetve, de cserép darabokon és csontokon kívül semmi egyéb nem vott mellette. A csontok nagysága után ítélve egy kifejlődött, nem kis termetű ember lehetett. A telep két dombjáról került elő két kis tengeri csiga, mészfekete színű s 12 mm. hosszú az egyik. (*Conus* sp.) Hiányzó csúcsa helyén 2 mm. átmérőjű lyuk van kerekítve; a másik egy mészsötét cerithium, 2.5 mm. hosszú. Nem egyebek ezek mint fényűzési tárgyak, miket fonalra húzva nyakdísznek használtak.

Találtatott továbbá egy szürkés-feketén égetett agyagtárgy, mely figyelmes szemlélés után egy kis, emberi szobortöredéknek felel meg. A töredék nagysága csak 2 cm. Ábrázolja a test felső részét, a mellközéptől

etört fej, karok és derék nélkül. A két kar oldalfelé vízszintesen indul ki a törzsből, de öt mm.-nyire már letörött. Az egész szobor magassága körülbelül egy dm. lehetett. Mint más őstelepek agyag szobrocskái, úgy ez is házi bálvány lehetett.

Végül előkerültek még sövénytapaszrögök, melyek a kunyhó-lakások sövényfalának agyagtapasztékaiból hullottak le s rajtok a vessző lenyomatok még jól kivehetők, továbbá égetett agyagrögök, melyek a tűzpadok aljzatának széthullott töredékeit képezik.

A fennebbiekből következőleg a „Kurjácska Greda“ telep közepes nagyságu, történclem előtti őstelep volt, melyben a tűzhelyek közelében, faágakból összetákolt sátrakban és agyaggal betapasztott kunyhókban hosszabb ideig laktak a telepeseek. Utóbb azonban — az ép tárgyak hiányából következőleg — ismeretlen okok miatt, minden ép holmijokat magokkal vive, innen elköltöztek. Táplálékukat növényi és állati anyagok képezték. Az előbbieik közül leginkább gabonaneműeket termesztettek, az állatok husát pedig főleg sütvé költötték el. Ruházatukból semmi sem maradt meg.

A megemlített állati csontok azt mutatják, hogy e telep lakói vadászattal és halászattal is foglalkoztak. A házi állatok nagyszámu csontjából az állattenyésztés előhaladottsága olvasható ki. Az őrlő és morzsolókövek azt mutatják, hogy az emberek már rendszeresen foglalkoztak földműveléssel, sőt az ipar némely ágait is űzték, így a fazekasságot, szövés-fonást, és a kohászatot. A művészetnek egyik, bár legalsóbb fokát, a cserepekeu képviselt iparművészet képezi, az agyagbálvány pedig a szobrászat kiinduló pontja. Hogy cserekereskedést űztek, azt bizonyítják az ide importált kőeszközök és tengeri csigafajok. Szerszámaik voltak: bronzeszközök, őrlő-, törő- és morzsolókő, kalapács, kőcelt (kőék,) kővősbalta, kő-kés, csont-ár, csont-tör, fonó-orsó, hálósúly, nagyszámu faeszközök, parittyá-kavics, simító-kő stb. . . .

E telep lakói az emberi művelődés multjának ama fokán állottak, mikor a nomád életmódot az állandó megtelepedés, vagy legalább is az egy helyen hosszabb ideig való tartózkodás váltotta fel.

Hogy melyik korból származik ez őstelep? azt a geologiai viszonyok és a leletek összesége után könnyű meghatározni. A geologia szerint az új alluviumban már a bronzkor vette kezdetét; vidékünk culturrétege pedig, a fekete televényföld, új alluvium. A tárgyak között lelt bronztü még kétségtelenebbé teszi e telep bronzkori származását.

Jelentés a vattinai ásatásokról.

A „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat“ választmánya 1893. évi szeptember hó 28-án tartott ülésében, 36. számú végzésével elhatározta, hogy a Temesmegyében fekvő Vattina község határában próbaásatásokat eszközöltet. Magára az őstelepre, mert kétségtelenül az, Milleker Bódog, a társulat buzgó és érdemes tagja hívta fel a választmány figyelmét, ki ismételtlen fölkereste a helyet és számos lelettárgyra hivatkozhatott, melyekről részletesen az „Archaeologiai Értesítő“ f. évi I. füzetében (1—6 ll.) számolt be. Kétséggkívül fontos ujtás a társulat életében, hogy Dél-Magyarország területén időről-időre ásatások végeztetését nemcsak határozatilag kimondta, hanem — mint az ezt megelőző s ezen jelentésből is kitűnik, — tényleg meg is kezdte.

A társulat részéről a főtitkár és Milleker Bódog társ. tag bíztattak meg az ásatás vezetésével, melynek eredménye a következő volt:

A nevezett község keleti határában, nyugatról közvetlenül a vasuti töltéstől, keleten egy homokbányától, éjszakon a Moravicza-pataktól, s délen a Verseczre vivő országúttól, illetőleg a verseczi u. n. nagyréttől határolva, van egy kevésbé kiemelkedő szántóföld, körülbelül 1800—2000 m². területű, mely jelenleg Naschitz János, moraviczai kereskedő tulajdona, de bérben bírják Bogics Vazul és Oszuczky József, vattinai lakosok, kik ott homokot bányásznak. Itt kezdetett meg 1893. október 4-én a próbaásatás. E napon a jelzett helyen összesen 5 gödröt nyitattunk ki, átlag 0·7—0·12 méternyi mélységben, s mintegy 22 m²-re tehető a terület, melyet ily módon felkutattunk.

Az első 4 gödörben urna- és egyéb edény-töredékeket, két tűzhely maradványait, ezeken különböző állatesontokat, kagylóhéjakat találtunk; a csontok között egyetlen egy volt, melyen némi megmunkálás nyomai láthatók. Ugyane gödrökből került elő egy szerpentin-kalapács töredéke, a nyéllyuknál eltörve, melynek vastagsága 0·04 méter, szélessége pedig 0·055 méter; továbbá egy palás köszörűkő-töredék, egy kézi malom alsó fele, egy kova morzsolókő-töredék, egy bazalt-töredék, mely valószínűleg egy őrlőkő töredéke, s feltűnő e helyen, mert e kő e vidéken egyáltalán elő nem fordul; találtunk végre egy töredékes agyagkanalat s egy barlangi medvefogat.

Jelentősebb eredményt adott az ötödik gödör kinyitása. Itt sem haladtunk mélyebbre, mint az előbbieken, mert a fent említett mélységen alul kezdődő homokban már csak elvétve akadt egy-egy cserép. E helyről nyert tárgyaink a következők:

1. Három darab meglehetősen ép bögre; ezek közt az egyik sajátos alaku; egészen kis talpon (6·5 cm.) áll, feljebb kiszélesedett, 11 szögletű 14·5 cm. átmérőjű kihasasodással; szájnylásának átmérője 8·5 cm. A másik 0·09 méter magas igen csinos vonaldíszítéssel, mind a két füle le van törve, egyiket azonban, mely ugynevezett „ansa lunata“, mellette találtuk. Ez és még egy kétharmadtörédéek ugyanilyen edény alakra egészen hasonló azokhoz, melyek Hampel József: A bronzkor stb. című munkájában az I. k. LXXXVIII. és a II. k. CXXX. tábláján láthatók. A harmadik ez utóbbiakkal majdnem ugyanegy magasságu, de egyszerűbb készítményű.

2. 7 drb töredékes bögre, edény- rész és fenék, továbbá 2 csésze, az egyik meglehetősen ép, az előbbiekhöz hasonló díszítéssel.

3. Nagy mennyiségű nagyobb edényekből származó fül-, szájszél- és oldaltörédéek, a bronzkort jellemző ismeretes bütykökkel, fülekkel, kidudorodásokkal, valamint bekarcolt kör-, szög- és pontdíszítésekkel. A fülek közt volt 3 ugynevezett ansa lunata. Muzeumi gyűjteményünkben e töredékek közül mintegy 40 drbot helyeztünk el.

Az első napon egész hamvvedret nem találtunk. Csupán egyet vásárolhattunk, melyet azelőtt Javulov Mita kertjében leltek más kettővel együtt. Ez is csonka, a mennyiben szája le van törve; ebben az állapotban magassága 0·32 méter, ebből a nyakig terjedő magasság 0·19 m., a hasnak átmérője 0·27 méter. A kihasasodáson négy hosszukás duzzadék és ugyanannyi hegyes csücsök van s ezek fölött, a nyak alatt, még 3 hegyes csücsök.

A következő napon, október 5-én és azután október 7-én még két urnát vettek ki, melyeket Milleker Bódog tagtársunk vett át a fent nevezett bérlőktől társulatunk számára s ugyanő a következőleg írja le azokat: „Az előbbi 1 méternyi mélységben találtatott egy melléje tett kisebb edénynyel. Az urna magassága 0·42 méter, melyből a nyaké 0·16 méter. A szájnylás átmérője 0·145 méter, a hasé 0·28 méter, a talpé pedig 0·08 méter. A szájszél 0·03 méternyre van kihajlítva. A kihasasodáson van 4 arányosan egymásnak átellenében elhelyezett kis fül, melyből azonban kettő letörött. A nyak körül 3 párhuzamos kettős vonal húzódik. A kihasasodás felső részén függőleges és rézsutos pontozott kettős vonalakból álló bekarcolt cifrázat van, mely 4, a nyak alatt álló apró csücskökkel áll összeköttetésben. A fal vastagsága 0·008 méter. Az edény színe barnás. Égettetése közészerű. Az ehhez mellékelt edény (mely azonban nem jutott muzeumunkba) 0·08—0·09 méter magas lehetett. Csak a hasa és talpa volt meg. Csücsökkel és vonalakkal volt egyszerűen

díszítve; feketés színű.“ — Az október 7-én Milleker Bódog szeme láttára lelt urna szerinte „alakra nézve az előbbinél szebb; állapota is jobb. Szájszélét a kiásásnál törték le. Színe feketés. Méretei a következők: magassága 0·29 méter, melyből 0·11 méter a nyakra esik. A szájniylás átmérője 0·13 méter, a hasé 0·20 méter és a talpé 0·08 méter. A fal vastagsága 0·005 méter. A gömbölyű kihasasodás felső részén 4, egymásnak átellenében elhelyezett csücsök van; a nyak tövéen két fül. A nyakon és a kihasasodás felső felén függőleges kettős pontozott vonalak vannak alkalmazva.“

E sorokban csupán azon vattinai leletekről emlékeztünk meg, melyek a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ által eszközöltetett próbaásatások alkalmával kerültek napfényre s ugyanannak tulajdonába jutottak. Az ezekből, valamint az azelőtt és későbbben ugyancsak Vattinán kiásott leletekből levonható helyes és tökéletesen indokolt következtetéseket megtaláljuk Milleker Bódognak e jelentésünk elején idézett cziklében, melyre ismételten utaljuk az érdeklődőket.

KOSSUTH LAJOS

meghalt

Turinban, 1894-ik évi márczius hó 20-án, este 10 óra 55
perczkor.

TÁRCZA.

Kivonatos jelentés az 1893. évi deczemberi és az 1894. évi januári és februári választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1893. deczember 21-én.

1) A muzeumi gyűjtemények számára érkezett újabb adományokról szóló jelentés szerint gyarapodott:

a) A könyv- és levéltár: 16 művel, 17 kötet-, illetőleg füzetben, továbbá 6 okmánynyal. A könyveket ajándékozták: id. Ormós Zsigmond, társ. elnök ő méltósága, és Benkhardt Vilmos, társ. tag; az okmányokat: dr. Berkeszi István, társ. titkár, Hunyady László, főgymn. tanár és Ürményi Leo, főgymn. tanuló.

b) A pénzgyűjtemény: egy Mária-Terézia-féle egy krossal 1780-ból, aj. Leth Lipótné urnő; 7 drb vegyes éremmel (1 belga, 3 római, 2 szerb, 1 franczia, mind réz), ajándékozta Schwanfelder Antal.

Az adományozóknak szokás szerint jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

2. A társulat 1894. évi előleges költségelőirányzata, mely annak idején jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjesztendő, röviden a következőleg állapított meg: Bevétel 2100 frt, kiadás 1860 frt; marad többlet 240 forint. Megjegyezzük, hogy a kiadási tételek közt ez idén szerepel először, de ezután minden valószínűség szerint állandóan 100 frtnyi összeg „ásatási alap” czímen, mely összegig a kijelölt célra a társ. igazgató kínálkozó alkalommal, minden késedelmeskedés elkerülése végett, választmányi határozat nélkül is utalványozhat; ugyancsak új kiadási tétel egy másik 100 frtnyi összeg oly könyvek beszerzésére, melyek különösen Dél-Magyarország történetével, földrajzával, politikai és egyéb viszonyaival foglalkoznak. Mindenesetre fontos két újítás.

3. Végül megjegyezzük, hogy ez ülésen felolvasásra került Milleker Bódog, társ. tag ily című tanulmánya: „Dél-Magyarország az őskorban. II. rész. A neolitik-korszak,” mely a társ. „Értesítőben” is megjelent.

II. Rendes havi választmányi ülés 1894. január 27-én.

1. A főtitkári jelentés a következő, újabban beérkezett adományokat sorolja el:

a) Egy II. Lajos korabeli ezüst pénz. Aj. Marx Lajos, társ. tag.

b) Könyvek: A fejérvármegyei és Székesfejérvár-városi tört. és rég. egylet évkönyve 1893. évre Aj. a nevezett egylet. — A megye és a várispánság. Irta Balássy Ferencz. Aj. a magy. tud. akadémia. — Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro a. Dni 1894. Aj. a csanádi egyházmegyei hatóság.

c) Tárgyak: 2 urna Vattináról. (A társulat ásatása). A kécsal ásatás lelet-tárgyai nagy számban.

Az adományokért, mint rendesen, jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

2. Változások a tagok sorában:

Új tagokul megválasztattak: Boltizsár Román, temesvári dohánygyári aligazgató és Schuster János, temesvár-józsefvárosi háztulajdonos.

3. Folyó ügyek:

Miku Emil, társ. tag kinyomatás végett bemutat és felajánl a társulatnak egy „Repertoriumot“ a társ. Értesítő húsz első évfolyamához. A választmány nagyon kíváncsi tartja egy ily repertorium kiadását, de a bemutatott dolgozatot, melyben csak az egyes cikkek vannak a szerzők betűrendes sorozatával feltüntetve, nem tartja kielégítőnek. Miért is a nevezett társ. tagot felkéri, hogy készítsen egy egészen részletes tárgy- és névmutatót, melynek kiadásáról azután örömmel gondoskodik.

Orosz Endre, kécsai tanító, mint vendég, bemutatja a társulat megbízásából általa eszközölt kécsai ásatások leletét, kimerítő szabad előadásban fejtegetve az ásatás kapcsán a kécsai őstelepre vonatkozó nézeteit. E jelentést kivonatossan jelen füzetünk más helyén közöljük. A választmány köszönetét nyilvánította az előadónak a társulat érdekében kifejtett szíves fáradozásaiért s e köszönetét jegyzőkönyvébe is beiktatta.

III. Rendes havi választmányi ülés 1894. február 28-án.

1. Ujonnnan beérkezett adományok:

a) Tárgy: Egy kovás pisztoly. Aj. Müller Benedek, órás, Temesvárott.

b) Könyv: XXII. jelentés a közoktatás állapotáról, s ennek melléklete: Az orsz. tanítói nyugdíj- és gyámalap 1892. állapotáról szóló jelentés. Aj. a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

c) Okmány: 2 db. Mindkettő Jung Magdalena ó-aradi lakosnő jogtalanul megtámadott sörfőzési kiváltságára vonatkozik. Az egyik 1771. decz. 29-ről, a másik kelet nélkül, Aj. Ürményi Leo, főgymn. tanuló.

d) Pénzek: 2 drb. orosz kopek (réz), az egyik 1759-ből, a másik 1843-ból; 1 drb. Hadrián-féle rézérem; 1 drb. Domitianus-féle rézérem; 1 drb. barbár (macedoniai) ezüstérem. — Aj. dr. Berkeszi István, társ. titkár.

Az adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

2. Folyó ügyek:

A választmány tárgyalta esztereki és tarkeői Dessewffy Sándor, eszteremi püspök ő méltóságának, mint a társulat védnökének, a választmányhoz intézett leirátát, melyben a „Hunyadmegyei tört. és rég. Társulatnak“ szintén átküldött megkeresése értelmében, az al-dunai római sziklafeliratok másolatának elkészíttetésére, illetőleg az e célra szükséges költségekhez való hozzájárulásra vonatkozólag a választmány nyilatkozatát kéri. — A választmány a tudomány szempontjából föltétlenül szükségesnek tartja, hogy a jelzett sziklafeliratok szövege végre teljes hitelességgel megállapíttassék és hogy azoknak hü fénykép másolatai az érdeklődők számára forgalomba adassanak; e kettős cél megvalósítására hajlandó is viszonyaihoz mérten pénzbeli segélylyel hozzájárulni. De nem helyezhet kilátásba oly mérvű hozzájárulást, a minőt e feliratoknak a „Hunyadmegyei tört. és rég. Társulat“ által tervbe vett gipszben való teljes nagyságu lemásolásuk csak arányos részben is igényelne. A hozzájárulás mértékének végleges megállapítása végett pedig utasította a titkárságot, hogy előbb a nevezett társulat elnökségétől kérjen felvilágosítást arra nézve, mily összeggel járulhat saját erejéből e tudományos vállalkozás megvalósításához. Ily értelemben válaszolt, indokai felsorolásával, méltóságos védnök urának is.

Tárgyalásba vétetett Lendvai Miklós, társ. tagnak a választmányhoz intézett levele, melyben közli, hogy a társ. igazgató buzdítására a millenium alkalmából „Temesvármegye nemesi családjai“ címmel egy emlékművet szándékozik írni, mely tartalmazni fogja azokat a genealogiai, család-történeti, heraldikai és általános történeti

adatokat, melyek a Temesvármegyében és Temesvár szab. kir. városban valaha szerepelt, valamint most élő nemes családokra vonatkoznak. Nagy súlyt fog fektetni arra, hogy az egyes családoknál azok nemzedékrendje is kitüntetve legyen és hogy a családi címerek hű és színezet másolatban, pontos leirással, közöltessenek. Kéri a választmányt hogy e vállalkozásban erkölcsileg és anyagilag támogassa. — Deschán Achill, társ. igazgató, melegen pártolta e tervezetet, mely a tudománynak tett szolgálaton kívül vidékünkön bizonyára közérdekeltséget is keltene. Indítványát, hogy a társulat vegye pártfogásába ez ügyet s az elkészítendő művet saját kiadásában jelentesse meg, a választmány egyhangulag elfogadta, s elhatározta, hogy a tervezet megvalósíthatása végett, annak pártolására kikéri Temesvármegye, Temesvár szab. kir. város és egyesek hazafias pártolását; egyben kimondja, hogy a mű elkészítésében a társ. titkárság közreműködését is lehetőleg óhajtja, s hogy az elkészítendő mű a millenium alkalmával kiállíttassék. A további szükséges intézkedések megtételére pedig felkérte a társ. igazgatót.

Felolvasásra került ez ülésen dr. Baróti Lajos, társ. tagnak, tanulmánya: „Ujabb adatok a bánási legrégibb német telepítésekről.“ A jelen füzetben közöljük.

Patzner István,
főtitkár.

EGYVELEG.

A csanádmegyei plebániák története. Csanádegyházmegye püspöke, cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, f. évi IV. számú körlevelében a következő felhívást intézte egyházmegyéje plebánosaihoz: „A honfoglalás ezredéves emlékére 1896-ban Budapesten megnyitandó országos műtárlat, melynek hivatása nemzetünk culturális fejlődését minden téren a világ előtt feltüntetni, kedvező alkalmul kínálkozik, hogy a többi magyar püspökségek sorában Szent-István alapította ősi egyházmegyénk is hozzá méltóan legyen bemutatva.

Meg vagyok győződve, hogy a hazafias felfogásban szeretett Papságom is osztozik velem s készséggel fog közreműködni, hogy a milleniumi kiállításon betöltsük azon helyet, mely egyházmegyénket az ország sorsával szorosan egybefüggő nyolczszáz esztendő s multjánál fogva kiválóképen megilleti.

Mi délmagyarországiak, fájdalom, nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy egyházmegyénket monumentális műalkotásokban s nagyértékű régiségekben mutathassuk be a művelt jelenkor előtt. A csanádi egyházmegye ősi műremekei és drága műkincsei, egyházi disztárgyai, ódon ékszerei és ötvösművei, a milyenek Magyarország felső vidékeinek templomaiban őriztetnek s hajdanta kétségkívül nálunk is nagy számmal lehettek felhalmozva, a mohácsi vészt követő gyászos időkben s leginkább a félhold kétszázados uralma alatt egytől-egyig mind elenyésztek. Aranynyal és ezüsttel tehát nem képviselhetjük magunkat a milleniumi műtárlaton. De tehetjük ezt szellemi kincseinkkel.

Maradtak fenn szétszórva az egyes történelmi forrásokban, levéltárakban, a plebániák házi krónikáiban, anyakönyveiben, a községek irattáraiban, élő hagyományaiban egyházmegyénk multjára vonatkozó számos emlékeink, melyeknek gondos összegyűjtése és egybeillesztése által a Gondviselés minden végzeteit diadalmasan túlélte ezen egyházmegye történetét megalkothatjuk.

S ez az, a mivel résztvenni óhajtanék édes hazánk és nemzetünk emlékezetes ünnepén! Ezzel hasznos szolgálatot teszünk a nemzeti történetírásnak, s hivatásunkhoz képest, mint a magyar nemzeti cultura szellemi

munkásai jelenünk meg hazánk ezeréves műveltségének bemutató csarnokában. Sajnos, hogy a rövid időköz, mely a kiállításig még rendelkezésünkre áll, a feladat csak egy részének megvalósítását engedi meg. Egyelőre csak az egyházmegyei plébániák és fiók-egyházak történetének megalkotására vállalkozhatunk. De ezzel is méltóan fogjuk a csanádi egyházmegyét az országos műtárlaton képviselhetni. E műnek elkészítését a kitűzött időre annál inkább eszközölhetni remélem, mivel e téren kedvelt papságom közül már eddig is számosan és jeles eredménnyel foglalkoztak és kutatásaik eredményének jó részét a csanádmegyei történelmi adattárban s más folyóiratokban és önálló munkákban közzölték. A már eddig megjelent monographiák és egyéb történelmi közlemények át fognak dolgoztatni, a kutatások újabb eredményeivel pótoltatni s a concret célnak megfelelően rövidebbre összevonva, a még hátralevő többi plébániák történetével ki fognak egészíttetni.

Az ekkép keletkező és 2—3 kötetre tervezett munka mint egységes és bevégzett mű „A csanádmegyei plébániák története” címet fogja viselni. Irodalmi értéke és fontossága eléggé kiviláglik abból a körülményből, hogy Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Arad, Csanád és Csongrád-megyék területéről 223 plébánia s a fiók-egyházakkal összesen 1337 délmagyarországi község helytörténeti leírását fogja tartalmazni. Ezen az alapon könnyebben kiépülhet idővel a csanádi püspökség és káptalan története is, mely részekkel az egyházmegye egyetemes története betöltetnék.

De most csak a plébániák történetének a kitűzött határidőben elkészítésére kell első sorban törekednünk. A plébániákra és fiók-községekre vonatkozó történelmi anyag gondosan egybegyűjtendő s rendelkezésemre bocsátandó. Feltaláljátok ezt az anyagot a közkézen forgó délmagyarországi történelmi munkákban, plébániáitok házikronikájában (historia domus) és levéltárában, az anyakönyvekben és a hívek élő hagyományában.

Az adatok bármely nyelven összeirhatók, s jelosen a következő pontok köré csoportosítandók:

1-ször. Ki és mikor alapítá a községet s milyen nép szállta azt meg először? Mi volt eredeti neve a területnek, melyen a község megtelepedett? Honnan és milyen mennyiségben költöztek be az első lakosok? Mekkora a lakosságnak s a lakóházaknak jelenlegi száma? A község physiognomiája, társadalmi és közgazdasági viszonyai? Ezen pont alatt a fiók-egyházak története is külön leszen felsorolandó. Ugyanez áll a többi pontoknál is.

2-szor. Vannak-e a községnek más vallásu lakosai is, s mit tudni azok multjáról?

3-szor. Ki és mikor alapította a kath. plébániát, templomot, iskolákat? Miben áll ezek javadalma? Van-e a templom birtokában valamely műrégi-

ségi festmény, szobormű, értékesebb egyházi edény vagy ruha, vagy egyéb archaeologiai ritkaság? Léteznek-e a plébánia határában régi romok, mi a nevük, mit tudni róluk?

4-szer. Melyek a helység határában előforduló folyó, patak, hegy, düllő, erdő és halom nevei?

5-ször. Milyen följegyzésre méltó eseményeknek volt színhelye a község egyházi, politikai, hadi vagy kulturális tekintetben?

6-szor. Soroltassanak fel chronologikus rendben a helyi plébánosok, tanítók, kántorok.

7-szer. Született vagy tartózkodott-e a helységben nevezetesebb egyén, s melyek ennek életadatai?

Ez volna a váz, mely körül az adatokat egymás mellé illeszteni szükséges leendő.

Bizva buzgalmatokban, elvárom, hogy fáradságot nem kimélték s híven jártok el megbízatástokban. Óhajtom s rendelem egyszersmind, hogy az ekkép elkészítendő dolgozatokat minden lelkész lehetőleg a f. évi őszi coronán kézbesítse az esperesnek, ki az átvett munkálatokat azonnal áttekintve, legkésőbb folyó év végéig püspöki irodámnak fogja beszolgáltatni.

Az így megalkotandó mű az egész egyházmegyei papság érdeme lesz ugyan, de a kivitel egyöntetivé tétele, valamint az anyag felosztása és feldolgozása céljából legközelebb egy bizottságot fogok alakítani, mely a továbbiakban eljárni fog.

Makó, 1894. február hó 17-én.

Sándor
püspök.

*

Temesvármegyei községek névváltoztatása. Ujabban belügyminiszteri engedéllyel (15.064. sz.) Temesvármegyében a következő községek viselnek ezután új nevet: Karlsdorfból lett Károlyfalva, Abliánból Csehfalva, Lagerdorfból Temes-Strázsa, Duplajból Temes-Váralja, Vukovából Temes-Vukovár, Freidorfból Szabadfalva, Kudritzból Temes-Kutas, Bresztováczból Aga, Osztrovából Temes-Sziget, Nikolinezből Temes-Miklós, Kamara-Szt.-Györgyből Kincstár-Szt.-György, Sósdiából Soósd, Gájából Gálya, Retissovából Réthely, Grebenáczból Gerebencz, Berekuczából Berekuteza, Klastrom-Szt.-Györgyből Zárda-Szt.-György, Kubinból Temes-Kubin, Mőriczföldből Mőriczföld, Zagaiceből Fürjes, Ó- és Uj-Palánkából Palánk, Kepetből Keped, Paulisból Temes-Paulis.

*

Pálffy Tamás, esanádi püspök rendelete (kelt Nagyszombatban, 1653. máj. 15.) Szegedy Györgyhöz, RácZ Jánoshoz és Foghtevi

Istvánhoz: hogy némely öt megillető falvak lakosait oltalmukba vegyék, az engedetleneket pedig az iránta való hűségre téríteni igyekezzenek.

„My Pállffy Thamas ab Erdőd Csanady Püspökségnek választott Püspökie, Bathai Apatur és az Nemes Esztergami Captalannak Custossa, s Canonokia, es azon Esztergami Ecclesianak feő Vicarius, Adyiuk tudtara mindeneknek az kiknek illik hogj mivel az ide alabb meghirt faluk egjebarant az Csanady Püspökséghez tartozandok tudniaillik Szyhogj, Maimat, Peczk, Szent Miklos, Czihek, Belez, Deninseghy, Tövösköz, Egres, Deés, Lorantfalla, Kovaczi, Nagj és Kis Aczad, Szadani, Megj, Szent Györgj, Igacz, Nagjeeősz, Maghocz, Dallegghaz, Uyvaros, Mezökopancz, Perosketas, Püspökfalva, Köszi, Milakocz és Thend, ennek előtte is meghtaltattanak volt, hogj az eő földös és örökes Urakot megheismervén engedelmeségre haitanak feieket, de mindegjdi is czak elmulattak vakmerőségre vetvén feieket. Mindhogj azért azon Csanady Püspökséghez ioszagostull S. Majestatis kegjelmeséghibull nekünk adattott azon ioszagunkbeli szeghinységhöt, kik nekünk engedelmességtüll viseltetvén feiet haitanak, s ki mutattyak magokat, minden haborgatok ellen, oltalmunk alá akariuk venni; ugy az engedetlenek és vakmerők ellen pedig minden alkalmatossaggal . . . igyekezünk procedalni és illendő büntetés ala venni. Annak okaért vitézlő Djenes Györgj uram által vitettjük, meghis hogj hozank örökes Urokhöz holduljanak s feiekett haiczak, kikett mi is minden haborgatok s duloosztok ellen megholtalmazunk. Egjebarant tova is engedetlenségtül viseltetvén feiekett örökes Urokhöz, ugj mint mostan hozank nem akariak haitani, telles hatalmat adtunk Szecczenben lakozó Szeghedi Györgj és Racz Janos Uraiméknak és Gyarmatban Fogtheui Istvannak, hogj eő kegyelmők ez felül megnevezet falubeliekett mind szemilekben, s mind marhaiokban foghassak tartoztathassak, holdultathassak, és az szokott engedelmeségre haithassak, sőt az mely (?) pusztá faluk volnanak is azon Püspökséghez kiknek hatarit mas falubeliek illik (élik ?), azoktul is bért és sarczott vagj fizelést vehessenek, kik nem akarvan fizetni, az olyanoknak is marhaiokat az pusztá helyekről elhaithassak: hogj igj az vakmerő engedetlenségnek méltó büntetése lehessen, masoknak is peldaiara. Ratificalvan és az euictiot is magunkra vévén contra legitimis imperatores, ebbeli eő kegyelmők mindennémü ezelekedetekért is holdultatasikért: melyreol adtuk ezen peczétés levelünket felől meghirt vitézlő ioakaroinak. Datum Tyrnaviae, in aedibus solitae (?) nostrae Residentiae die 15. Mensis May Anno 1653.

Correcta in Interlineali per me infrascriptum

Thomas Pállffy

P. H.

El. Episcopus Csanadien.

(Másolat, az orsz. lvtárban.-Eccl. Fasc. 14. N. 8.)

Magas életkor. 1724-ben január 5-én a Temesvártól négy mérföldnyire fekvő Köfrösch (Köveres?) helységben meghalt Petracz Czartan, 185 éves korában. Egykorú tudósítás szerint („Das merkwürdige Wien, 1727, IV.“) halála előtt néhány nappal még jól látta, ha idegenek az ottani postaháznál leszálltak, és botjára támaszkodva, oda ment, hogy alamizsnát kérjen. 1539-ben született. Mikor Temesvár török kézre került, atyja nyáját őrizte s a tatárok elől a hegyek közé menekült. Szeme vöröses színű, feje és szakállja, mint a kenyér-penész, zöldes-fehér színű volt. Még volt néhány foga és idejét azzal tölté, hogy déd-unokái kis gyermekeit dajkálgatta. Nevezetes, hogy három századot ért meg és tíz római császárt (V. Károlytól VI. Károlyig) élt túl. 1724-ben még élő, és 100 éves István nevű fiának tanúsága szerint előbb egy fejjel magasabb volt. Utolsó órájáig a szokásos szigorú böjtöket a görög vallás szabályai szerint megtartotta; rendszeren csak tejet és meleg máltát evett és naponként egy jó kortyot ivott a Bánságban szokásos pálinkából. Wallis Ferencz Pál gróf, egy Temesvárott megfordult német festővel életnagyságban lefesteté őt. Egy órára a kép befejezése után rokonai karjai között meghalt. Arczképét 1727-ben Schmutzer rézbe metszette és a „Merkwürdiges Wienn“ című folyóirathoz mellékelte. Ugyanabban jelent meg a 172 éves Rowin János és Sára nevű, 164 éves feleségének arc képe is. Mindkettő akkoriban (1727.) még élt. 147 évet töltöttek már együtt és házasságukból két fiuk és két lányuk született. A kisebbik fiú már 116 éves volt. A Bánságban Szadován laktak, születésük helyén, és szintén görög hitűek valának.

*

Torontál-megye nevének két újabb magyarázata. Torontál-megye nevét eddigelé már sokan próbálták megfejteni. Béla Thurn-vizétől (?) származtatja, Szegedy és Turóczy pedig Thúr nevű helységtől vagy várostól. Timm szerint a név német-eredetű; hajdan ilyen nevű hely és család is létezett. Bárány mindezeket czáfolni igyekszik, anélkül azonban, hogy a névnek elfogadható magyarázatát adná. Ujabban Tagányi Károly „A besztercei szószeret kulturtörténeti jelentősége“ című értekezésében (Századok, 1893, 305.) az ó-német horotúbil, hortúmil, horotúchilból származtatja, a mi nádibikát vagy bölömbikát (onocrotalus, Rohrdommel) jelent. Ugyanis a besztercei szószeretben: istiulio=torontayl. Tagányi valószínűnek mondja, hogy nem ugyan a megye, hanem az egykori Torontál helység is ettől kapta nevét. Tekintve a vidék egykori mocsáros, nádas voltát, a magyarázat plausibilisnek látszik, főleg, ha meggondoljuk, hogy valamikor germán népek (a gepidák) tanyáztak itt. Még egy magyarázatot olvastunk Borovszky Samutól. (A honfoglalás története, 94 l.) Szerinte Torontál-vármegye neve az ó-felnémet durri, thurri, középfelnémet dürrre=száraz és tal=völgy szók összetételéből származnék, ami éppen ellenkezője az előbbi magyarázatnak.

TARTALOM.

Dél-Magyarország az őskorban. — Irta: <i>Milleker Bódog.</i>	
IV. A bronzkor. (Első fele.)	1
V. A bronzkor. (Második fele.)	17
VI. A vaskorszak.	34
Ujabb adatok a bánsági legrégibb német telepítésről. — <i>Dr. Baróti Lajostól.</i>	47
A „Kurjácska Greda“ ősemléki telep Kécsán.	54
Jelentés a vattinai ásatásokról.	58
<i>Tárcza:</i>	
Kivonat az 1893. évi deczemberi, és az 1894. évi januári és februári választmányi ülésekről.	61
<i>Egyceleg:</i>	
A csanádmegyei plebániák története.	66
Temesvármegyei községek névváltoztatása.	68
Pálffy Tamás, csanádi püspök rendelete.	68
Magas életkor.	70
Torontál-megye nevének két újabb magyarázata.	70

48

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,

FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

X. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1894.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

X. ÚJ ÉVFOLYAM.

1894.

IV. FÜZET.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat” gyásza.

Legyen az első hely jelen füzetünkben a gyászé, melyről nemrég adtunk rövid tudósítást a következő jelentéssel:

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat” mély fájdalommal tudatja

id. csicséri Ormós Zsigmondnak,

a társulat Alapítójának, legbökezübb Pártolójának és életfogytiglani Elnökének

Budapesten, f. évi november 17-én, d. e. fél 12 órakor, élete 82. évében, hosszabb betegség után hirtelen történt gyászos ellunyását.

Temesvár, 1894. november 18-án.

Áldás és béke hamvaira!

Nagynak ismerte és becsülte e férfiút felséges királyunk, szeretett hazánk, a magyar politikai, társadalmi és tudományos világ egyaránt. Szíve értök dobogott, akarata értök munkálkodott egész hosszú életében. Ez a munkálkodása közös volt mindazokkal, a kik hazájuk, nemzetük javára megtettek mindent, a mit tehettek. Velünk és értünk azonban senki sem tett annyit, mint Ő. Miért is a legőszintébb ragaszkodás és hála sugalta kegyeletünk azon nyilvánítását, melyről alábbi közleményünk ad számot:

Jegyzőkönyv,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ rendkívüli vál. ülésén, 1894. november 20-án.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, titkár, dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész, Mály István, dr. Parlaghy Márton, Kovácsics Gyula, Pfeiffer Antal, dr. Laky Mátyás, Jeszenszky Béla, Wimmer József, dr. Hollósy Gyula, Derera Izrael, Glasz János, Odor Samu, Schwimmer Antal, dr. Meskó Béla, dr. Löwy Mór, Lendvai Miklós, választmányi és rendes tagok, Ormós Imre, Ormós Zsigmond és számosan vendégek.

I.

Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, az ülést megnyitván, az őszinte részvét meleg szavaival előadja, hogy a kinek halála alkalmából a választmányi ülést összehívta, annak érdemei elismerésül gyászlobogót tűztek ki a magyar tudományos akadémia, a főrendiház, Temesvármegye és Temesvár szab. kir. város. Azt hiszi azonban, egy fedél sem takarja **id. Ormós Zsigmond** működésének annyi jelét, mint a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ épülete, és azért a választmány helyeslésével vélt találkozni akkor, midőn e nagy férfi elhunyt alkalmából a választmányt gyásza nyilvánításának megállapítása végett rendkívüli ülésre kérte. Ezután fölkeri a társulati főtitkárt, hogy az általa bejelentett indítványt előterjeszse.

II.

Patzner István, főtitkár, a társulatot ért nagy veszteség lesújtó hatása alatt a következőket mondja:

Nagyságos társ. Igazgató Ur!

• Mélyen t. társ. Tagok és Vendégek!

Mai rendkívüli összejeövetelünk okát némán, meghatóan elmondja a gyász, mely társulatunk alapítójának, jótévőnknek és mesterünknek képét környezi. Összejevültünk, hogy az élőknek körünkől mindörökre való eltávoztása után, szelleme, emléke előtt letegyük a szívből, lélekből kitörő kegyeletnek nem adóját, hanem legkedvesebb önkénytes adományát.

A kegyelet, Uraim, mely az elhunyt nagyok emlékét méltóan megünnepelni törekszik, az igazi lelki műveltség hőmérője; a hála, mely tevékeny marad a jótévőnek örök elnyugvása után, a jellem ékességét adó erény; a dicsőítés, melylyel bárkit akkor magasztalunk, midőn a halál ereje felszabadít minden érzést, mely az élők megítélésében akár jóra, akár rosszra elfogulttá tehet: ez az igazi dicsőítés.

Ilyen őszinte kegyeletet, maradandó hálát, igazi dicsőítést hoztunk mi e helyre, ezeket akarjuk elmondani. — De bocsás-

sanak meg, Uraim, ha e hármias érzület kifejezésére szavam ma még gyöngé, s csak rövid megemlékezést tehetek.

Sokkal újabb a veszteség, semhogy tudata kizárólag ön-maga számára önzően rabul nem tartaná a gondolatokat: sokkal korlátlanabb a fájdalom, semhogy az elmét, az érzelmek beszéddé alakításának nagy mesterét, urának elismerje.

Tisztemben, melyet e társulat megbízásából viselek, leginkább lelkesítő feladatom mindenkor az volt, hogy szólhassak a férfiúról, ki azt alkotta, fölvirágoztatta és fenmaradását biztosította. Örömmel tolmácsoltam minden alkalommal a tiszteletet, a ragaszkodást, melyet iránta társulatunk minden tagja érzett. Ma bevallom erőim elégtelenségét arra, hogy kellően elmondjam keservünket.

Egy nyolcz évtizeden át munkás aggastyán életére kellene visszapillantanom, ki oly szívesen vallott nagy mestere, Kölcsey Ferencz példáját követve, — „erényért, hazáért, emberiségért olthatatlan lánggal égni megszokott.“

Minden egyes gondolata, szíve minden dobbanása hazájáé, a hazája iránt teljesített kötelességekben az emberisége, s az emberiség szolgálatában az erényé volt.

E körben nincs helyén politikai, államférfiúi érdemeit elsorolnom; nincs helyén általános emberi kiválóságát ecsetelnem: de inkább, mint bárhol másutt, itt van helyén kijelentenem, hogy a délvidéki nemzeti közművelődés előmozdítása ügyében **id. Ormós Zsigmond** nemcsak úttörő, nemcsak évtizedeken át vezető volt, hanem beláthatatlan évtizedekre fénylő vezéresillag marad.

E város kulturális és szociális egyesületei, pedig dicséretesen szép számmal vannak, mind az ő odaadó fáradozásának köszönik létüket. Egyszerűen e tényt mondom el, mert mi nem vagyunk jogosítottak arra, hogy dicső emlékét azok nevében ünnepeljük.

De magunkról jogosan szólhatok. Alig ejtetett ki hazánkban gyengén, félénken a szó, hogy a mienkhez hasonló társulatokat megkívánja a magyar történelem sikeresebb munkálása, az öntudatos magyar szellem növelése: — és ime rövid egy néhány év alatt, nem csekély küzdés árán, megalakult a „Délmagyarországi tört. és rég. Társulat“, majd a „Délmagyarországi muzeum-egyesület,“ s a kettőből jelenlegi társulatunk.

Meglett, megteremtette a hatalmas szellem, és ikertestvére, a jóban, szépben, nemesben fáradhatatlan akarat.

Meglett a hasonló intézetek közt első rangu gyűjtemények-

kel, melyek nagyrészt, az ő adományai, — és kérésére lelkes honfitársaitól, egyéni közkedveltsége és szép szándékainak világhosszága miatt készségesen felajánlott tetemes vagyonnal.

Bár elmondhatnám, Uraim, úgy a mint szeretném, a dicső megboldogult nyilatkozatainak melegségével, mennyire csüggött nemes lelke ez alkotásán. Ismételten volt alkalmam hallani, — s éltem fogytáig meghatva emlékezem e pillanatokra, — mily örvendezéssel vett remeteségében is mindig tudomást e társulat gyarapodásáról, működéséről. És meggyőződése, hogy a nagy lélek legutolsó gondolataiban ugyanoly aggódó szeretettel tűnődött e társulat jövő sorsán, mint a mily kedvteléssel működött egykor annak kebelében.

S viszonzhatjuk-e mi ezt mással, mint hogy az őszinte kegyelet, a maradandó hála és az igazi dicsőítés hervadhatatlan koszorújával áldozunk emlékének?

Ennek nyilvánításául a gyászeset alkalmából eddig a következő intézkedéseket tettük:

Muzeum-épületünk ormáról gyászlobogó hirdeti elhunytát; a társulat nevében külön gyászjelentést adtunk ki s a ravatalra koszorút helyeztünk.

S most bátorkodom még elfogadásra ajánlani a következő indítványokat:

Mondja ki a t. választmány:

1. hogy gyásza s fájdalma kifejezéséül a legközelebbi közgyűléstől számítandó egy évig az elnöki tiszteletet be nem tölti, hanem ez időre az elnöki teendőkkel a társ. igazgatót megbízza;

2. hogy a dicső elhunytak érdemeit, iránta való hálánkat, tiszteletünket és ragaszkodásunkat külön jegyzőkönyvben megörökíti;

3. a legközelebbi közgyűlésen felette egy tagjával emlékbeszédet mond;

4. ugyanazon közgyűlésen javaslatba hozza a nagy férfiú életrajzának megiratását és a társulat költségén való kiadását, végül:

5. a gyászoló családhoz részvétiratot intéz.

A választmány az előzetes intézkedéseket, jóváhagyván, ez indítványokat kivétel nélkül egyhangulag elfogadja, s egyszersmind kimondja, hogy a temetésen s gyásztisztiszteleten Mátyás István, törvényszéki elnök, vál. tag vezetése alatt testületileg részt vesz.

III.

Több tárgy nem lévén, elnöklő társ. igazgató a választmánynak köszönetet mond s az ülést bezárja.

K. m. f.

Hitelesítem:

Deschán,
igazgató.

Jegyzette:

Patzner István,
főtítkár.

A boldogult végrendeletében is fejedelmi bőkezűséggel emlékezett meg a társulatról; nemcsak hogy véglegesen múzeumunknak ajándékozta mintegy 200 drb. eredeti festményből és művészi másolatból álló nagyértékű képgyűjteményét, melyek eddig csak letétképen voltak képtárunkban elhelyezve, hanem javunkra f. évi augusztus hó 10-én kelt végső intézkedésével újabb hagyományokat is tett. Hadd álljanak itt szószerint a végrendeletnek erre vonatkozó szavai:

„ . . . IV. A délmagyarországi tört. és rég. múzeum alap-
tőkéjének gyarapítására 2000 azaz kétezer koronát
hagyományozok, „VI. . . . a könyvtár birtokomban
maradt azon darabjainak kivételével, melyeket örököseim maguk-
nak megtartás végett kiszemelendének, — továbbá a szintén
nálam maradt képek, azoknak kivételével, melyek iránt ezen
végrendeletemben külön intézkedésem következik, a metszé-
sek, kitüntetéseimre vonatkozó diplomák, okira-
tok, emlékiratok, albumok, s ezekhez hasonló ter-
mészetű iratok, továbbá ritkaságok, régészeti és
műipari tárgyak, azoknak kivételével, a melyek ezen vég-
rendelet külön pontjaiban megnevezett rokonaim és barátaim
között kiosztandók, a délmagyarországi történelmi és
régészeti múzeum-társulatnak adassanak. A képek
közül különösen fölemlítem Schmaedel Miksa „Vanitas“
című nagy festményét, melyet Temesvár városa 1883. évi
február 20-án, 70 éves születésnapom emlékéül ünnepélyesen
átnyújtott, — és Müller Emma nagy festményét, mely
a velencei aráknak pirátok általi elraboltatását
Blaas Károly eredeti műve után ábrázolja, és melyet
temesvármegyei barátaim 1870. évi névnapi emlékül átadtak.
Ezen két festményt az itteni múzeumnak külön is megnevezve . . .
hagyom.“

Fejezzük be a költő szavaival: „Minden Demosthenesnél
sebben beszél a tett.“

Legyen emléke örökre áldott!

Patzner István,
főtítkár.

Adatok a reformkorszak történetéhez Temesmegyében.

Midőn Magyarország 1825-ben a reformok terére lépett, a teendőkkel alig volt valaki tisztában. A kormányrendszernek azon hatása lett a nemzetre, hogy annak nagy tömege szükségét sem érezte a reformoknak, minthogy a nemesebb szellemi törekvések, melyek annyira foglalkoztatták a külföld legnagyobb lángelméit, előtte a zárkózott kormányrendszer folytán ismeretlenek maradtak. Így az „ignoti nulla cupido“ elvénél fogva magasabb vágya nem lévén, egyedül ősi alkotmányának megvédését, más szóval a nemesi kiváltságok körül-sánczolását a kormány túlkapásai ellen, tartotta legfőbb feladatának.

A reformeszmék 1825-ben még annyira sem voltak nálunk kifejlődve mint 1790-ben. Akkor az országos bizottságok oly szabadelvű reformjavaslatokat dolgoztak ki, hogy 35 év múlva ezeket már túlliberalisaknak tartották. Nem előre mentünk, de jóval hátramaradtunk.

Egyedül az irodalomban találunk haladásra, mely a nemzeti nyelv kifejtésére törekedett. Alig van ugyan e korbeli íróink között is valaki, kivált 1825 előtt, a ki ne ostorozná a gyászos tespedést, és mégis e sívár korban kezd irodalmunk mindjobban kiemelkedni. A múlt században még gyakrabban hangzott ellenségeink részéről ama kárörvendő hang, hogy a magyar faj kiveszőben van. „Most — írja Schwartner 1810 körül — ezt már senki sem mondja, mert bár lelohadt az első felbuzdulás, de helyette sokakban megmaradt a komoly munkavágy a magyar nyelv kiképzése iránt.“¹⁾ — Íróink valóban mindent elkövettek, hogy legalább némileg ébren tartsák a nemzeti szellemet és a közönséget olvasásra szoktassák. Tiszteletdíjat ugyan munkáikért nem kaptak, sőt elismerést is ritkán, de dolgoztak hazafiságból. A magyar írók egyik legfőbb törekvése az volt, hogy az országgyűléseket megnyerjék a magyar nyelv ügyében alkotandó törvényeknek. A karok és rendek buzgóságán nem is múlt ez; a sovány eredmény e téren is a kormányrendszernek tulajdonítandó. Az 1790/1., 1792. és 1805. évi magyar nyelvügyi törvényeknek ugyan kevés gyakorlati hasznuk volt, de irodalmunkra még ez is jótékony hatást gyakorolt. Már 1794-ben 20 magyar grammatika állott a közönség rendelkezésére; 1805-ben pedig az 1805: IV. t.-cikknek

¹⁾ Schwartner: Statistik. II. 448.

kellően megfelelni akarván, Pestmegye egy magyar „Tiszti írásmód“-ot rendelt kidolgoztatni, a mely 1807-ben ki is nyomtatott. Ennek mintájára azután számos tiszti írásmód jelent meg egész a negyvenes évekig, hogy a hivatalos latin nyelvhez szokott tisztviselők a magyar tiszti írásmódot elsajátíthassák. Színügyünk is e század elején kezdett éledni; 1811-ben már három helyen: Pesten, Debreczenben és Kolozsvárott volt magyar színház, 1817-ben pedig öt helyen; ugyancsak ebben az évben kezdi meg működését a „Marczibányi intézet“ is; ebben az évben alapítják meg a „Tudományos Gyűjtemény“-t, s mindezek Pestet segítik lassanként irodalmi központtá.

Az irodalom azonban még magában nem volt elegendő arra, hogy a nemzeti közvéleményt vezesse s a nemzetet a nyelvügyi reformokon kívül másféle reformeszméknek is megnyerje. Még a legjobbak közül is sokan reménytelenül tekintettek a jövőbe s e tekintetben költőink még reménytelenebb hangulatban voltak, mint a politikusok.

A nemzeti állapotok felől — 1825 táján — három különféle vélemény uralkodott hazánkban:

Az elsőhöz tartoztak azok, a kik a nemzetet elaggottnak híve, nem reméltek többé feltámadásában. Ezek a történelem múlt századaiban éltek s csak abból merítettek vigasztalást.

A második csoportot azok képezték, kik az ifjú magyar irodalom napról-napra való emelkedése által felbuzdítva, rózsás reményekkel bíztak a nemzet ujjá születésében.

A harmadik, számra nézve legnagyobb csoportban találjuk azokat, kik a fenforgó sérelmek orvoslása által tökéletesen meg lettek volna elégedve. Ezek voltak az u. n. táblabíró politika hívei. E csoportba tartozott 1825-ben Temesmegye is.

Hiányzott egy erős vezető szellem, kiben a csüggedők bízni s kihez a bátrak csatlakozni tudtak volna, s ki egyszermind a sérelmi politika híveit is megnyerje a haladásnak. E férfiú 1825-ben lépett fel. Gróf Széchenyi István volt ez; az ő fellépésével kezdődik hazánkban a tulajdonképeni reformkor, mely hivatva volt Magyarországot más alapokon nagygyá teremteni. Hogy Temesmegyére is minő nagy befolyást gyakorolt az ő reformátori működése, azt legjobban mutatják a megyének követi utasításai 1825 és 1847 között, valamint ama körülmény is, hogy a nagy férfit a megye rendei már 1831-ben táblabíráinak sorába kívánják iktatni, a mi akkoron a legnagyobb megtiszteltetés volt, a mit egy törvényhatóság nyújthatott.

Temesmegye is mindinkább magáévá tette Széchenyi jelszavát. Haladás és nemzeti irány lett Temesben is a jelszó; mindinkább tanulságot nyújtanak erről évről-évre úgy a megyei jegyzőkönyvek foliánsai, mint a követi utasítások és jelentések, mely utóbbiak, ha országosan egybegyűjtetnének, nemzeti átalakulásunk korszakának legfontosabb adattárát alkotnák. Az 1848 előtti országgyűlések történelme ugyanis, kivált 1840-ig, még mindig nincs eléggé megvilágítva; 1840-től fogva részint mert a felsőház külön naplót vezet, részint és pedig legkivált azért, mert a napi sajtó sokkal szabadabb téren mozgott, már megbízhatóbb és jóval számosabb forrásunk van. Az 1840 előtti országgyűlések történelménél ez nincs így; azért is apránként kell összehordanunk mindazt, a mi úgy a köztörvényhatóságok, mint egyesek levéltáraiban még ismeretlenül lappang. Vannak ugyan országgyűléseinkről már 1790 óta hivatalosan vezetett naplók, és az ezeket kiegészítő Acta Comitiorum, de ezekről nem szabad felednünk azt, hogy szigorú censurán mentek keresztül s leginkább csak azon beszédeket közlik terjedtebb kivonatban, melyek a kormány intenióját támogatták, a szereplők neveit pedig 1839-ig nem is közlik, szóval ezek nem kielégítők. Épen azért szólította fel a belügyminiszterium is évekkel ezelőtt az Akadémia kívánságára az egyes törvényhatóságokat, hogy a mennyiben levéltáraikban volnának az 1848 előtti országgyűlésekre vonatkozó adatok, azokról hivatalos jelentést tegyenek. Kivált azon törvényhatóságok levéltárai bővelkedhetnek ily adatokban, a melyek kiválóan nevezetesen a reformkorszak alatt elfoglalt ellenzéki szellemökről.

Temes ugyan nem tartozott ama megyék sorába, hol az ellenzéki szellem magas lobbót vetett; követi utasításai mérsékeltek, de feltűnő azért a fokozatos haladás, mely 1825 és 1847 között van. A reformszellem Temesmegye közgyűlésein mind erősebb lett. A magyar nyelv Temes megyében már 1823. január 1-jén tétetett hivatalossá, 1831-től fogva levelezett a többi törvényhatóságokkal magyar nyelven, pedig a Helytartó Tanács még a harminczas években is az ellenzéki szellem symptomájának tartotta azt, ha valamely megyében a latin helyébe a magyart hozták be. Temesmegye tehát még jóval az erre vonatkozó törvény hatályba lépte előtt, önállóan intézkedett hatáskörében. Temes megyében a nemesség ugyanis sokkal magyarabb volt mint a felvidéken, melyeknek követei még 1825-ben is tiltakoznak a magyar nyelv rögtöni behozatala ellen, mert — úgymond Zólyommegye követe — nálunk egyetlen indivi-

duum sincs, a ki a magyar nyelvet megérténé. E felvidéki megyék közgyűlésein még a negyvenes években is előfordult a latinul szónoklás; Temesbe a nemesség, kivált a tisztviselők, más magyarabb megyékből költözvén be, itt a közgyűléseken már a reform-korszak elején is a magyar volt a tanácskozási nyelve, az is igaz, hogy a megyei urak a német Temesváron mintegy magyar nyelvszigetet képeztek.

A nemzeti szellem emelésére sokat tettek Temesben a következőken kívül az ifju „kis követek“ is, kik magukkal hozták Temesvárra az ifjuság között Pozsonyban uralkodó pezsdülő ellenzéki szellemet; ez ifjak, hivatalosan kiküldve, hárman-négyen is felmentek egy-egy országgyűlésre a követekkel, gyakran változtak, levelezésben állottak pozsonyi társaikkal, és az ország különböző vidékein lakó hasonszellemű barátaikkal, egymást biztatták a kitartásra, s addig agiláltak, míg Temesben is erősebb alapon kezdett működni az ellenzéki szellem, kivált az 1832/6-iki országgyűlés idejétől kezdve, s ez mindinkább emelkedett, míg végre 1847-ben Vukovits Sebő követté választásában érte el tetőpontját.

E halvány képből is láthatjuk, hogy Temesmegye jegyzőkönyvei, követi utasításai és jelentései évről-évre érdekesebbek lesznek.

A megyei jegyzőkönyveknek árnyoldala ugyan, de ezt már a jegyzőkönyv természete hozza magával, hogy beszédek nem közöl, sem a szónokok neveit nem említi, csak a vita eredményét nyújtja. Gyakran emlékeznek meg a megyei jegyzőkönyvek arról, hogy a közgyűlésen a követektől érkezett leveleket felolvasták, s annak tartalma szerint határozatokat hoztak. E leveleket a közgyűlési iratok között hiába keressük, következetesen hiányoznak. Ennek oka valószínűleg az, mert e levelek névre szóltak, talán a főispánnak, s miután felolvasták, a főispán mint sajátját tette el; pedig ezek nyújthatnák a legérdekesebb adatokat úgy az egyes országgyűlések történetéhez, mint a követek felfogásához. E levelek hiányában csak a jegyzőkönyvek sovány kivonataiból s az adott válaszokból következtethetünk a levelek tartalmára.

Az utasítások és pótutasítások nagy számmal vannak megyei levéltárunkban, és pedig hiánytalanul. Minthogy ezeket mindig egy tekintélyes egyénéből álló bizottság készítette s azután a közgyűlés változtatással vagy a nélkül magáévá tette, ezekből lehet leginkább a megye hivatalos szellemének fejlődé-

sét tanulmányoznunk. A követek jelentései az egyes országgyűlések végén szintén meg vannak.

Ezek voltak első sorban amaz adatok, melyeket e dolgozatnál figyelemmel kísértem. Hozzájárultak még ezekhez a muzeumunkban levő egykoru levelezések Vukovics S.-tól, Gorove Istvántól, Lovassy Lászlótól, Tormássytól és másoktól. Mindezeket egybevettem a hivatalos országgyűlési naplókcal és actákkal, valamint az egyes országgyűlésekről fenmaradt magánleírásokkal.

Nem volt ezédom rendszeresen megírni a reform-korszak történetét Temesmegyében, de igen is összehordani és szerves egészbe fűzni amaz adatokat, a melyekből mintegy képekben, országgyűlésről-országgyűlésre feltűntethető legyen Temesmegye közszellemének emelkedése. Előbb vagy utóbb eljön még arra az idő, hogy emez adatokat, — a követi utasításokat és jelentéseket, mint az örökké emlékezetes reform-korszak nagy történelmi Adattárát, nemzetünk okulására összegyűjtik.

Az 1825/7. évi országgyűlés.

Az 1825. évi július 27-én tartott Temesvármegye közgyűlést a követek választása és a kir. kézirat kihirdetése végett. A közgyűlésen maga a főispán gróf Almássy Ignác elnökölt. Nem lesz reánk nézve érdektelen, ha közöljük a jelenlevők névsorát. Ott voltak: Kőszeghy László, esanádi r. kath. püspök, Muslay László első, Baross Ferencz másodalispánok, Török Antal, Pászthory János kanonokok, báró Lo-Preszti Lajos, gróf Szapáry Ignác, báró Podmaniczky János, Kengyelcz Lukács, Joanovits Nesztor archimendrita, Vargha Ferencz, Reviczky Jenő, Bydeskuthy János. Tormássy József, Balázs Antal, Szilágyi János, Schlachta Ferencz, Radványi Miklós, Kuzmanovits Demeter, Bíró Albert, Tormássy Mihály, Pálya István, Kardos József, Dézsán Zsigmond, Markovits Demeter, Demelits Gregor, Doktorovits Miklós, Bogma István, Jantsó János, Pyrker Ferencz, Szabó Antal, Szánthó János, táblabírák, Császársándor főjegyző, Szabó Antal, Tessényi Antal, aljegyzők, Schlechta Lajos, Papházi Miklós, tisz. aljegyzők, Dessewffy Antal, Damaszkín Antal, Budjács Imre, Vargha Zsigmond, főbírák, Osztóics János, főügyész, Miletz László, Csike Emanuel, Deskó Athanáz, alügyészek, Várkonyi Adám, Bogma Mihály, Miletz József, Kövér János, Vizkelety Ignác, Ormós András, Marsovszky Ferencz, Nikolits Dániel, Körtvélyessy János, Fischer Antal, alszolgabírák, Niamessny György, Dávid József, Jablon-

czay Ádám, Papházy Gábor, Meskó Ezekhiel, Balásy Sándor, Kövér Gergely, Podhorányi József, esküdtek, Sándor Alajos, levéltárnok, Fekete Ferencz, László Ferencz, Niamesny Gábor, Laczkovits István, aladószedők, Korényi Zsigmond, esendbiztos, Ballya István, Dluholotzky István, Kirovits Damascenus, Joanovits Lázár, Kovássy Imre, Bojtos Imre, Komka Károly földmérő és több megyebeli nemes és felesküdt „prókátor“.

A főispán felolvastatta az 1825. július 3-án Bergamóban kelt királyi leiratot, mely a magyar országos rendeket 1825. évi szeptember hó 11-ére Pozsonyba hívja össze. Hogy a kir. leirat felolvasása után volt-e vita, vagy kik vettek benne részt, azt a megyei jegyzőkönyv nem említi; valószínű, hogy semmi vita nem fejlődött ki, csak annyit jegyez meg, hogy „ő feliségének ezen kegyes elhatározása, a közóhajtás és a kérelemhez képest tapsoló örömmel fogadtatván, azonnal küldöttség rendeltetett, mely az országgyűlésre menendő követeknek az instructiót elkészítse.“ E küldöttségbe Muslay László, első alispán elnöksége alatt megválasztották a következőket: Kőszegi László püspököt, Pászthory János kanonokot, Kengyelác Pál szentgyörgyi archimandritát, Baross Ferencz másodalispánt, báró Lo-Preszti Lajos, gróf Szapáry József, Bedekovits Tamás kir. kamarai administratort, Schlachta Ferencz, Tormássy József, Balázs Antal, Vargha Ferencz, Tököly György, Radványi Miklós táblabírákat, Doktorovits főadószedőt, Dessewffy Antal és Budjács Imre főszolgabírákat, Osztóics János főügyészt, Várkonyi Ádám és Ormós András alszolgabírákat — oly utasítással, hogy haladék nélkül munkához fogjanak és az utasítási tervet még a további napokban is folytatandó közgyűlésnek mielőbb bemutassák.

A közgyűlést július 28-án folytatták; ekkorára már elkészült a bizottság is munkájával, és bemutatta javaslatát, mit a főispán felolvastván, úgy látszik minden nehézség nélkül fogadták el, mert a jegyzőkönyvben nincs nyoma semmi vitának, csak ennyi áll: „Ezen tartalommal az instructio helybenhagyatván, annak idejében a kinevezendő (!) követeknek hiteles formában a szokott credentionalis levéllel egyetemben kiadatni rendeltetik.“

E latinnyelvű követi utasítás, mint az országgyűlések elején szerkesztett első, úgynevezett „anyautasítások“ szokták volt, általánosságban szabja meg a követek leendő eljárását, míg a részletekben követendő eljárás a „pótutasítások“-ban adatott a követek tudtára. Míg az anyautasítás leginkább tünteti fel a

megye szellemét, addig a részletekre nézve a pótutasítások nyújtának bővebb adatokat, az anyautasítás szellemével ezek sem ellenkezők. Az 1825. 7. országgyűlésre küldött követek anyautasításának szövege a következő:

INSTRUCTIO.

Nuntiis per Cottum Temesiensem ad Regni Comitiam 11. Septembris 1825 celebranda ablegatis e generali Statuum Congregatione 29. Julii 1825. data.

Primum quidem litteris quas obtenturi sunt credentialibus suo loco exhibendis, nuncii solennia quaeque, seu ad homagiale obsequium Augustae Regnatrici Domui exhibendum, seu ad venerationem Antistibus optimatibus et regni baronibus contestandam pertinentia, pro ritu observabunt.

Judicio benignarum litterarum regalium Comitibus eo imprimis scopo habendis, ut regina Augustissima sacra Corona redimeretur, cum hoc ipso vota Statuum id dudum Anhaele desiderantium, orantiumque impleantur. Nuntii publicum ob eam rem Gaudium, atque Communem omnibus gratitudinem exultationemque Regiis Majestatibus coram de genu declarabunt.

Quoad honorarium pro avita gentis Consuetudine in homagii thesseram Augustae reginae per inaugurationis occasionem solitum offerri, nuncii Statuum et OO. generosam declarationem conserabuntur.

Coronatione peracta, siquidem comitialis tractatio ad illa objecta extendenda sit, quae ad internam felicius coordinandae reipublicae Salutem referuntur, quaeque propius in benignis regiis propositionibus designabuntur, hac confestim si necesse sit pro uberiore instructione significandae, atquae totis tenoribus transscribendae erunt. Interim quidquid ad servanda patriae constitutionis jura, perenne legum fundamentalium stabilimentum, sustentandas nobilitares praerogativas et avitas justas consuetudines retinendas pertinet, pro virili parte adverent et tuebuntur.

Quum sequiorum temporum experientia loculentum fecerit per vicissitudines pecuniae, ex adhibitis per aerarium regium ad eas reparandas modos privatorum correlationes magnis passim difficultatibus implexas esse, amplior vis et nova commendatio videtur accedere iis, quae jam in comitiis anni 1811. hac in re per Status regni proposita repraesentata sunt. Nuntii itaque eo contendunt ut Sua Majestas Srtisma, quo

tutioribus esse privatis et magis coram proprietatem esse liceat, ad illa, praesentaneis utique temporum adiunctis convenienter benigne acceptanda atque legali Sanctione constituenda exoretur.

Ut sanguinis in humano corpore defectus ita aeris penuria in civitate morbi iudicium et causa habetur omni huius provinciae industria ad solam pene agri et vini culturam et rem pecuariam restricta, si intercluso commercio, atque pecoris, ruraliumque quorumque productorum distrahendi copia adempta, nervus refici nequeat, jam a cunctis acrius etiam sentiri coeptam pecuniae paucitatem mox in communem inopiam et calamitatem publicam ingravescere necessum est. Itaque nuntii quam impensissime sollicitabunt, ut S. Majestas Sacr. exoretur, ut pro paterna sua in suos providentia et sollicitudine liberum commercii cum frugibus, vino et pecoribus, tabaca, item aliisque quibus regio abundat crudis productis exercendi, ductum per portus fluminensem et tergestanum aperiri, et vectigalia tricesimalia devalvari, universimque impedimenta ab hoc scopo removeri benigne iubere dignetur.

Ad statum internum felicius, atque cum incremento salutis et utilitatis publicae coordinandum, opera deputatorum regnicolarium, quod saepius imploratum est, in comitiales pertractationem, summi necesse est. Quum medii et novissimi temporis mutationes simul ac documenta ad illa ipsa opera magis perficienda, magisque ad praesentanea adiuncta et necessitatem exigenda possint inservire. Nuntii adlaborabunt, ut memorata deputatorum regnicolarium opera primum quidem in curatam revisionem, sine vero in meritoriam, inque sanciendas leges abitura pertractationem assumuntur, et quoad hac in re Sua Celsitudo regni palatinus a gerendo praesidio impederetur uti alium sibi a regnibarionibus vellea conficere, contentur speciatim ut eorum intuitu, quae vel ad coordinanda fora judicialia vel ad ordinem processualem, seu in civilibus seu in criminalibus rebus rite difigendum pertinent accomodis legibus provideatur.

Quod si effectum fuerit, quum dubium neutiquam, quam plurimis gravaminibus eo ipso remedium adlatum iri, nuntii illorum dumtaxat iam in acta comitialia relatorum gravaminum

ineundam tractationem sollicitabunt, quae nullo cum obiectis deputationum nexu vineta per se adhuc consisterent, et peculiare remedium deposcerent. Speciatim propiore ad hanc provinciam respectu contendant:

Ut pretium Salis diminuatur.

Ut portae contributionis quarum anni 1802. rectificatione comitatus hic gravatum se sentit, magis aequa ratione rectificentur aut potius diminuantur.

Ut contributio in ea, quae pro currente legali habetur pecunia pensitetur.

Ut quum ex isthic vigente contributionis systemate onus fundo inhaereat, tributum illud quod seu a nemine cultis fundis vacuis seu illis, quae cum triennali immunitate novis colonis popolatae sunt, inhaeret, seu quacunque demum de Causa inexigibile est toti cottui relaxetur acommoda quadam provisione ad tegendam status necessitatem supplendum.

Ut quum immunitas ab omni vectigali inter Cardinales Nobilitatis praerogativas censeatur, invaluerit nihilominus iam, ut Hungarus nobilis in finitimis tricesimis etiam pro rebus ad propriam necessitatem et privatum usum e peregrinis oris invectis prout quaestor ad vectigal dependendum adstringatur, grave isthoc Nobilitatis praejudicium sufferatur, atque sancitarum in plurium legum patriarum vigor sustineatur.

Quemadmodum instructiones ad superiora comitia datas habent, incitentur nuntii ut congruenter ad leges Articulo 36: 1791. et 13: 1792. sua majestas sacr. exoretur: quo bona fiscalia et Cameralia bene meritis tantum, et hae in provincia magistratus gerentibus per minores etiam portiones imo in compertum sic in gremialibus Cameralibus bonis non nullisque privatis possessionem colonialium fundorum personis nobilibus non concedi, ne pauperes nobiles invidia personalis praerogativae sedibus carere contingat, singulas etiam sessiones, velut curias benigne conferre dignetur.

Vigore inauguralis Regii diplomatis reincorporationem Dalmatiae et Ragusae, Galiciae item Lodomeriae et Bucovinae sollicitabunt nuntii.

Ut nobilium in Civitate LR. habitantium illa immunitas conservetur, ut ad domos ab se inhabitatas militem ad hospitandum recipere non cogantur.

Ut ad removendum arbitrium et uniformitatem habendam, lege defineatur, num clero catholico minori votum electionis in sedibus restauratoriis comitatum competat.

Ut authentica ejus interpretatio fiat: Num in civitatibus LR. si nobilis per quemcumque vel ignobilis non civis per magistratum civicum in usu juris in fundo civili exerciti turbetur vcomes comitatus legali gaudeat reponendi activitate.

Ut lege constituatur: num in repositionis casu, si per sententiam repositio non decernatur impensae, velut indebite factae ferri per recurrentem debeant.

Ut ad florem nationis provehendum efficaciter provideatur; ut lingua hungarica in quorumvis negotiorum publicorum officiosorumve tractatione promiscua et communis sit.

Ut sua majestas Sacr. homagiali cum devotione exoretur ne objecta contributionis, tyronum Statutionis aut subsidiorum extra comitia tractentur, et per commissarios Regios effectui mancipientur, provideatur contra qui fieri possit, ut in extraordinariis instantis periculi casibus moram haud ferentibus a periclitante publica Salute discrimen cohibeatur salvis legibus.

Denique de iis, quae acta in comitiis et tractata fuerint, Nuncii adcuratam, plenam et tempestivam informationem praestabunt, quo ad graviora objecta, quae hac instructione non expedirentur, data mora inviationem et consilium requirent, seu id fieri non posset, in pluralitatis Sententiam concedunt. Acta quaeque Comititalia transcribi curabunt, et quemadmodum missionem hanc, abiverint suisque ablegationis munere defuncti adaequatam relationem exhibebunt.“¹⁾

Ez utasításból meggyőződhetünk, hogy Temesmegye 1825-ben, mint a megyék nagy többsége, alig kíván egyebet a sérelmek orvoslásánál; az ősi alkotmány csorbitatlan megerősítését, a nemesi előjogok és ősi szokások állandó fentartását köti követeli szívére. Az országos munkálatokat nem kívánja mindjárt tárgyalatni, de óhajtja hogy azok ujjalag átvizsgál-tassanak s az idő- és viszonyokhoz mérten kiigazítottassanak.

¹⁾ Temesmegye levéltára Közgyűlési iratok 1825. 1771. szám.

Temesmegye részleges kívánságai között is kiváló helyet foglal el a nemesi érdekek istápolását illető törekvés: különben kívánják még a só árának és az adónak leszállítását s hogy az folyópénzben fizetessék. Kívánják Dalmáciának, Ragusának, Galiczia- és Lodomeriának, úgyszintén Bukovinának Magyarországhoz kapcsolását; törvény által meghatározását annak, hogy az alsórendű kath. papságnak a megyei választásokon van-e szavazati joga vagy sem; kívánják végre — s ezek az utolsó pontok — hogy a magyar nyelv bizonyos hivatali ügyek elintézésénél vegyes és közönséges legyen, továbbá hogy ő felsége jobbágyi hódolattal kerestessék meg, hogy az adó és az ujonczozás ügyei ne az országgyűléseken kívül tárgyalassanak, és ne királyi biztosok által hajtassanak végre.

A követi utasítás felolvasását rögtön követte a két követ megválasztása. A főispán a közgyűlés figyelmébe ajánlotta, hogy mire kell a követek megválasztásánál ügyelni; minthogy pedig az előleges megbeszélések alkalmával azt tapasztalta, hogy a megyei rendek közbizalma Muslay László első alispán és Császár Sándor főjegyző személyeiben megnyugszik, eme férfiakat pedig ő maga is e fontos megbízatásra minden tekintetben méltóknak ítéli, azért az egybegyűlt rendeknek ajánlja Muslay és Császár megválasztását.

A főispán ajánlata „tapsoló helybenhagyással“ elfogadtatván, a nevezett urak a megye részéről követeknek megválasztattak, napi bérök „provisorio modo,“ 8 frtban, az írnoké 2 frtban, a hajdúké egyenként 1 frtban állapítottatott meg. Meghagyta egyúttal a közgyűlés Doktorovits főadószedőnek, hogy „a követ uraknak kétezer pengő forintot pengőben a „honnyi“ pénztárból kifizessen,“ Muslay László alispán helyettesül „surrogált“ alispánnak a főispán Balázs Antal főszolgabíróát nevezte ki, mit a rendek helyesléssel fogadtak.

A megválasztott két követ a temesmegyei közelet két kiváló képviselője volt; régibb idő óta állottak már a megye szolgálatában és egyaránt bírák úgy rendek mint a kormány bizalmát, mi kitűnik abból is, hogy több ízben képviselték ezután is a megyét az országgyűléseken és élvezték a kir. kegyelem jeleit is. A megyében a magyarosítás terén is kiváló érdemeket szereztek magoknak. Az 1825/7. évi országgyűlés alatt mindketten a kormánypártnak voltak kiváló hívei s kivált a „záporbeszédű“-nek nevezett¹⁾ Császár Sándor keltett még politikai

¹⁾ Horváth M. Huszonöt év Magyarország történetéből 1887. I.

ellenfelei között is, úgy jeles tolla, mint szónoklatai és független gondolkozásmódja által osztatlan figyelmet.

Pacséri Császár Sándor Bács vármegyében született 1789-ben.²⁾ Családja mérsékelt vagyonu közbirtokos volt. Tanulmányait a pesti egyetemen elvégezvén, 1811-ben lett Temes vármegye aljegyzője, utóbb főjegyzője és 1829-től 1835-ig alispánja s ugyancsak Temes vármegye háromszor választotta őt követévé, mikor az 1825/7., 1830. és 1832—36. évi országgyűlésekre Pozsonyba küldötte. Mint követ kitűnt a rendszeres országos, nevezetesen az adóügyi s kommisszariatikus bizottságokban ügyes tollával, az üléseken pedig gazdag szakismereteivel. Mint követ, a gyűléseken mérsékelt kormánypárti volt, de véleménye függetlenségét mindig fentartotta s e miatt több ízben az ellenzékkel is szavazott. Mind a mellett a jeles tehetségeit, folyékony szónoklatát, a törvényekben nagy pártosságát s becsületes tiszta jellemét méltányló kormány a királyi tábla bírájává nevezte s 1836-tól 1840-ig ama nehéz években, midőn a szabadelvű mozgalmak által felingerelt kormány a Kossuth Lajos és az országgyűlési ifjak ellen törvénysértő önkénnyel intézett állampereket indította s a vádlottak elítéltetését erőltette, a királyi tábla bírása volt s mint ilyen köztisztelet tárgya volt s a hazafiui hálára tette érdemessé magát, mert ő volt az, a ki bírói függetlenségét, és meggyőződése szabadságát semmi tekintetnek alá nem rendelte, szolgálalkü bírótársai ellen pedig kátói szigorral lépett fel s a vádlottak felmentésére szavazott. Ennek folytán le is mondott hivataláról, visszajött Dél-Magyarországra s Krassó megyében a gróf Bissingen uradalmában lett meghatalmazott igazgató, majd ettől is visszavonulván, Buziáson lakott, honnan 1848-ban Deák Ferencz igazságügyminiszter hívta fel Pestre és kinevezte a hétszemélyes tábla bírájává.

Ez állásában akkor is megmaradt, mikor Windischgrätz 1849. elején Pestet elfoglalta, de míg társai közül sokan compromittálták magukat, mert a forradalom alatt a magyar ügy ellenében személyes tevékenységet fejtettek ki, Császár mint életpályája egyéb alkalmainál, úgy mostan is, a legszilárdabb jellemet tanusította. Vukovits Sebő igazságügyi miniszter a compromittáltak közül néhányat nyugdíjazott vagy el is küldött, de Császárt levélben szólította fel, hogy vállaljon hivatalt. Császár habozott, mert — ugymond — a hétszemélyes tábla

²⁾ Lásd Tóth Lőrincz ezikkét Cs. Sándorról. Pallas Nagy Lexikonában IV. 627; és Vukovits S. Emlékiratait, 517. lap, továbbá Kőlesey Naplóját az 1832—7. országgyűlésről.

tagjai között külömbség nem lehet. Vagy nyújtsanak módot minden tagnak az önigazolásra, vagy bízzanak meg mindenikben. Csak akkor sikerült őt hivatal elfogadására bírni, a mikor Vukovits újabb levélben közölte vele a ki nem nevezhetők névsorát. Mint a hétszemélyes tábla bírása halt meg 1850-ben.

Borosjenői Muslay László jóval idősebb volt követtársánál. Ő már 1806-ban lépett Temesmegye szolgálatába, hol fokról fokra emelkedvén, 1809-ben lett másod alispán. 1820-ban pedig első alispánná választatott. Érdemét a király is méltányolván, kir. tanácsossá, majd aransarkantyus vitézzé nevezte; 1825-ben Osászárral együtt választották őt követté, de ez állásáról 1826 április végén, súlyos betegsége miatt kénytelen volt lemondani s a nádortól engedelmet nyert, hogy Pozsonyt elhagyhassa.¹⁾ A megye ekkor Bellusi Baross Ferencz másod alispánt választotta Muslay helyére követül. Egészsége helyreálltával Muslay ismét elfoglalta első alispáni tisztét, de az 1830-iki országgyűlés alkalmából másodízben is őt érte a megye bizalma. Az országgyűlés után újból elfoglalta első alispáni székét, melyet 1835-ig töltött be. Mint a megye tisztviselője, kiváló érdemeket szerzett a magyar nyelvnek a megyében hivatalossá tétele körül. Midőn a megyei rendek 1831-ben, a június 16-án tartott közgyűlésen őt, a Temesmegyében eltöltött negyedszázados hivataloskodása alkalmából üdvözölték, érdemei között különösen kiemelik azt, hogy Temesmegyében „a nemzetiség és honinyelv elterjesztésének, valamint a megye dísze megvívásának legfőbb eszközlője volt.”²⁾ Ugyanekkor elhatározták a rendek, hogy érdemei elismerésül arczképe a közgyűlési teremben kifüggesztessék.

A követek szept. 19-én kelt levelökben tudósítják első ízben küldőiket az országgyűlés tárgyalásairól. A követek eme levele az 1825. okt. 12-én tartott közgyűlésen olvastatott fel. Elmondják, hogy a mikor Pozsonyba érkeztek, azonnal udvaroltak a nádornál és a személynöknél, hol nyájas leereszkedéssel és szívességgel fogadtattak. Tudatják, hogy szept. 17-én „tartották ő felségeik pompás és teljes díszségű bejövetelőket, az országnak határt nem ismerő örömére.” Tudatják továbbá, hogy a király a gyűlést szept. 18-án megnyitotta, s egyuttal közlik úgy a király megnyitó, mint herczeg Koháry Ferencz kanczellár

¹⁾ Temesmegye Jegyzőkönyve 1826: 991. szám.

²⁾ Temesmegye Jegyzőkönyve 1831: 1247. szám.

üdvözlő beszédét, valamint a nádornak átadott kir. propositiókat, a melyre a rendek köszönő válasza már munkában is van¹⁾.

Temesmegye rendei követelik tudósító levelére a következőket határozzák: „A legfőbb örömnök érzésével és valóságos állandó megnyugtatójukra értették, hogy kegyelmes koronás fejedelmünk véghetetlen kegyelmes leereszkedésével és felejtethetetlen igazi atyai gondoskodásának kifejezésével legháladozabb és leghívebb magyar nemzetét, mely szerető és szeretett királyáért, édes hazájáért és ősi alkotmányáért él-hal, ujonnan a felől meggyőztetni méltóztatott, hogy e nemzetnek fiui bizodalma ő felségének kegyességén mint egy mozdíthatatlan talpkőn építettven, jövőre is alkotmányának állandó megmaradása, s azon épült szerencséje, a felséges uralkodóházhoz szüntelen kinyilatkoztatott hívsége és megtántoríthatatlan hozzátartozósága örökös emlékeztető és tartós erősségre hoztatott legyen.“ A mi a királyi előadásokat illeti, a megye rendei követeknek ujonnan a következő pótutasítást adják:

A kegyelmes királynénak megkoronáztatására nézve magokat továbbra is a már nyert utasításokhoz tartván, a megye rendeknek nevében jeles és bőkezű nyilatkoztatások által a megyének jobbágyi háladozóságát és nagy örömeztetést bővebben kijelölni iparkodjanak. Az országos küldöttségi munkálatok ügyében a követek a már kapott utasításhoz ragaszkodván, a dolgot még különösen oda vinni igyekezzenek, hogy mindenek előtt a polgári és fenytető törvénytmondást érdeklő országos küldöttség munkái felvétessenek; minden esetre pedig a bíróságok — és így a főméltóságú Curia is — ítéleteiket a törvényekhez alkalmaztatván, annak alapjait és okait kitenni köteleztessenek. Hogy a megye rendei ezt különösen kívánták, arra Báró Lo-Preszti Miklósnak egy specialis esete adott okot, ki közölte a megyei rendekkel egy, az országnak minden illető törvény-székein keresztül ment perének kivonatát, a melyből világosan feltűntethetőnek vélte, hogy a bíróságok nem alkalmazzák ítéleteiket a fennálló törvényekhez, hanem saját véleményeik alap-

¹ A királyi bevonulás leírását lásd az 1825/7. évi orsz. gyűlés Jegyzőkönyve I. 27—36. ll. — A kir. előadások három pontot tartalmaztak a) a királyné koronáztatását, b) az 1791. orsz. bizottságok reformmunkálatainak tárgyalását, c) a magánosok pénzviszonyainak, a papírpénz értékének kétszeri leszállítása folytán, szabályozását. (Acta Comitiorum. 21.) A tárgyalandó anyag tehát látszólag kevésnek tűnik fel, de ha tekintetbe vesszük, hogy a b) alatt említett reformmunkálatok a nemzeti élet összes viszonyaira kiterjednek, a tárgyalandó anyagot igen is soknak mondhatjuk. A herczeg Koháry Ferencz kancellár magyar, és a király latin beszédeinek szövege megvan a hivatalos Jegyzőkönyv I. köt. 38—40. ll.

ján mondanak eltérő ítéleteket, anélkül, hogy azt indokolnák. A követeknek Lo-Preszti iratait is felküldetni rendelték.

A magánosok pénzügyi viszonyainak rendezésére nézve oda utasítják köveiteket, hogy „a privatus correlatióknak alapja igaz és valóságos értékű legyen.“ — Ezen kívül utasítják a követeket, hogy a mikor a porták rendezése tanácskozás alá kerül, oda hassanak, hogy ama 83000 forintnyi adó, mely a bánáti megyékre 1816-ban pótlólag kivettetett, megszüntettség; ennek támogatására a megfelelő iratokat nekik megküldik. Ezenkívül terjeszszék a követek azt is az országgyűlés elé, hogy az adózó nép az adónak mostani quantumával oly felette terheltetik, hogy a mult esztendőök sanyargatásai és mostohaságai által helyre nem hozható állapotba jutván, ha a folyó adónak fizetésére tovább is kényteleníttetnék, végső inségök, pusztulásuk és így az adóalpnak bizonyos vesztesége elkerülhetetlenné lesz. A követek hassanak oda, hogy e túrhetlen teher enyhíttessék, különösen pedig, hogy az adózás — mely papiros pénzben resolváltatott, és ő felsége által folyó pénzben elfogadtatott — ismét azon papirospénznek értékére szállíttassék vissza.

Vác város kérelmére a megye arra is utasítja köveit, miszerint oda hassanak, hogy a Ludovika akadémia Vác városában ne csak megmaradjon, hanem hogy minél előbb felállíttassék a törvény rendelése értelmében.¹⁾

Az országgyűlésen ezalatt nevezetes dolgok történtek. Az előleges sérelmek összeállíttatván, az első sérelmi felirat 1825. okt. 22-én felterjesztetett. Bejelentik ebben a rendek, hogy mély fájdalom verte le a nemzetet, midőn a felavatási kir. hitlevél s az 1791. törvények ellenére az alkotmányon és sarkalatos nemzeti jogokon oly sebek ejtettek, hogy már a törvények támaszától is megfosztatván, nemzeti létének veszedelmétől kellett rettegnie. mert az 1791. 10. törvénycikk ellenére az országpatensek által kezdett kormányoztatni. Az 1791-ki 12. törvénycikk ellenére több ízben udvari nyílt levelek küldettek az országra, s oly ügyekben, melyekre nézve az intézkedés joga az országgyűlést illeti. országgyűlésen kívül önkényes rendeletek bocsátattak ki és karhatalommal hajtottak végre. Subsidiумok, segélyek parancsolólag vettettek ki. A kényszerített ujonczzsedés és a fel-emelt adó behajtása végett kir. biztosok küldettek a megyékre, kik soknemű törvényteleniséget követtek el. A végrehajtó hatalom tehát a maga korlátait áthágta s az alkotmányt sarkelveiben rendí-

¹⁾ Temes vármegye Jegyzőkönyve 1825. 2583. szám.

tette meg. Az országgyűlés az 1791. 13. törvényczikk ellenére tizenhárom évig össze nem hivatott, s az 1791. 14-ik törvényczikk ellenére s a helytartó tanács mellőztével az országra erőszakolt igazgatási rendszer a bizodalmat trón és nemzet között megrendítette stb. . . . Remélik a rendek, hogy ő felsége nemcsak teljesen meg fogja szüntetni e sérelmeket, hanem azoknak ismétlése ellen is biztosítja az országot. Kivánjuk azért, hogy a megsértett törvények újra sanctionáltassanak. Az adónak ezüst pénzben szedése, az ujonczok kényszerített behajtása s a megyékre küldött kir. biztosságok haladék nélkül megszüntetessenek, s a károsultak kártalaníttassanak s az alaptalanul vádoltak a kir. kegyelemben visszavéttessenek, s különösen hogy az országgyűlés ezentúl minden három évben mulhatatlanul kihirdetessék, a végrehajtó hatalom a maga korlátai között maradjon; a H. Tanács a maga törvényes hatóságát visszanyerje s ez minden törvénysértő rendelet ellen tegyen felterjesztést. Ha akár a H. Tanács, akár más hivatalnok törvénytelen parancsot javasolna kibocsátani vagy végrehajtani, bűnvádi kereset alá fogassék s elítéltessék; a megyék egymásközötti levelezései ne gátoltassanak. Kivánják végre, hogy míg a kir. előadások értelmében, az országos bizottmányok rendszeres reformmunkálatai felett tanácskoznának, ez előadottakra Ő felsége kegyes választ adjon.

Az országos rendek ugyan magok sem tápláltak valami fényes reményeket arra nézve, hogy az okt. 22-ki feliratukban kifejtett alkotmányellenes kormányintézkedéseket a kir. válasz elítélje, de azt mégis remélték, hogy a király az idézett törvények érvényét elismerve, elégtételt fog adni a nemzetnek. E kívánságnak azonban nem felelt meg az 1825. nov. 9-ki kir. leirat. Ebben ő felsége kedvetlenségét fejezi ki a felett, hogy a rendek mindeddig elhalasztották a kir. előadások tárgyalását; kívánja, hogy azokat késedelem nélkül tárgyalják. Az előleges sérelmekre vonatkozólag: fájdalommal látja ugyan, hogy sok felmelegítették, miket inkább feledni illett volna. . . . Csak ő felsége a kormány élén láthatá a veszélyeket egész rettentő nagyságukban, csak ő választhatá meg tehát az alkalmas eszközöket, melyek által Magyarországot is megmentse, a mi sikerült is neki. Fájt neki, hogy némely megyék azt, mit a király iránti bizalom parancsol, megtenni nem akarták. E miatt kellemetlen eszközkhöz is kénytelen volt nyúlni . . . de ő felsége olyasmit soha nem enged meg, a mi királyi jogait sérti, azokat pedig, kik e nehéz vállalatban parancsait teljesítették, mindig védelmezendi. . . .“

A nov. 12-ki elegyes országos ülésben olvastatott fel eme kir. leirat, melynek végeztével a rendek szótlanul, elkeseredve oszlottak el. Az országos rendek hangulatát ecsetelték a temesi követeknek küldöikhez intézett, s nov. 3., 13. és 21-én kelt levelei, sajnos, ezek a megyei levéltárban nincsenek meg, de a közgyűlési iratokban van reájok hivatkozás. Az első levélben megírják, hogy Végh István koronaörré választott, és hogy a felséges asszonynak koronázási ajándéku 50.000 darab arany ajánltatott fel; hogy herczeg Metternich és báró Steinlein, bajor követ az indigenák közé felvételtek, s egyúttal több országos nyomatványt is mellékeltek. A második levélben tudatják küldöikkel a nov. 9-iki leiratot, „ő felsége a kir. resolútiója, mely az ország rendének harmadik felmutatására érkezett, kihirdettetett, de annak váratlan tartalma az ország rendeit mély szomorúságba és bús aggodásba ejtette.“ Tudatják harmadik levelökben küldöikkel, hogy „az ország rendei kerületi üléseikben azon üzenetnek elkészítésében munkálkodtak, mely alapja legyen az utolsó kir. leiratra teendő feliratnak, de minek előtte vizsgálat alá vétetett volna, az ország rendei a dolgot oda intézték, hogy ő királyi herczegsége a nádorispány úr, közbenbenjárásaival egy az országot megnyugtató resolútiót ő felségénél eszközöljön ki. Ő főherczegsége ezt elfogadván, azonnal Bécsbe utazott.“ Nov. 21-iki levelöket azzal végzik a követek, hogy két havi költségükre nekik pénzt küldjenek.

Minthogy a nov. 9-iki leirat nov. 12-én olvastatott fel, a nádor pedig nov. 21-én utazott fel Bécsbe, ebből láthatjuk, hogy követeink nagyon gyorsan tudósítják a megyét az országos dolgokról. Temesmegye rendei „consternálódtak“ a nov. 9-iki kir. leirat fölött s a nov. 25-iki közgyűlésen azt határozták, hogy a követeknek új utasítás küldessék, és minthogy rendkívül fontos dolgokról lesz benne szó, azért újabb közgyűlés tűzessék ki decz. 5-re, a melyre lehetőleg az összes megyei nemesség jelenjen meg; e végett a főszolgabíráknak meghagyták hogy „a földesuradalmakat különösen meghívják.“

Ily kedvezőtlen hírek hatása alatt kezdte meg tanácskozásait decz. 5-én a megyei közgyűlés Baross Ferencz másod alispán elnöklete alatt, ki felolvastatta a követeknek három utolsó levelét. Hogy a közgyűlésen minő vita fejlődött, azt a megyei jegyzőkönyvek fel nem jegyezték, de hogy erős lehetett, azt a követeknek küldött utasításból is kivehetjük. A rendek szükségesnek tartották egy új utasítás kidolgozását, mely a nov. 9-iki kir. leirat tárgyában szabta volna meg magatartásukat.

Ez utasítás kidolgozására Balás hely. alispán elnöklete alatt egy bizottságot küldtek ki, melynek tagjai lettek: Török Antal prépost, Kengyelázt Pál, a szentgyörgyi g. n. e. zárda apátja, báró Izdenczy János, Tormássy József, Almássy Jenő, Tököli Gy., Gyika Emánuel táblabírók, Dessewffy Antal, Budjats J. főszolgabírók, Várkonyi Ádám alszolgabíró, Osztóics János, tiszti főügyész és Kapdebó János esküdt s feladatukká tétetett, hogy javaslatukat a másnap folytatandó közgyűlésig elkészítsék. Ezenkívül határozatba ment, hogy Végh István, az új koronaőr üdvözlöttessék.

Jelen volt a megyei gyűlésen gróf Spaniochi Lipót csász. és kir. kamarás, az angol király nevét viselő magyar huszárezred alezredese is, előmutatván folyamodását, melyet az országgyűlésnek beadott, s melylyel az indigenatust a taksák elengedésével keresi, kérve a megyét, hogy innen is ajánlatsk. A rendek tekintetbe véve, hogy a folyamodó atyja József nádor nevelője volt, a követeknek meghagyták, hogy a honfiusítás ügyét pártolják. Gróf Spaniochi erre — nem bírván a magyar nyelvet — az elnöklő alispán által köszönte meg a rendek szívesséjét, igérvén, hogy a hazai nyelvnek gyakorlását első kötelességének fogja tartani. Felolvasták Eszék város levelét is, melyben arra kéri a megyét, hogy pártolja e várost a szab. királyi városok közé leendő felvételében; de erre azt határozták, hogy e kérvényt nem pártolhatják, mert Dessewffy Antal főszolgabíró, mint nemzetségének meghatalmazottja is, — mint-hogy e nemzetség Eszék városára uradalmi jogot követel — ennek ellentmond, azért követeinek is ezt adja utasításul.

E közben a kiküldött bizottság megfellelvén feladatának, — a decz. 6-án tartott folytatólagos közgyűlésen felolvasták a követeknek adandó pótutasítást, mi jóvá is hagyatott; de a közgyűlés folyama alatt érkezett meg a követeknek nov. 29-én Pozsonyban kelt levele, mely fontos változásokról értesítette a megye rendeit.

József nádor közbenjárása ugyanis nem maradt sikertelen s a november 26-án kelt újabbi kir. leirat egészen eloszlatta az országos rendek aggodalmait.¹⁾ E leirat nov. 28-án érkezett le Pozsonyba, s még ugyanaz nap d. u. 4 órakor olvastatott fel a rendek elegyes gyűlésén s másnap a temesi követek már tudósítják róla küldőiket. Ez újabbi királyi leirat fényes diadala volt a veszélyben forgott alkotmányosságnak, mert a

¹⁾ E fontos kir. leirat szövege az Acta Comitiorum. 1825/7 I. 90. 91. II.

király kijelenté, hogy fájdalmasan esett ugyan neki, hogy előbbi leiratának némely kifejezéseit a rendek balramagyarázták, de kész azokat felvilágosítani, mert el van tökéelve orvosolni minden kisebb és nagyobb sérelmet. A mult események atyai szívének szintúgy kellemetlenek. Elismeri, hogy mindennemű segélyek, és az ujonczok megszavazása az országgyűlés jogköréhez tartozik. Az adóra nézve azonban kijelenti, hogy — mint már több év óta tette — ezután is változatlanul ezüstben kénytelen behajtatni, sőt az 1802-iki adópótlék iránt is elvárja a rendek felterjesztését. Egyébiránt elismeri, hogy minden harmadik évben köteles országgyűlést kihirdetni; a helytartótanácsot törvényes hatóságában föntartja s megengedi, hogy a megyék egymás között hivatalos úton levelezhessenek stb. . .

A megyei rendek a követek leveléből megértvén a fontos változást, igen megörültek annak, de ezzel tárgytalanná lett az épen elfogadott pótutasítás. Sajnos, e pótutasítás sincs meg a megye hivatalos iratai között, melyből legtöbbet tudhatnánk meg a megyei rendek szellemére nézve. Az alapját vesztett pótutasítás a bizottságnak visszaadatott azon meghagyással, hogy a megváltozott körülményekhez képest újat szerkesztszenek s azt a másnap — decz. 7-én — folytatandó közgyűlés elé terjeszszék.

A bizottság el is készült munkájával s azt a gyűlés is magáévá tette. E pótutasítás már a megyei rendek örömének ad kifejezést a nov. 26-iki kir. leirat tartalma felett, mely a rendek aggodalmát elenyésztette a nov. 9-iki kir. leirat ridegsége miatt, mely felett Temesmegye rendei is megütköztek¹⁾, csak azt kívánják, hogy az alkotmány ujabban is körülsánczoltassék s a nemzetnek kétségbevett jogai újra szentesíttessenek. Az adóra nézve ujonnan is amaz utasítást adják, hogy a követek igyekezzenek a Temesmegyére 1816-ban pótlólag kivetett 83000 frtnyi adót megszüntetni, s hogy az adó ne ezüst-, hanem folyópénzben szedessék s hogy a porták száma igazságosabb alapon rendeztessék. Utasítatnak a követek a Spaniochi alez-

¹⁾ „Profundam itaque universorum Regnicolarum R. Suae Mjtatis die 9. Novembris a. c. edita Resolutione excitatam consternationem, posteriori erga intermedationem Suae Serenitatis Caes. Reg. Dom. Regni Palatini die 26. Nov. a. c. secuto explanatoris B. Rescripto Reg. in exuberantissimum gaudium mutari debuisse, quod beneficiis suae Serenitatis C. Reg. Dom. R. Palatini omne tempore, ast perarduis imprimis Reipublicae Hungariae in adiunctis constanter amicum gentis, legali intermedationis provincia feliciter rursus defunctus universorum regnicolarum metu convellendae constitutionis plenos spiritus in vim habendam ulteriorum Consultationum crexerit, ut adeo omnis ulterioris hanc in rem ex parte SS. et 60. comitatus hujus specialiter dandae instructionis necessitas evenuerit quidem.“ Temesm. Jegyzőkönyve 1825. 3080. szám.

redes honfiúsítási kérelmének pártolására, de egyúttal arra is, hogy Eszék város illető kérelmét — a Dessewffy nemzetség igényei miatt ne pártolják.

A követek ezután is gyakran küldik tudósító leveleiket az országos tárgyalásokról; e leveleket fel is olvassák a megyei gyűléseken s azután átadják az utasítást szerkesztő állandó bizottságnak; így történt ez például az 1826. ápr. 10-iki közgyűlésen is, mikor a követeknek hétrendbeli levelét olvasták fel, mit a rendek tudomásul véve, azokat az említett bizottsághoz tették át „bővebb megfontolás és a netalán szükségesnek találandó bővebb utasítás javaslatának elkészítése végett.”¹⁾

Időközben Muslay László betegsége miatt lemondott a követségről s a nádor utasította a megyét, hogy helyette más követet válasszon. A megye sajnálattal fogadván a hírt, de hogy követ nélkül ne maradjon, május 22-re új követ választása véget közgyűlést hirdetett. Időközben Császár Sándor ápr. 21. és 25-iki leveleiben tudósítást kíván a megyei rendektől arra, hogy „mennyire rúg a megyében mind mostanig azon adó, a mely a fels. kir. parancs következtében kelletén felül pengő pénzben beszédetett, és mennyi az, ami be nem szedethetvén, mostan is tartozásba vétetik?” A követ egyúttal tudatja, hogy az ország rendei abban állapodtak meg, hogy minden megyei követnek a napi bére 6 forint, az irnoké 1 frt 30 kr. pengőben legyen; a hajdué pedig a megye határozatára bízott. A rendek meghagyták Balázs Antal hely. alispánnak, hogy azonnal hívja össze a követi pótutasítást szerkesztő bizottságot, s Doktorovits főadószedő és Bogma számvevő segítségével állítsák össze a kívánt adatokat s szerkesztszenek egy újabb pótutasítást.

A május 22-iki közgyűlésen Baross Ferencz másodalispán egyhangulag választott meg Muslay L. helyére követnek s számára oly értelmű pótutasítás készítettett, melynek értelmében az eddig kiadott utasításokhoz is tartván magát, kívált az adó tárgyalásánál oda működjék, hogy az minden esetre leszállíttassék, ha másként nem volna lehetséges, akkor a megye azt javasolja, hogy inkább az álló fegyveres sereg kerüljön változás alá, vagy pedig az az ősi törvényekhez képest a banderális rendszer és az insurrectio által pótolttassék.

Balázs Antal helyettes alispán soknemű elfoglaltsága miatt az utasítási javaslatokat szerkesztő bizottság elnöki tisztéről

¹⁾ U. o. 1826. 589. 590. szám.

lemondván, helyébe a rendek Báró Lo-Preszti Lajost választották s minthogy időközben a követek máj. 25., 28., 30. és június 1-jei levelökben az adóügy országos tárgyalásáról tudósítják ismét küldőiket, azt határozzák, hogy a Lo-Preszti elnöksége alatt működő bizottság azokat megfontolván, a követek számára az adóügyekben követendő eljárásukra nézve újabb pótutasítást szerkeszsen. A június 27-én tartott közgyűlésen a bizottság be is mutatta javaslatát, mely a rendek által a gyűlésen némileg megtoldatván, mint a megye határozata a követeknek megküldetett.¹⁾

A követek ezután is több ízben tudósítják a megyét az adóügyi tárgyalások különféle állásáról, s a megye rendei mindig pótutasításokban közlik határozatukat. Ily pótutasítást küldenek a szept. 18-iki közgyűlésről is, melynek veleje az, hogy a követek évi négy millió ezüst forintnyi adót oly föltétel alatt ajánljanak meg, hogy e négy millió forintban a Bánátra pótlólag kirótt 83000 firt is beszámítva legyen.²⁾

Az 1826. évi decz. 11-iki közgyűlésen felolvastatott a követeknek ama jelentése, hogy a főherczeg nádor mint közbenjáró a király és nemzet között Bécsben levén, az adó iránti közbenjárása elfogadtatván, felséges urunk kinyilatkoztatta, hogy „az imputatiónak az ország megnyugtatóására szolgálható megemlítését a törvényben megengedvén, a restantiák elengedésére nézve is kedvező határozatot teend, azonban a körülállások szorongatásai miatt az ország részéről tett adónak ajánlásain meg nem nyugodhatván, tovább is az 1790/91-iki ajánlást kívánná tétetni, mely áldozatért ellenben ő felsége az országnak a kereskedés elterjesztése s más lehető javak eszközlése által pótolást szerezni kegyesen ígért.” E részben, minthogy meglevő utasításuk a legfelsőbb kívánsággal nem egyezik meg, a követek maguknak újabb utasítást kérnek.

Temesmegye rendjeinek utasítása erre a következő: „Valamint a megyének rendei ő felsége szüntelenül tapasztalt atyai érzeményeinek mostan is megfelelő újabb legkegyesebb jóakarátát végtelen hálaadással értik, annyiaval inkább fájlalják más részről, hogy ő felségének az adó iránt kinyilatkoztatott kegyes akaratját a tökéletes lehetetlenség miatt nem teljesíthetik. Mert a mint világos, hogy minden ország adózását tehetségéhez s a folyásban levő pénz mennyiségéhez kénytelenítettik alkalmaztatni,

¹⁾ E latin nyelven írt hosszabb pótutasítás, mely csakis az adóügyre vonatkozik, szóról szóra megvan Temesmegye Jegyzőkönyvében 1826. 1424. szám a.

²⁾ Temesmegye jkönyve 1826. 2649. szám.

úgy az is a mindennapi tapasztalatnál fogva kétségen kívül vagyon, hogy a midőn a megyebeli adózó nép az eddig való és öt ezüst millió forintnál kevesebbet tevő adónak lefizetéseivel sem bírván, már mostanság is a restantiák terhe alatt sinlődik, jövődre a megszorítandó adót még annál kevésbbé fizetheti; a lehetetlenség egyenesen onnan származván, hogy minden Canalisok, a melyeken át a pénz az országból kifolyik, nyitva levén, a visszafolyásra csak az elkerülhetetlen szükségesek, t. i. a katonaság, s kir. tisztek fizetések maradtak az országnak, a mihez még az is járul, hogy a sónak nevezetes ára által a marhatenyésztés, a mi még eddig az országnak majdnem egyetlen segítsége volt, oly annyira meglankadt, hogy a szorgalmatosság és szüntelen fáradozás is csak alig jutalmaztatik meg, nem hogy gyümölcsözne, s a többi mostoha környűllásokat, melyekben a természetmennyek szegény áron is csak alig adathatnak el, nem is érintvén, minek volna tehát az olyan ajánlás, melyet teljesíteni nem lehet. Ha tehát az ország el nem érhetné a fentálló systhema miatt, hogy az idei május 22-én kelt s a megyének instructiójában foglalt javaslatok szerint az álló fegyveres sereg a kívánt változás alá kerüljön, vagy az ősi törvényekhez képest az insurrectio s banderiumok által kipótoltasson, nem léssen egyéb hátra, mintsem hogy ő felsége legkegyelmesebb ígéreteit, melyek szerint a hazai tehetőség nevedjen, előbb teljesítse, s az országnak a teher viselésére kívántató erőt engedje. Minthogy pedig reményleni lehet, hogy ezen országgyűlésnek felosztása után is, az országgyűlés ismét egybehivattatni s időközben ő felségének is atyai szent fogadásának fogamatja tapasztaltatni fog, azért addig is, míg az ország az ígért erőhöz jutand, e megye az idei szept. 18-iki közgyűléséből költ meghatalmazásánál marad, mely szerint a követ urak négy milliomm ezüst forintot oly feltétellel ajánlanak, hogy ezen négy milliomban a banátusi megyékre pótolva rovott 83000 forint is beszámítva legyen.“¹⁾

Az 1827. január 9-iki közgyűlésen felolvassák a követeknek 1826. decz. 14. és 21-én kelt leveleit, melyekben jelentik, hogy ő felségének az adó fejében négy millió és százezer forint ajánlatott meg; decz. 31-iki levelökben ismét azt jelentik, hogy az adó azon összegben ajánlatott fel, amennyi 1791-ben volt.

Császár Sándor követ 1827. márcz. 14-iki levelében azt jelenti, hogy „a regnicolaris fundusok állapotának megvizsgá-

¹⁾ Temesmegye jegyzőkönyve 1826. 2649. szám.

lására kirendelt küldöttség azt tapasztalta, hogy sem a Ludovica Akadémiának felállítására, sem pedig a N. Muzeumnak elrendelésére kívánt fundus nincsen, hacsak a concurrentialis cassának remaneatiója oda fordíthatni, a többi hártalevő költség pedig újabb adakozással pótolhatni nem fog. Nem különben jelenti, hogy ő felsége az ország által ajánlott adóval kegyelmesen megelégedvén, a 83000 forintnyi rendkívüli áldozás terhétől is megmentetik a megye.

A június 11-iki közgyűlésen Báró Lo-Preszti Lajos felemlítette, hogy az országgyűlésen mostanáig még csak egy szóval sem fordult elő ama, a nemesi kiváltságokkal nagyon összeütköző s a tek. KK. és RR. első utasításában is benlevő ama kérelem, hogy a nemesek a száraz és vízi vámoknál eddig helytelenül fizetni szokott adózásoktól mentve legyenek. A megye követének részéről ez ügyben a kívánt felszólalás elmaradt, a miért kívánja, hogy meghagyassék a követeknek, hogy e mulasztás miatt igazolják magukat a megyei rendek előtt. Báró Lo-Preszti-nek e megjegyzését és kifogását a megyei rendek igen helyesnek találván, indítványát elfogadják.

Bezáratván az 1825/7. évi országgyűlés Temesmegye 1827. szept. 25-én tartott közgyűlést, melynek főtárgya az országgyűlési követek beszámolója volt. E követjelentés, mely Baross Ferencz követ sajátkezű irásában, a megye levéltárában van, a következő:

Az 1825/7. esztend. országgyűlésre küldött követeknek hivatalos jelentése.

Alább irttak a tekintetes rendeknek alázatosan jelentjük, hogy a f. é. augusztus hava 18-án ő felsége legkegyelmesebb királyunk által az országgyűlése személyesen bérekesztetvén, a nyomtatott példányban ide kapcsolt törvényezikelyek általa kegyessen helyben hagyattak és megerősítették légyen.

Őszve vetvén ezen törvényeket az országgyűlése actáival, észre veendik a tekintetes rendek, hogy legalább némely főtárgyakra nézve teljesedett a tek. rendek kívánása, nevezetesen:

A regnicolaris deputatióknak munkáira nézve, melyeknek szövérényes, de a változott környűl állások miatt fogyatkozó és hejányos voltak, a nagy fontosságokhoz illő helyes és hasznos elintézést a mostani országgyűlése alatt meg nem engedte, ő cs. kir. főherczegségének az ország nádora előlése alatt tartandó új regnicolaris deputatio rendeltetett.

Méltán legtöbbnek látszhatik következeseinél fogva az, a mi az adóra nézve történt. Az országnak jussa egészen kimentetett azon csorbitó kétségéből, a melybe azt a ministerialis törekedés hozni igyekezett, mintha már az országgyűlésben egyedül csak az adónak fellyebbviteléről lehetne szó. Mennyiségére nézve a közadó azon lábra helyeztetett, a melyen volt 1791-ben; a legújabb időben támadott törvénytelen restantiák a kórmányra nézve megszüntetvén, ezek a jurisdictiók közt igazságos aránynyal felosztattnak, és hogy valahára a porták az adó kivetésére a törvényhatóságok közt igazságos mértékül szolgálhassanak, azoknak rectificatiója az országosan rendelt összeveiratás szerint, melynek megállapított ideáját annak idején közöltük, fog elhatározatni.

Ebből ezen nemes megyére nézve különösen az a haszon háramlik, hogy a megszüntetett tartozásokból egy nevezetes summa esvén javára, a folyó adónak befize-

tésében annyiival inkább fog könnyíttetni, hogy ő csász. kir. felsége az ország által ajánlott adót kegyesen elfogadván, a temesi bántagot a 83000 forintból álló pótolék adónak törvénytelen terhétől is megmenteni, kegyesen méltóztatott. Elmellőztetvén továbbá a porták eddig szokásban volt partialis rectificatiója, a megye a könnyen történhető önkényes terheléstől menten maradt.

A Correlatiók tárgyában az ország rendei, minden törekedések mellett is oly törvényt, melyben megnyugodhassanak, eszközölni szerenések nem voltak, már oly fordulatot vett a dolog, hogy az ország rendei kisebbnek tartották a correlatiók határozatlanságából, mintsem a törvényhozótest Compromissiójából eredhető kárt és ártalmas következt. Azonban itt is nyilvánvaló ő felségének kegyessége, melylyel ezen tárgyat a jövő ország gyűlésén elintéztetni kívánja.

A mi a nekünk kiadott instructiónkban foglalt, részint gravaméneket, részint postulatumokat illeti, azok általunk előterjesztetvén, a szokott pertractatióba vétettek, a mint azt részint a regnicolaris deputatióknak munkája, részint az országos felírások, és az azokra költ felséges resolútiók bizonyítják.

Ez alkalommal teljesítjük, a mi Ő csász. kir. főherczegsége az ország nádora által különösen köteleességünkbe tétetett, tudniillik, hogy a tekintetes rendeket figyelmetessékké tegyük azon akadályokra, a melyek a szorosan tartandó instructiókból a comitalis pertractatióban következnek. Megemlítvén ő csász. kir. főherczegsége azt, hogy az instructiók nálunk éppen nincsenek szoros összeköttetésben a constitútióval, mert valamint hogy az régi, úgy az instructiók csak az utóbbi időknék szüleménye, észrevette, hogy mindeddig semmi országgyűlése nem mutatta oly kitetsző példáját az azokból eredhető következtéseknek, mint ezen legközelebbi, megjegyezte azon nagy különbséget, mely az első — anya — és az utóbbi — pótolék — instructiók között találkozik, mert midőn amaz készül, még együtt vannak mindazok, a kik a vármegyét teszik, holott az utóbbiak készítésébe már nincsen befolyások azoknak, a kiknek az országgyűlésen kell jelen lenniök, a kiknek rendszerint a vármegyében legnagyobb a tekintetök, és a kikben leginkább helyeztetetik a közbizadalom. Megfejtette azt, hogy az ország dolgai soha valami alantabb, és az egyes jurisdictióknak öszveszorult szempontjából nem intéztethetnek, hanem csak azon magasból, a honnan a tekintet az egész statusra, az egész hazára közönségesen kiterjed; de hogy ezen magas, minden egyes, vagy mellékes érdeküket felülmúló szempontot leginkább csak akkor lehet fellelni, midőn a tanácskozás és tractatus folyamatajában a tárgyak minden oldalai a különféle tekintetek által kifejlődnek, és annak minden környüllálási a tökéletes megvilágítás által kitűnnek. Hogyan lehessen tehát a haza és a közbizalom javával öszvehangzónak tartani, egy ilyas instructiót, mely mindezen szükséges ismereteknek fogvatkozásában készült? Hahogy pedig valaki azt gondolja, hogy ezen fogvatkozás a követeknek serény és kimerítő jelentéseik által kipótolthatatik, kénytelen megismerni azt, hogy csak feletele nagy idő és pénzvesztéssel történhetne az, magának pedig a törvényhozótestnek méltóságával és rendeltetésével meg nem férhetne, mert ha a követek csak úgy tekintetnének mint az instructióknak betétszerinti teljesítői, akkoron megszűnne a tanácskozás, megszűnne a tractatus lehetősége, nem is lenne a teendő törvényes határozásban egyébre szükség, hanem hogy a jurisdictiók akarata közvetlen kitudódjék, így pedig épen az országos tanácskozásoknak legszebb gyümölese veszne oda. De végtére a responsabilitásnak ideájával sem egyezne meg egészen a dolog, mert miről felelhetne a követ, ha nem az ő böles akaratajára bízattatik az instructióknak megtartása és használása? Nem volna ő már egyéb, hanem egy a magas helyzetetésében lealacsonyított eszköz, a melyet csak büntetni kellene, ha Committenseinek akarataját kimondani elmulasztotta volna. Nehogy tehát akadályok vagy káros tartóztatások következzenek a kellenél tovább terjesztett instructiók kötelező erejéből, nehogy az öszvetartás, egyértelműség és a jó rend helyét az anarchiának veszedelmes csirái foglalják el, midőn nem a haza választottjai igazgatnák s intéznek bölcsességgel annak ügyét s javát, hanem a távol és különböző értelemben levő tagoktól vennének változhatatlan zsinórmértéket, mely a hejános tekintet miatt igaz és a kívánt czélra vezető nem lehet, ő csász. kir. főherczegsége, a ki nem csak rendkívül nagy talentumának, hanem hazánkhoz vonzó buzgó szeretetének ezen ország gyűlése alatt is felejtethetlen bizonyításait adta, szükségesnek tartotta a tekintetes rendeknek figyelmét általunk ezen nagy fontosságu tárgynak bővebb megfontolására vonatni, a mint ezt a Diariumba jött jegyzések is megmutatják.

Köteleességünknek tartjuk azt is a tekint. rendeknek bejelenteni, hogy a mint az ülések mostan vannak az ország gyűlésében elrendelve, a jurisdictiók követjeiknek egy nagy része, és ezek közt a bántágiak is, oly távol esik az előlül helyétől, hogy azt, vagy a felyebb ülő követeket nem érthetvén, tökéletes részt a tanácskozásban sokszor nem is vehetne. Sürgettetett ugyan ezen diaeta lefolyása alatt is a helyeknek czélará-

nyosabb elrendelése, de elhalasztatott; nehogy tehát a jövő ország gyűlése alkalmatosságával a tekint. rendek követjei ismét azon bajt kénytelenítenek eltűnni, és azzal talán éppen a legfontosabb tárgyakról való tanácskozásban csak fogvatkozva részesülhessenek. szükségesnek tartjuk, hogy akkoron a követeknek kötelességökké tétessék mindenek előtt a helyeknek egy más, alkalmatosabb elrendeltetését szorgalmaztatni.

A napi bér és költség fejében kezünkhez szolgáltatott pénzről számadásunkat a tekint. rendeknek nem sokára bemutatjuk, magunkat pedig további kegyességekbe ajánljuk.

Temesvárott 1827. eszt. szeptember hava 25-én

Boros-Jenői Muslay László 1. Al-Ispány. Belusi Baross Ferencz mAl-Ispány. Pacséri Császár Sándor fő Jegyző, mint az 1825. eszt. meghívott ország gyűlésének követjei.
(Temesm. levélt. közgyűl. 1827. 2483. szám.)

Felolvastatván e jelentés, a rendek megalégedésüket fejezték ki követeik működésével. A jelentés tartalmának összehasonlítását az utasításokkal arra az időre halasztották, mikor erre nézve új alkalom fog nyújtatni. A jelentésben különösen érdekelte a rendeket a porták kiigazítására szolgáló és országosan megtétetni rendelt összeírás, mely az adóteher igazságos felosztását volt hivatva előkészíteni. A főispán még a közgyűlésen előmutatta a nádornak hozzá intézett levelét — 1827. aug. 14-ről — melyben felszólítja, hogy a dolog nagy következményeinek teljes figyelembevételével mellett, a szükséges adóösszeíróknak bölcs megválasztására ügyeljen, azt személyesen intézze s minderről a nádornak is jelentést tegyen. A főispán erre előadta, hogy ő már gondoskodott oly férfiak megválasztásáról, akik a nagyfontosságú rendeltetésnek becsülettel megfeleljenek. Némelyeket a hivatal, másokat ismét magán körülményeik tartóztatnak viszsza, azért a legalkalmasabbnak találja külső összeíróknak Budjats Imre és Ormós Zsigmond főszolgabírákat, itthoni összeíróknak pedig Balázs Antalt és Tormássy Józsefet, kik ilyenmű dolgokban tapasztaltak. A rendek a főispán ajánlatát elfogadták s a főispán további ajánlatára azt is határozattá emelték, hogy a megválasztott adóösszeírók egy bizottság hozzájárulásával egy próba összeírást eszközöljenek. E bizottságba megválasztottak: Baross Ferencz alispán, B. Lo-Preszti Lajos, gróf Szapáry József, Császár S. főjegyző, Vargha Ferencz, Bydeskuthy János tbirák, Doktorovits Miklós főadószedő, Bogma István számvevő és Gosztónyi Alajos ügyész. A próbatétel helyéül Lippa városa, határidőül 1827. okt. 2-ka jelöltetett ki.

(Folytatásul az 1830-ki országgyűlés a következő számban.)

T Á R C Z A.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ X. évi rendes közgyűlése.

JEGYZŐKÖNYV,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“-nak saját helyiségében tartott X. évi rendes közgyűlése alkalmával, 1894. június hó 6-án.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, titkár, dr. Niamessny Gyula, társ ügyész. Bach Ferencz, dr. Baligó János, Kovácsics Gyula, dr. Laky Mátyás, Lendvay Miklós, dr. Löwy Mór, Marx Lajos, Patzner Lajos, Perényi Adolf, Sulyok István, Traila György, Derera Izrael, Wimmer József, Odor Samu. Bichler János és Paizs N. társulati alapító, választmányi és rendes tagok és vendégek.

1. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, melegen üdvözlí az egybegyűlt társulati tagokat és vendégeket, s megnyitván a közgyűlést, az alapszabályok értelmében Patzner István, társ. főtitkárt felkéri a jegyzőkönyv vezetésére.

2. A főtitkár, a tárgysorozat első pontja szerint, felolvassa a társulat beléletében az 1893. év folyamán nyilvánult szellemi működésről és a muzeum számára befolyt adományokról szóló következő jelentését:

Nagyságos Elnök Ur!

Mélyen tisztelt társulati Tagok és Vendégek!

Egy-egy év története, akár eseményeit, akár eredményeit tekintsük, mindegyre más és más képet tár elénk: az egyének, társulatok s az emberi nem összességének életében épen úgy, mint a természet szemmel látható munkásságában. Velünk született tulajdonságunk és a további sikeres munkálkodásnak, azt mondhatnám, nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy e különbözőséget és változatosságot a jelentősebb időszakok végén fontolóra vesszünk, s a kínálkozó tanulságokat levonjuk. Ha dicséretes ez időnkinti leszámolás a gazdálkodó embernél, a kinél pedig a jól végzett munka sikere sok előre számításba nem vehető eshetőségtől is függ: annál dicséretesebb mindazoknál, kik tisztán a szellemi, tudományos téren fáradozva, sokkal biztosabban remélhetnek kifejtett igyekvésüknek minden

tekintetben megfelelő eredményt. S ha jól teszi az egyén, ki első sorban saját érdekeiért küzd, hogy ily számadással ellenőrizi önnön tevékenységét: nemcsak jól teszik, de kötelességet teljesítenek a társulatok, melyek közös érdeket vannak hivatva fejleszteni, ha ugyanilyen, de nyilvános számadással ellenőriztetik önmagukat.

Azt hiszem, ez a tudat, ez a gondolat vezérelte társulatunk nagynevű megalapítóját s a szép munkában lelkes támogatóit is akkor, a midőn alapszabályainkban a közgyűlési tárgysorozat egyik lényeges pontjául a lefolyt társulati év történetéről szóló titkári jelentést megkivánták.

E jogos kívánságnak kész örömmel megfelelően, társulatunk elmúlt, 1893-ik évi történetét a következő főbb vonásokban van szerencsém előterjeszteni:

I. A szellemi működés mindenekelőtt abban nyilvánult, hogy választmányi üléseinkben, a folyó ügyek előadása és elintézése mellett, több érdemes történelmi és régészeti tanulmány olvastatott fel; szerzőik legnagyobb részt társulatunk buzgó tagjai voltak. A jelentősebb ilyenmű felolvasások:

Milleker Bódogtól: Délmagyarország a rómaiak alatt, és pedig: 1) Történelem. 2) Műveltségi állapotok.

Véber Antaltól: Néhány vonás az európai ember praehistoriájából.

Patzner István, társ. főtítkártól: Jelentés a duplaji, grebenácsi és oresácsi földvárak helyszíni megtekintéséről, vajjon eszközölhető-e azokban sikeres ásatások, és a vattinai ásatások eredményéről.

Dr. Berkeszi István, társ. titkártól: Jelentés a „Délmagyarországi tört. és régészeti Muzeum-Társulat“ levéltáráról, és „A Torontál-megyei Kécsa község határában kutatásra ajánlott praehistoricus területről.“

Ismét Milleker Bódogtól: Délmagyarország az őskorban. Nevezetesen: 1) Az ember első fellépése, — és 2) a neolith-korszak vidékünkön.

Orosz Endre vendégtől: Jelentés az általa vezetett kécsai ásatások eredményéről.

E dolgozatokat, több más föl nem olvasottal együtt, közöltük „Értesítőnk“-ben, melynek pedig csak két füzete állott rendelkezésünkre, mert a másik két füzet helyett már a múlt évben, egy 8 ívre terjedő önálló füzetben a bánsági adminisztrációs iratjegyzékek egy részét adtuk ki. E füzet címe: „Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez,“ s ez első rész tartalmazza az „Udvari leiratokat.“ (Hofrescripte). 1717—1754-ig. A második rész most van sajtó alatt. Minthogy „Értesítőnk“-ben ez új kiadványunk miatt egyéb közleményekre

kevesebb hely marad, mint az előző évfolyamokban; e hiányt részben azzal pótoljuk, hogy az egyes választmányi ülésekről szóló jelentéseket megrövidítettük, mégis úgy, hogy azokban társulati életünknek minden jelentősebb mozzanata fölemlíttessék.

Igy a kik e kivonatos jelentéseket szíves figyelmükre méltatták, bizonyára megelégedéssel vettek tudomást nem egy eseményről s a választmánynak több rendbeli intézkedéséről, melyek közül e helyen csak a főbbeket emeljük ki:

1) Mult évi közgyűlésünket magasztos ünnep színvonalára emelte azon lelkes kegyelet-nyilvánítás, a melylyel társulatunk, — feltűnően számos tagja és kiválóan díszes közönség jelenlétében, — dicső alapítója s életfogytiglani elnöke, **id. Ormós Zsigmond** ő méltósága iránt állandó háláját és ragaszkodását kifejezte, midőn nevének a muzeum-épületben díszes emléktáblát helyezett el.

2) A szeptemberi választmányi ülés egy egészen új, vagy legalább régeu mellőzött, működési irányt inaugurált újra, midőn a szükséges költségek kiutalványozásával elrendelte a vattinai (Temesm.) és kécsai (Torontálm.) próbaásatásokat, melyek két újabb délvidéki őstelep biztos megállapíthatására nyújtottak fontos adatokat és jelentékeny lelettárgyakkal gazdagították muzeumunkat. S hogy ez új irányban való tevékenység ezután állandósítva legyen, a deczemberi vál. ülés a f. évi előleges költségvetésbe egy új tételt is vett föl „ásatási alap“ czímén, melynek elfogadását a mélyen t. közgyűlésnek melegen ajánlja. Szerény ugyan a kezdet, de a körülmények kedvezésével nagy dolgokat eredményezhet.

3) A novemberi vál. ülésnek egyik említést érdemlő határozata a társ. könyv- és levéltár jegyzékének nyomtatásban való kiadása. A jegyzék immár sajtó alatt is van s legközelebb megjelenik. Így tehát a kép- és könyvtári katalógusok meglévén, még csak a tárgyak és az éremgyűjtemény jegyzékai vannak hátra, melyek mielőbbi elkészítését a titkárság szintén kötelességének tudja. Ezeken kívül tervbe vettük egy délvidéki lelet-helyjegyzék összeállítását mindazon tárgyakra nézve, melyek muzeumunkban őriztetnek, sőt egy délvidéki lelettérkép elkészítését is. Továbbá szándékunk egy részletes név- és tárgymutatót is készíteni „Értesítőnközhöz.“ A deczemberi vál. ülés a könyvtárra nézve szintén fontos végzést hozott, midőn ugyan-csak az előleges költségvetés keretébe még egy második új tételt vett föl, nevezetesen 100 forintnyi összeget oly könyvek beszerzésére, melyek egyenesen Dél-Magyarország történetével, földrajzával s egyáltalán bármily jelzésű viszonyaival foglalkoznak. A könyv- és levéltárt nyilvános használatra, a rendes két havi szünetidő elteltével, a f. év szeptember havában nyitjuk meg, a mivel társ. tagjaink s az érdeklődő közönség egyik jogos igényét óhajtjuk teljesíteni.

II. Muzeumunk anyagi gyarapodása a lefolyt évben — részint vétel, részint ajándékozás útján — a következő volt. Ugyanis növekedett:

a) Régibb és újabb műtárgyaink tára	466 darabbal;
b) éremgyűjteményünk	230 „
c) bankógyűjteményünk	6 „
d) könyvtárunk (kötetek-, illet. füzetekben)	192 „
e) képgyűjteményünk	57 „

Ez adatok annyira öröndetes gyarapodást jeleznek, hogy mindegyre érezhetőbbé válik a gyűjtemények befogadására szánt helyiségeink elégtelensége.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Miután a fentiekben számot adtam társulatunknak a mult év folyamán kifejtett szellemi és egyéb irányban való működéséről, valamint anyagi gyarapodásáról, — engedjék meg jelentésem ezen részének befejezése előtt indítványoznom, hogy mind a fenn jelzett tanulmányok és értekezések szerzőinek, mind egyéb törekvéseinkben szíves támogatóinknak, mind pedig azoknak, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a választmányi ülési jegyzőkönyvekben kifejezett köszöneten kívül, közgyűlési jegyzőkönyvünkben is legteljesebb köszönetünket nyilvánítsuk.

III. A társulati tisztviselők, illetőleg a választmány s a tagjaink sorában történt változások a következők:

A mult évi vagyis IX. rendes közgyűlés 11. számú határozatával társ. titkárnak véglegesen megválasztott dr. Berkeszi István, társ. tag, főreáliskolai tanár. Választmányi tagoknak pedig dr. Hollósy Gyula, alapító, dr. Engels János és dr. Meskó Béla rendes tagok.

A társ. rendes tagok közül időközben kiléptek, illetőleg töröltettek kilenczen. Beléptek és rendes tagokul megválasztattak kilenczen, névleg: a „Temesvár-józsefvárosi Társaskör,“ Sailer Antal, dr. Baligó János, Benkhardt Vilmos, Perényi Adolf, Stadler József, Boltizsár Román, Schuster János és Sulyok István.

Elhunytak: Eisenstädter Ignác, alapító, Marx Antal, választmányi, Buczurka Ferenc, Gettmann József és Szöcs Lajos, rendes tagok. Kegyeletes szokásunkhoz híven, a választmány minden egyes haláleset alkalmából jegyzőkönyvébe iktatta őszinte részvétét, melynek azonban közgyűlési jegyzőkönyvünkben való ujlagos megörökítését szintén indítványozni bátorodom.

*

Nagyságos Elnök Ur! Mélyen tisztelt Közgyűlés! Jelentésemnek végére értem, s azon kéréssel adom azt szíves megbíráslásuk alá, hogy a kimutatott eredményt s az őszinte igyekvést egyaránt mérlegelni méltó-

tassanak. Más a kép, melyet ez alkalommal bemutattam, mint egyéb években, de egy a buzgólkodó jóakarat az elődeink által reánk hagyott ezél munkálásában. Fogadja Nagyságos Elnök Ur, a mélyen tisztelt Választmány s az összes mélyen tisztelt társ. Tagok a titkárság legbensőbb háláját odaadó támogatásukért, s kérjük, ne vonják meg azt tőlünk a jövőben sem, hogy teendőinkben mindenkor minél sikeresebben helyt állhassunk. Tudjuk, érezzük: igen-igen sok teendőnk van még, melyek megvalósítására azonban nem elég egyesegyedül a társulat szellemi és anyagi ereje. Azért városunk és vidékünk nagyérdemű közönségéhez is fordulunk azon kéréssel, segítsenek — mint eddig s talán hathatósabban is — pártolásukkal és részvételükkel, hogy mindegyre büszkébben hivatkozhasunk közös kincsünkre és díszünkre: társulatunkra, muzeumunkra.

Kérem a mélyen tisztelt Közgyűlést jelentésem szíves tudomásul vételére.

Temesvár, 1894. június 6-án.

Patzner István,
főtitkár.

A közgyűlés a nagy szorgalommal egybeállított főtitkári jelentést tudomásul veszi és elhatározza, hogy az a társ. „Értesítőben“ egész terjedelmében közöltessék. — Azonkívül a főtitkári jelentésben foglalt összes indítványokat, hogy t. i. az egyes választmányi ülésekben felolvasott dolgozatok szerzőinek, s a muzeumi gyűjtemények megajándékozoinak, köztük első sorban id. Ormós Zsigmond, elnök ő méltóságának, a közgyűlési jegyzőkönyvben ujlag köszönet szavazzassék, valamint hogy az időközben elhunyt tagok elvesztése fölött érzett részvét ugyanesak a közgyűlési jegyzőkönyvben szintén megörökíttessék, — egyhangulag elfogadja.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa id. Ormós Zsigmond, elnök ő méltósága értesítetnek.

3. A főtitkári jelentés kapesán Deschán Achill, társ. igazgató, indítványozza, hogy Patzner István, főtitkárnak és dr. Berkeszi István, titkárnak, a társulat érdekében kifejtett buzgó és sikeres tevékenységükért jegyzőkönyvi köszönet szavazzassék.

A közgyűlés kész örömmel elfogadja az indítványt.

Miről Patzner István, főtitkár, és dr. Berkeszi István, társ. titkár, végzésileg értesítetnek.

4. A tárgysorozat 2. pontja szerint előterjesztetik Hilt Lajos, társ. pénztárnok, jelentése a pénztár jelenlegi állapotáról, mely szerint a kezelése alatt álló társulati vagyon összes értéke 40.502 frt. 95 kr.

A közgyűlés a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi, s elhatározza, hogy az a társ. „Értesítőben“ közöltessék.

Miről a főtitkár s általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítetnek.

5. A tárgysorozat 3. pontja értelmében fölvetett az 1893. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melyben a bizottság, minthogy úgy a könyvvitelt, valamint a pénzkezelést és a vagyon állapotát, minden tekintetben kifogástalanul rendben találta, indítványozza, hogy a közgyűlés az 1893. évi pénztári számadást a kimutatott eredményhez képest jóváhagyni és erre nézve Hilt Lajos, társ. pénztárnok részére a szokásos fentartással a felmentvényt megadni szíveskedjék.

Egyben indítványozza a bizottság, hogy a közgyűlés a számadó pénztáros részére — tekintettel arra, hogy a nagy fáradtsággal és felelősséggel járó ezen tiszttel, melylyel

fizetés összekötte nincs, a legnagyobb gonddal viseli, — köszönete nyilvánításán kívül 100 frtnyi tiszteletdíjat megszavazni szíveskedjék, mely kiadás különben is fedezetet talál a f. évi költségelőirányzat kitüntetett többletében.

A pénztári számadást vizsgáló bizottság jelentése tudomásul vétetik, az „Értesítőben“ közzététetni, s Hilt Lajos, társ. pénztárnoknak az 1893. évi pénztári kezelésre nézve a fölmentvény a szokásos óvások fentartásával megadatni határoztatik. — Helyeslőleg elfogadja a közgyűlés az indítvány második részét is, mely szerint nevezett pénztárnok számára, önzetlen és lelkiismeretes fáradozásának jutalmaképen, 100 frtnyi tiszteletdíj megszavaztassék; egyben a társulati igazgatót ezen összeg kiutalványozására felhatalmazza.

Miről a főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató és Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítetnek.

6. Wimmer József, vál. tag indítványozza, hogy a közgyűlés dr. Berkeszi Istvánnak, ki a társ. titkári állás jelentékeny teendőit minden állandó tiszteletdíj nélkül a legnagyobb buzgalommal és odaadással teljesíti, a társulat elismerésül e f. évre is 100 frtnyi tiszteletdíjat megszavazni szíveskedjék.

A közgyűlés az indítványt teljes készséggel elfogadja, s dr. Berkeszi István, társ. titkárnak a 100 frtnyi tiszteletdíjat megszavazván, annak kiutalványozására a társ. igazgatót felhatalmazza.

Miről a főtitkár s általa Deschán Achill, társ. igazgató, dr. Berkeszi István, társ. titkár és Hilt Lajos, társ. pénztárnok, végzésileg értesítetnek.

7. A tárgysorozat 4. pontja értelmében a főtitkár előterjeszti a f. 1894. évre megállapított költségelőirányzatot, mely szerint a társulat bevételei ez évben 2100 frtban, kiadásai pedig 1860 frtban állapítatván meg, marad kitüntetett többlet 240 frt. Ajánlja a költségelőirányzat jóváhagyását.

A közgyűlés a beterjesztett költségelőirányzatot egész terjedelmében jóváhagyja azzal, hogy a kitüntetett többletből első sorban a jelen közgyűlés által megszavazott s a költségelőirányzatba föl nem vett kiadások utalványozandók ki.

Miről a főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, Hilt Lajos, társ. pénztárnok s a választmány végzésileg értesítetnek.

8. Deschán Achill, társ. igazgató indítványozza, hogy a tárgysorozat 5. pontja értelmében most következő felolvasást megelőzőleg a 6., 7., 8., és 9. pontokban jelzett folyóügyek intéztessenek el.

A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadja.

9. Következvén a tisztviselők választása, Deschán Achill, társ. igazgató, a maga és tisztviselőtársai nevében, minthogy megbízatusuknak az alapszabályokban kijelölt három éve immár eltelt, e megbízatást és tisztet a közgyűlés kezébe köszönettel leteszi s új tisztviselő-választás megejtését kéri.

10. Dr. Niamessny Gyula, társ. tag, fölemlíti, hogy a társulat id. Ormós Zsigmond ő méltóságát, kiről a legőszintébb magasztalással emlékezik meg, már 1891-ben életfogytiglan való elnökének megválasztván, ez alkalommal első sorban a társ. igazgatói tisztt töltendő be. Meggyőződése szerint az összes társ. tagok közös óhajának ad kifejezést, a midőn indítványozza, hogy e tisztre ujjolag Deschán Achill, Temesvármegye alispánja, társ. tag, kéressék föl, illetőleg választassék meg, a kinek fáradságot nem ismerő, sikeres tevékenysége már eddig is maradandó hálára kötelezte a társulatot.

A közgyűlés az indítványt elfogadván, Deschán Achillt, Temesvármegye alispánját, a társulat igazgatójának lelkes és osztaflan éljenzéssel megválasztja.

Miről Deschán Achill, Temesvármegye alispánja, s a választmány végzésileg értesítetnek.

11. Deschán Achill, társ. igazgató, köszönettel fogadja a társulat tagjainak benne helyezett bizalmát, s kijelenti, hogy annak összes érdekeit mindenkor a leghathatósabbban igyekszik támogatni és felvirágoztatását előmozdítani. E kijelentésével kapcsolatban kéri a közgyűlést, hogy úgy a tisztikarban, mint a választmányban, további munkatársaiul szintén ugyanazokat válassza meg, a kikkel eddig működött; a mi ha megtörténik, az egyetlen üresedésben levő választmányi tagságra, mely az alapító tagok sorából töltendő be, Görgey Gyula, németremetei nagybirtokost s társ. alapító tagot ajánlja.

A közgyűlés a társ. igazgató indítványát egyhangulag s éljenzessel elfogadván, a tisztikart és a választmányt további három évre megválasztottaknak kijelenti, amint következik:

Tisztviselők:

Főtitkár: Patzner István.

Titkár: dr. Berkeszi István.

Ügyész: dr. Niamessny Gyula.

Pénztárnok: Hilt Lajos.

Igazgató választmány:

a) Alapító tagokból:

Állami főreáliskola, Temesvárott.

Babusnik Ágost.

Bersuder Lajos.

Derera Izrael.

Féger Ferencz.

Görgey Gyula.

Dr. Hollós Gyula.

Jeszenszky Béla.

Németh József.

Dr. Parlaghy Márton.

Róm. kath. főgymnasium, Temesvárott.

Temesvármegye közönsége.

b) Rendes tagokból:

Dr. Breuer Ármin.

Deschán Achill.

Dobó Miklós.

Dr. Engels János.

Folly Emil.

Kovacsics Gyula.

Dr. Löwy Mór.

Mály István.

Dr. Meskó Béla.

Nagy György.

Steiner Ferencz.

Dr. Telbisz Károly.

Wimmer József.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató, a megválasztott társ. tagok s Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesítettek.

12. A tárgysorozat 8. pontja szerint következett dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész jelentése, melyből kitűnik, hogy a tagdíj-hátralékok legnagyobb része már befolyt s az eljárás még csak hat tag ellen van folyamatban.

A közgyűlés a jelentést helyeslőleg tudomásul veszi, dr. Niamessny Gyula, társ. ügyésznek, buzgó tevékenységeért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz és elhatározza, hogy a beterjesztett jelentés további érdemleges intézkedés végett a választmánynak kiadassék.

Miről a főtitkár s általa dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész s a választmány végzésileg értesítetnek.

13. Következett dr. Berkeszi István, társ. titkár felolvasása: „Adatok a reformkorszak történetéből Temesmegyében.“

A közgyűlés élénk figyelemmel, ismételten felhangzó tetszés-nyilvánítással kísérte a felolvasást, szerzőjének jegyzőkönyvi köszönetet szavaz s elhatározza, hogy e tanulmány a társ. „Értesítőbe“ egész terjedelmében fölvetessék.

Miről a főtitkár s általa dr. Berkeszi István, társ. titkár, végzésileg értesítetnek.

14. Deschán Achill, társ. igazgató, minthogy a tárgysorozat kimerítettett, a közgyűlést köszönete ujalagos nyilvánításával bezárja, s egyszersmind felhívja, hogy a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot kijelölni szíveskedjék.

A közgyűlés a jegyzőkönyv hitelesítésére Derera Izrael és dr. Laky Mátyás, vál. tagokat, kéri fel, s a társulati elnököt és igazgatót lelkesen éltetve, feloszlik.

K. m. f.

Láttam:
Deschán Achill,
igazgató.

Jegyzette és kiadta:
Patzner István,
főtitkár.

E jegyzőkönyvet elolvasta és minden pontját a közgyűlés határozataival egyezőnek találta

Dr. Laky Mátyás.

Derera Izrael.

Kivonatos jelentés a választmányi ülésekről 1894. ápril—december hónapokban.

I. Rendes havi választmányi ülés 1894. ápril 14-én.

1. A választmány a tárgysorozat megkezdése előtt a legőszintébb részvét szavai-val emlékszik meg a nagy hazafinak, **Kossuth Lajosnak**, márczius hó 20-án történt elhunytáról, és gyászát jegyzőkönyvébe iktatja.

2. A muzeumi gyűjtemények számára a következő újabb adományok érkeztek: a) Dessewffy Sándor, esanádi püspök, társ. védnök ő méltóságától 17 drb. könyv és egy térkép; b) id. Ormós Zsigmond, társ. elnök ő méltóságától egy velencei selyem hímvarrásu kép a XVIII. századból, azonkívül 104 drb. füzet és könyv; c) Ürményi Leó tanulótl 9 drb. e század első feléből származó régi irat. — Mely adományokért köszönet szavaztatott.

3. Folyó ügyek:

A választmány a főtitkárnak a muzeumi könyvtár bevégzett rendezéséről szóló jelentését, a könyvtár és levéltár nyilvános használatára vonatkozó kezelési szabályzattal együtt, jóváhagyja, és a könyv- és levéltári jegyzék kinyomatását elrendeli.

II. Rendes havi választmányi ülés 1894. május 23-án.

1. Újabb adományok: a) Dr. Berkeszi István, társ. titkártól 3 ereklye-tárgy, melyek Kölcsey Ferencz, és egy, mely Damjanich János 1843—49-iki magyar honvédtábornok tulajdona volt. b) Dr. Stuchlik Tivadar, bruckenai orvos-

tól 7 drb. ezüstpénz; c) Demkó Géza társ. tagtól 11 drb. rézpénz; d) a bukaresti román akadémiától 4 füzet, e) a budapesti m. tud. egyetem könyvtárától egy kötet, f) Dr. Berkeszi Istvántól egy füzet és egy kötet könyv. — A választmány ez adományokért köszönetet mondott.

2. Változások a tagok sorában: új rendes tagul megválasztott Sulyok István, temesvár-belvárosi segédlelkész.

3. Folyó ügyek:

A „magyar földrajzi társaság” felhívására a választmány elvben kimondja az ezredéves kiállítás ideje alatt tartandó magyar földrajzi congressuson való részvételét s képviselőit annak idején meg fogja nevezni. — Hasonlóképen: „Az ezredéves orsz. kiállítás Temesvármegyei mezőgazdasági helyi bizottságának” szívesen rendelkezésére bocsátja a muzeumban esetleg meglevő azon tárgyakat, eszközöket, képeket, könyveket stb., melyeket Magyarország mezőgazdaságának a jelzett kiállítás alkalmából megírandó történetéhez felhasználhatóknak vél. — Végül megállapítottak a X. évi rendes közgyűlés ideje és tárgysorozata.

III. Rendes havi választmányi ülés 1894. szeptember 26-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása:

A főtitkár jelentése szerint a) tárgyakat ajándékoztak: Waldberg Károly, egy urnát (elhely Saágh), Dr. Niamessny Gyula, több, Temesvárott lelt tárgyat, és Másiak község. b) Pénzeket: Másiak község, Dr. Berkeszi István, és Dr. Niamessny Gyula. c) Könyveket: Id. Ormós Zsigmond, elnök ö méltósága, Marx Lajos, a főtitkár, és a „Verseczi városi muzeum.” A választmány az adományozóknak kifejezte köszönetét. Azonkívül vétetett tíz kötet könyv, továbbá egy egyiptomi tárgyakból és keleti érmékből álló kisebb gyűjtemény.

2. A tagok sorában időközben beállt változások:

Az utolsó választmányi ülés óta elhunyt Jäger Péter, dettai nagybirtokos, a társulat alapító tagja. — A rendes tagok sorából töröltettek: Andrassy Mihály, Kessler Károly, Kiss József, Keller Elek, Jakabffy Miklós, Nédits János és Schurits Nándor.

Új rendes tagokul megválasztottak: Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd, és Krausz Sándor, képezdei tanár Temesvárott, valamint a „Verseczi városi muzeum.”

3. Folyó ügyek:

A főtitkár bemutatja a muzeum könyv- és levéltárának nyomtatásban megjelent katalógusát, mire a választmány véglegesen megállapítja a szabályzatot, mely szerint a könyv- és levéltár nyilvánosan használható.

Felolvastatván Milleker Bódog, verseczi tagtárs tudósítása az új „Verseczi városi Muzeum” megalakulásáról, a választmány az új rokon társulat keletkezését örömmel üdvözlí, felvirágozását szívből óhajtja és reményli, hogy a két társulat mindenkor a legszebb egyetértésben fog egymás mellett működni.

IV. Rendes havi választmányi ülés 1894. október 31-én.

1. A muzeum a múlt ülés óta egy igen beeses természet- és néprajzi, mintegy száznegyven darabból álló gyűjteményt kapott Dr. Holub Emil világhírű Afrika-utazótól Dél-Afrikából, melyért a kiváló kutatónak átiratban mondott hálát. A gyűjtemény jegyzékét alkalmilag részletesen közöljük. — A könyvtár részint adományozás, részint vétel útján 11 kötettel szaporodott.

2. Egyéb intézkedések:

A választmány ezen ülésebből átiratilag fejezte ki Odor Samu, Temesvármegye nyug. főszámvevőjének, ki hosszú éveken át buzgó odaadással vitte a társ. pénztárnoki tiszte, őszinte szerencsekívánatait 80-ik születésnapja alkalmából.

A „Temes vármegye nemes családjai“ című tervbe vett milleniumi emlékműre már befolyt jelentékeny előfizetési összegek mikénti elhelyezésére nézve is történt intézkedés.

3. Felolvasásra került Dr. Wertner Mór ily című tanulmánya: „A fejedelmi címek történetéhez.“

V. Rendkívüli választmányi ülés 1894. november 20-án.

Egyetlen tárgy a választmány részvétnyilvántása és intézkedései a társulat alapítójának és élethossziglan elnökének, id. Ormós Zsigmondnak, elhunytá alkalmából. Ez ülésről részletes jelentésünk e füzet első közleményében olvasható.

VI. Rendes havi választmányi ülés 1894. december 22-én.

1. A muzeum gyűjteményeinek gyarapodása:

a) Tárgyak: Derera Ármintól (Üszküb, Macedonia) egy fölötté érdekes egyiptomi bálványszobor. — Oszuecky Józseftől Vattináról egy bronzkori urna. — Bogies Vazultól, szintén Vattináról egy igen szép födeles csésze, egy csészealj és fődél, egy agyag-kanál, hét drb. edénytöredék, fenék és fül, egy csont kalapács és 4 megmunkált esontdrb., mind a jelen évi első füzetünkben ismertetett vattinai bronzkori őstelepről.

b) Pénzek: Miskovits Pétertől (Petromány) és Todorovits Györgytől (Kubin) egy-egy V. századbéli byzanci aranyérem. — Nikolics Fedor és Mihály báró ő méltóságaitól egy pénz- és éremgyűjtemény, melynek átvételére egy külön bizottság küldetett ki.

c) Könyvek: Összesen 10 füzet és 1 kötet, melyek közül különösen felemlítendő Dr. Baróti Lajos fővárosi tanár ajándéka, a Szalay-Baróti-féle milleniumi történelmi mű e címmel: „A magyar nemzet története.“

Az adományozóknak a választmány hálás köszönetét nyilváníttotta.

2. A társulati tagok sorából kiléptek: Folly Emil, praelatus, prépost-kanonok (Temesvár), Somogyi Gyula, főszolgabíró (Csáköva) és Oseezky János pléb. (Temes-Szt.-András).

Új tagnak megválasztatott: Farkass Gusztáv, plébános (Német-Csanád.)

3. Folyó ügyek:

Megállapított a társulat 1895-ik évi előleges költségelőirányzata, mely jóváhagyás végett a legközelebbi közgyűlés elé terjesztendő. Eszerint az összes bevétel a jövő évben 2100 frt., az összes kiadás 1860 frt., marad tehát többlet 240 frt.

A költségelőirányzatba Dr. Berkeszi István, társ. titkár számára eddigi buzgó és sikeres működése elismerésül, 200 frt évi állandó tiszteletdíj vétetett fel.

A választmány néh. id. Ormós Zsigmond, a társulat dicső emlékü volt elnöke felett tartandó emlékbeszéd elmondásával Patzner István főtitkárt bizza meg.

Deschán Achill társ. igazgató bemutatván id. Ormós Zsigmond, a társulat alapítójának, a temesvári kir. törvényszék által hivatalból másolatban megküldött végrendeletét, melynek értelmében a társulat alaptökéjének és gyűjteményeinek gyarapítására újolag jelentékeny hagyományokat tett; a választmány a hagyomány átvételének eszközésére a társ. igazgatót és a főtitkárt felkéri.

4. Dr. Berkeszi István, társ. titkár, felolvasta ily című tanulmányát: „Adatok a reformkorszak történetéből Temesmegyében, (különösen az 1825/7. évi országgyűlés).“

EGYVELEG.

Versecz város muzeuma. A verseczi vidék régiségekben annyira gazdag, hogy a város lakosai ismételten megpendítették egy városi muzeum létesítésének eszméjét. A városi képviselőtestület már 1882-ben foglalkozott e gondolattal, de eredménytelenül; hasonlóképen sikertelen maradt Rittinger Ede, verseczi tekintélyes régiséggyűjtő ugyanily irányú törekvése. Végre 1893-ban Seemayer János, kir. tanácsos, a városnak jelenleg is polgármestere, megtörte a jeget és hosszabb fáradozás után megvalósíthatta a régi tervet. Ő ugyanis az említett év június 1-én, az iskolaszéki ülésben, az akkor már 4000 kötetből álló iskolai könyvtárral kapcsolatban indítványozta egy helyi történelmi muzeum alapítását, melynek költségei a könyvtár jövedelmeiből fedeztessenek; de ebbe a tanfelügyelőség bele nem egyezett. Ekkor az iskolaszék a városhoz tette át az alapszabály-tervezetet, melyet — minthogy a magas miniszterium azt kívánta, hogy a város közönsége külön létesítse a muzeumot, — a városi képviselőtestület 1894. május 12-én és június 9-én tárgyalta és elfogadott. A m. kir. belügyminiszter a fölterjesztett alapszabályokat ugyanez év július 12-én 56.699/III-a. sz. alatt jóváhagyta, mire az iskolaszék muzeumi helyiségül egy alkalmas nagy termet adván, a muzeumi őr augusztus 15-én már meg is kezdte működését.

A muzeumnak már eddig is igen becses és érdekes gyűjteménye van. A jövőt illetőleg pedig, a muzeum rendezésével és további vezetésével megbízott őr, Milleker Bódog, tagtársunk, a Délvidék jeles archeologusának s lelkes történelmi adatgyűjtőjének szakavatottsága és ügybuzgósága teljes biztosítékot nyújt arra nézve, hogy el fog éretni a cél, melyet az alapszabályok 1. §-a ekként körvonaloz: „Versecz város muzeumának célja: mindazt összegyűjteni és megtartani, a mi Versecz város és közvetlen környékének multjára vonatkozással bír.”

Az alapszabályokra nézve néhány igen helyes észrevételt tett az „Archeologiai Értesítő” (Uj foly. XIV. köt. 4. sz. 376. l.), melyek közöl átveszszük a következőket: „... A muzeumot az őr kezeli, az iskolaszék elnöke viszi az igazgatói teendőket, melyek közé az utalványozás

joga is tartozik, az iskolaszéki gondnok pedig teljesíti az utalványokat. Talán czélszerű lett volna az őrnek is engedni utalványozási jogot. . . . A föntartásról szóló szakasz megállapítja a városi segélyösszeget és a kiadások összegét; elég lett volna elvül kimondani, hogy a város tartja fenn az intézetet és hogy az őri állás fizetéssel jár; mert a város remélhetőleg nem fog megállani az 500 frtnyi kiadásnál, hogy ha ki fog tűnni, hogy több kell, és sürgős esetekben bajos lesz az alapszabályzat megváltoztatását a közgyűlésnél s a miniszteriumnál gyorsan keresztülvinni. De ez apróbb fogatkozásoktól eltekintve ez alapszabályzat más városi muzeumoknak is ajánlható.”

X.

✱

Temes vármegye nemes családjai. A „Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat“ részt óhajtván venni a magyar állam ezer éves fennállásának megünneplésében, f. évi február 28-án tartott választmányi ülésén Deschán Achill, Temes vármegye alispánja és társ. igazgató indítványára elhatározta, hogy összegyűjteni és Temes vármegye nemes családjai cím alatt fényes kiállítású díszmunkában kiadja azon genealogiai, heraldikai, családtörténeti és általános történeti adatokat, melyek Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város nemes családjaira vonatkoznak.

A mű maradandó emléke lesz a nagy nemzeti ünnepnek, mert megörökíti azt az előkelő szerepet, mely nemességünknek az ezer éves fennállás dicső munkájában jutott és megújítja az ősök emlékét, kik iránt mindannyian kegyelettel viseltetünk.

A mű két részből fog állani.

Az első rész tartalmazni fogja a Temes vármegyében és Temesvárott jelenleg lakó, továbbá a megyében itt birtokkal birt vagy szerepelt összes nemes családok betűsoros névjegyzékét. E kötet ismertetni fogja továbbá azon nemes családok történetét, melyek Temes vármegyében 1790-ig szerepeltek, részletesen kiterjeszkedve különösen a temesi grófokra, a kik közt olyan kiváló férfiak, mint Hunyady János, Hunyady László, Kinizsy Pál, Losonezy Itsván, Perényi Péter, Petrovics Péter, stb. fordulnak elő.

A második rész azon nemes családokat tünteti fel, melyek vármegyénkben 1790-től a jelenkorig szerepeltek, birtokoltak, továbbá azokat, melyek jelenleg Temes vármegyében és Temesvárott laknak vagy birtokkal birnak. A munka ezen részéhez nagybecsű és megbízható levéltári anyag állván rendelkezésre, kiváló súly lesz helyezve arra, hogy az egyes családok nemzedékrendje a kellő pontossággal kitüntetessék és hogy a családi czímerek hű és színezett másolatban, azok pontos leírásával, közöltessenek.

A mű szerkesztését a társulat választmánya Lendvai Miklós vármegyei aljegyzőre bízta. A szerkesztésben közre fognak működni a muzeum-társulati titkárság és Jelinek Miksa vármegyei levéltárnok.

Az első rész 1895. évben, a második rész 1896. év elején fog megjelenni, oly kiválóan díszes kiállításban, a mely méltó lesz ugy a nemzeti ünnephez, mint a temesmegyei nemes családokhoz, melyeknek tagjai előkelő szerepet vittek hazai közéletünkben.

A mű kiadására a társulat nem nyereszkesedési vágyból, hanem tisztán azért vállalkozott, hogy szolgálatot tegyen a heraldikának és a történetírásnak.

Az előleges számítások szerint a mű nyomdai kiállítása — melylyel egy fővárosi első rangu nyomda fog megbizatni — több ezer forintba kerül. Ezért a mű előfizetési árát 10 frtban szabtuk meg.

A befolyó pénzek egy muzeum-társulati választmányi tagokból álló bizottság s a vármegyei főpénztárnok által — ki egyszersmind a muzeum-társulat pénztárnoka is — külön kezeltetnek és az azokról szóló számadást annak idején a mű valamennyi előfizetője megkapja.

Felkérletnek mindazok, kik a művet birni óhajtják, hogy megrendelésüket a „Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat“-hoz, azon nemes családok tagjai pedig, kik a műben családjukat ismertetni óhajtják, hogy a családtörténeti adatokat, különösen pedig a családi ezímer színezett hű másolatát a mű szerkesztőjének, Lendvai Miklósnak (Temesvár, vármegyeház) mielőbb beküldeni szíveskedjenek. Tudomásunk szerint a műre eddig előfizetés czímén, a Temes vármegye által megszavazott 500 frttal együtt, 2000 frtnál több folyt be. A fölvetett eszme nemcsak a Délvidéken, hanem országszerte oly érdeklődést keltett, hogy megvalósulása biztosítottnak mondható.

*

Temesvármegye és a millennium. Temes vármegye közönsége elhatározta, hogy az 1894. és 1895. években az ezredéves ünnep céljaira 1—1 százalék pótdót kivet.

Az ekként befolyt 32—36.000 frtból:

1) 3000 frtot fordít a kiállítási falu területén építendő bolgárház költségeire;

2) 10.000 frtot (tízezer frt) ad az ezredéves kiállítás temesmegyei mezőgazdasági helyi bizottságának;

3) 2500 frtot ad az ezredéves kiállítás temesvári kerül. bizottságnak oly célból, hogy azzal szegény, de tehetséges megyebeli oly iparosokat segélyezzen, a kik a kiállításon részt venni óhajtanak;

4) 3000 frtos festményben megörökítetteti a vármegye területén lejátszódott egyik történelmi eseményt (lehetőleg a Hunyadiak korából vagy Losonczy életéből);

5) 500 frttal segélyezi a „Temes vármegye nemes családjai“ című mű kiadását;

6) 8000 frtért a vármegyei székház számára megrendel új berendezési cikkeket, melyek az ezredéves kiállításon lesznek bemutatva. (Mária Terézia korabeli székek és asztalok a közgyűlési terembe, új hírlapírói tribün, új díszes kályhák, zászlótartók, stb.)

*

„A magyar nemzet története“. Társulatunk tagjainak és tisztelt olvasóinknak különös figyelmükbe ajánljuk e fényes díszművet, melyet a budapesti L a m p e l R ó b e r t (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedő cég hazánk fennállásának ezredéves ünnepe alkalmából bocsát közzé. Mindenki ismeri Szalay Józsefnek, a korán elhalt történetírónak négy kötetes „Magyar nemzet történetét“, e magas tudományos színvonalon álló remekművet, melynek előadása valódi mintája lehet a művelt nagy közönség számára való írásmódnak. Szalay munkája, melyet a tud. akadémia méltán koszorúzott meg a Szilágyi István-féle nagy díjjal, annak idején oly lelkes fogadtatásra talált, hogy pár év alatt az egész kiadás elfogyott. E könyvet új, javított és bővített kiadásban megint hozzáférhetővé tenni a nagy közönségnek: ez az, a mibe a Wodianer cég belefogott. Egyfelől pótolta mindama részeket, melyek az első kiadásban nem Szalay tollából valók voltak, másfelől átnézte az egész művet, hogy a legújabb történeti kutatások egyetlen fontosabb adata se maradjon benne felhasználatlanul. A szerkesztés munkáját fiatal történetíróink egyik legjelesbikére, Dr. Baróti Lajosra bízta a cég, s ugyancsak ő ügyel fel a könyv illusztratív díszére is, mely gazdagság dolgában még a hasonló külföldi munkákat is messze felülmulja. Közel hatszáz ábrázolat fogja a szöveget magyarázni: történelmünk nevezetes szereplőinek egykori metszetekről készült hű arcképei, az eseményeket feltűntető egykori rajzok, hazai művészeink történeti festményeinek részben színes reprodukciói, az események színhelyeinek képei, pecsétek, pénzek, műemlékek rajzai stb., melyeket a szerkesztő nagy buzgalommal szedett össze a magyar és a külföldi levéltárakból, muzeumokból stb. Mind ez illusztrációk a technika legújabb vívmányai felhasználásával készülnek, úgy hogy művészi becslük is lesz. Szalay történetének ez új kiadása ilyformán számot tarthat arra, hogy meglegyen minden magyar ember könyves polczán, minden iskolai és népkönyvtárban. Hogy ez lehetővé tétessék, a cég olcsó füzetekben bocsátja közzé a munkát: egy-egy füzet ára 30 kr. lesz; előfizetés útján bérmentes küldéssel: $\frac{1}{4}$ évre (6 füzet) 1.80 kr., $\frac{1}{2}$ évre (12 füzet) 3.60 kr., egész évre (24 füzet) 7.20 kr., egy füzet ára 30 kr. A kiadóhivatal bárkinek, a ki egy levelezőlapon hozzája fordul, ingyen és bérmentve küldi meg a díszesen kiállított és gazdagon illusztrált prospektust. Minden 7 előfizetőt vagy megrendelőt gyűjtőnek 1 tiszteletpéldánnyal szolgál a kiadóhivatal. A megrendelések így címzendők: Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedése, Budapest, Andrassy-út 21.

Eddig 4 füzet jelent meg e műből, mindig pontosan az előre jelzett időben. E füzetek részletes ismertetésébe hely szűke miatt nem bocsátkozhatunk, de annyit kötelességünk elmondani, hogy a szöveg és az illusztrációk egyaránt a legteljesebb elismerést érdemlik. Egyhangulag konstatálták ezt a legkülönbözőbb lapokban megjelent ismertetések és bírálatok, melyekhez szívesen hozzájárulunk.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat az 1894. évben.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői **Dessewffy Sándor**, esanádi püspök, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: jelenleg nincs.

Igazgató: **DESCHÁN ACHILL**, Temesvármegye alispánja, a III. osztályu vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.

Főtítkár: **PATZNER ISTVÁN**, esanádegyházmegyei áldozár, főgymnasiunai tanár, Temesvárott.

Titkár: dr. **BERKESZI ISTVÁN**, főreáliskolai tanár, Temesvárott.

Ügyész: dr. **NIAMESSNY GYULA**, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.

Pénztárnok: **HILT LAJOS**, megyei főpenztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.

Babusnik Ágoston, nagykereskedő, Temesvárott.

Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő, Temesvárott.

Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.

5 Zsadányi és merezyfalvi **Féger Ferencz**, nagybirtokos, Merezyfalván.

Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén.

Dr. Hollósy Gyula, központi főszolgabíró, Temesvárott.

Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.

Németh József, esanádi nagyprepost, felsz. püspök, Temesvárott.

10 Dr. Parlaghy Márton, nyug. es. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.

Római kath. főgymnasium, Temesvárott.

Temesvármegye közönsége.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos, Temesvárott.

Dobó Miklós, apát-kanonok, Temesvárott.

Dr. Engels János, esperes-plébános, Temesvár-Józsefváros.

Follimonovi Folly Emil, pápai főpap, prepost-kanonok, Temesvárott.

5 Kovacsich Gyula, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.

Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.

Mály István, kir. törvényszéki elnök, Temesvárott.

Dr. Meskó Béla, városi árvaszéki ülnök, Temesvárott.

Nagy György, kir. tanácsos, jószágigazgató, Temesvárott.

10 Dr. Telbisz Károly, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskorona-rend tulajdonosa, Temesvárott.

Steiner Ferencz, magánzó, Temesvárott.

Wimmer József, nyug. pénzügyi titkár, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Babusnik Ágoston, kereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-Józsefrend lovagja, és az arany koronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott.
- Baich Milán, nagybirtokos, Szatunikon, Krassó-Szörényvármegyében.
- Báró Baies Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskoronarend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében.
- Bay Ilona, nagybirtokos, Debreczenben.
- 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach czége, Bécsben, Kolowrátkör, 9. szám.
- Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott.
- Brankovics György, karlóczai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlóczán.
- Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
- Néhai Bonnáz Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskoronarend nagykeresztese, † 1889.
- 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
- Gróf Csekonits Endre, nagybirtokos, Zsombolyán, Torontálvármegyében.
- Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
- Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
- Dettai takarékpénztár, Dettán.
- 15 Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
- Néhai buzási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
- Fehértplom rendezett tanácsú város közönsége.
- Féger Ferencz, nagybirtokos, Merezyfalván, Temesvármegyében.
- A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
- 20 Az állami főreáliskola, Temesvárott.
- Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
- Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
- Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukareczen, Temesvármegyében.
- Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, † 1881. május 31.
- 25 Gorove János, nagybirtokos, Budapestén, Lipót-uteza 16. szám.
- Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapestén, Lipót-uteza, 16. szám.
- Néhai miskolci Gothlf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
- Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében.
- Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos sat., † 1891.
- 30 Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
- Dr. Hollósy Gyula, főszolgabíró, Temesvárott.
- Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter, Budapestén.
- Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
- Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
- 35 Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885. szept. 15-én.
- Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884.
- Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő, a Lipótrend vitéze, Vingán, Temesvármegyében.
- Néhai Korbónics János, † 1888. nov. 7.
- Néhai Kümmer Henrik János, l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, † 1890.
- 40 Néhai Lazarovics Bazil, királyi tanácsos, nagybirtokos és volt főispán. †.
- Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
- Néhai Massjung József, birtokos, †.
- Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, stb., † 1891.
- Németh József, csanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
- 45 Dr. Niamessny Gyula, l. tisztikar.
- Néhai id. Örmös Zsigmond, a társulat alapítója és legbökezeübb megajándékozója. † 1894. november 17-én.

Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.

Dr. Parlaghy Márton, nyug. és kir. főorzsorvos, Temesvárott.

Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos. † 1889.

- 50 Néhai báró Szina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Szina Simon, v. b. t. tanácsos, özvegye. † 1884-ben.

Néhai Scharmann Sámuel váltóüzleti tulajdonos. † 1877.

Dr. Schlauch Lőrincz, bibornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a Sz.-Lászlótársulat védnöke, Nagyváradon.

Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott.

Schwimmer Simon, nagykereskedő, Szekesfehérvárott.

- 55 A temesi takarékpénztár, Temesvárott.

A temesvári első takarékpénztár.

Temesvármegye közönsége.

Sz. k. Temesvár város közönsége.

Timáry Béla, nagybirtokos. Dettán, Temesvármegyében.

- 60 Dr. Vargies Imre, orsz. gyűl. képviselő, nagybirtokos, Szinerszeg, Temesvármegyében.

Vinga rendezett tanácsú város közönsége.

Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.

Weltkugel Gyula, birtokos, Temes-Buttyinon.

Maglódi Wodianer Béla, Budapesten.

- 65 Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, országgyűlési képviselő.

b) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.

Dr. Fraknoi Vilmos, arbei vál. püspök, szekszárdi apát, nagyváradi kanonok, a m. t. akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.

Hampel József, egyetemi tanár, a n. m. régiség- és éremtári őre, Budapesten.

Pulszky Ferencz, a könyvtárak és muzeumok országos felügyelője, a m. n. muzeum igazgatója, a magy. tudós társaság tiszteleti s igazgató, és több kül- és belföldi tudós társaság tagja, Budapesten.

- 5 Szilágyi Sándor, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a történelmi társulat főtárára, s a m. t. akad. rendes tagja, Budapesten.

Torma Károly egyetemi tanár, a m. t. akad. rendes és több kül- és belföldi tud. társ. tagja, Budapesten.

- 7 Vizkelety Imre, nyug. pénzügyi tanácsos, Pécesett.

c) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár.

Ardeleán György, városi alügyész.

Állami főleányiskola.

Bach Ferencz, kir. járásbirósági albiró.

Benkhardt Vilmos, m. kir. dobánygyári gyártási osztályvezető.

- 5 Dr. Berkeszi István, l. tisztikar.

Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.

Paráczai dr. Bécsi Gedeon, birtokos és városi kórházigazgató orvos.

Dr. Bieder Vilmos, orvos.

Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd.

- 10 Dr. Breuer Ármin, l. választmány.

Breuer Mór, ügyvéd.

Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.

Demkó Géza, teési birtokos.

Deshán Achill, l. tisztikar.

- 15 Dobján László, tanítóképző tanár, állami tanító.

Dobó László, megyei főügyész.

Dobó Miklós, l. választmány.

Dollenz József, csanádi apátkanonok.

Doroghi Ignác, főreáliskolai tanár.

- 20 Dr. Engels János, l. választmány.

Folly Emil, l. választmány.

Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.

- Kapitány Zsigmond, megyei árvaszéki pénztárnok.
Keleti János, temesvármegyei árvaszéki ülnök.
- 25 Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
Kovácsich Gyula, l. választmány.
Krausz Sándor, tanítóképezdei tanár.
Lévai Sándor, az első magyar általános biztosítótársulat főigénynöksége titkára.
Lendvai Miklós, megyei aljegyző.
- 30 Dr. Löwy Mór, l. választmány.
Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnök.
Mály István, l. választmány.
Dr. Meskó Béla, l. választmány.
Nagy György, l. választmány.
- 35 Nagy László, sz. kir. Temesvár-városi tanácsos.
Novák Péter, földbirtokos.
Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
Patzner István, l. tisztikar.
Patzner Lajos, megyei tb. főszámvevő.
- 40 Perényi Adolf, áll. főreáliskolai tanár.
Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
Pottyondy Ferencz, nyug. törvényszéki elnök, ügyvéd.
Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Rotariu Pál, ügyvéd.
- 45 Sailer Antal, háztulajdonos.
Schopf Antal, pénzügyi tanácsos.
Schuster János, háztulajdonos.
Stadler József, háztulajdonos.
Steiner Ferencz, l. választmány.
- 50 Dr. Spéth Károly, esanádi prépost-kanonok.
Stippel Fábán, sz. kir. temesvár-városi közgyám.
Belvárosi „Társas-kör”.
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
- 55 Temesvár-józsefvárosi társaskör.
Trailla György, g. kath. lelkész.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Wimmer József, l. választmány.

Aradvármegye.

Orody Nándor, jegyző Glogovácson.
Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.

Csanádmegye.

Henny Sebestyén, prépost-plebános, Makón.

Csongrádvármegye.

Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szegeden.
Varga Ferencz, plebános, Szeged.
Dr. Despinits Péter, kir. táblai bíró, Szeged.
Széll Ákos, kir. közjegyző, Szeged.

Hevesmegye.

Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár, Eger.
Boltizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Krassó-Szörényvármegye.

Boleszny Antal, ez. kanonok, plebános, Orsován.
Miku Emil, gör. kel. segédlelkész, Batta.
Vörnle György, főszolgabíró, Uj-Moldován.

Mosonyvármegye.

Ivánfy Ede, kegyesrendi gymnasiumi tanár, Magyar-Óvárott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

Dr. Baróti Lajos, fővárosi tanár, Budapest.
Tárczay István, gyógyszerész, Budapest.

Pozsonyvármegye.

Dr. Ortway Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

- Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Cserny Márk, polgármester, Vinga.
Fodor Ödön, kir. járásbíró, Vingán.
Góczy Mátyás, plebános, Gyarmatán.
5 Dr. Grósz József, apát-plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járási orvos, Fehértemplom.
Junga Lajos, tiszttartó, Saág.
Kabdebó Gergely, főszolgabíró, Fehértemplom.
Kadies György, nyug. járásbíró, Verseczen.
10 Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vingán.
Milleker Bódog, elemi néptanító, Verseczen.
Rudnai Nikolicz Sándor, főispán, Versecz.
Novakovics Emil, ügyvéd, Verseczen.
Pongrácz Miklós, házközösségi főszolgabíró, Fehértemplom.
15 Pontelly István, plebános, Szabadfalva.
Popescu Aurél, jegyző, Beregszó.
Raacz Pál, nyug. jegyző, Saagh.
Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
Ifj. Somogyi Gyula, főszolgabíró, Csákova.
20 Sulyok István, plebános-helyettes, Bachovár.
Szabó Kálmán, Berény.
Ternajgó Czézár, gyógyszerész, Uj-Aradon.
Véber Agoston, cs. és kir. káplán és plebános, Szakálházán.

Torontálvármegye.

- Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, Zsombolyán.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Becskeken.
Farkass Gusztáv, plebános, Német-Osanád.
Kasics Károly, plebános, Bogáros.
5 Kayser Lajos, plebános, Török-Becse.
Reinlein József, plebános, Haulikfalva.
Steingassner Kálmán, kir. főmérnök, Török-Becsen.
Tokody Ödön, plebános, Uj-Pécs.
Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

d) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat tagjairól.

a) Alapító tag	65
b) Tiszteletbeli tag	7

e) Év díjas tagok.

a) *Magyarországon.*

Temesvár sz. kir. város területén	58
Aradvármegyében	2
Borsodmegyében	1
Csanádmegyében	1
Csongrádmegyében	4
Hevesmegyében	2
Krassó-Szörénymegyében	3
Mosonymegyében	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kűnmegyében	2
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	23
Torontálmegyében	9
Trensesénmegyében	1
Összesen	180

tagja volt a társulatnak az 1894-iki évben.

TARTALOM.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ gyásza. — Patzner István, főtitkártól	73
Adatok a reformkorszak történetéhez Temesmegyében. (Különösen az 1825/7. évi országgyűlés.) — Dr. Berkeszi István, titkártól	78
Tárcza:	
A „Délmagyarországi történ. és régészeti Muzeum-Társulat“ X. évi rendes köz- gyűlése. — Közli a főtitkár	103
Kivonatos jelentés a választmányi ülésekről 1894. ápril—december hónapokban .	110
Egyveleg:	
Versecz város muzeuma	113
Temes vármegye nemes családjai	114
Temes vármegye és a millennium	115
Szalay-Baróti, A magyar nemzet története	116
A tagok névjegyzéke az 1894. évben	117

